

Doktori (PhD) értekezés

A Horea-felkelés és magyarországi forrásai

Gorun-Kovács Blanka Sidonia

Debreceni Egyetem, BTK

2008

A Horea-felkelés és magyarországi forrásai

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a történettudomány tudományágban

Írta: *Gorun-Kovács Blanka* okleveles

Készült a Debreceni Egyetem *Történelmi és Néprajzi* doktori iskolája
(..... programja) keretében

.....
Témavezető: Dr. Papp Klára
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200... ..

"Én, Gorun-Kovács Blanka, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletbentartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és az nem utasították el"

.....

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezető	6
I. 1. A Horea felkelés a magyar és román történetírásban	6
I. 2. Ok és okozat. Főbb vélemények a felkelésről	19
II. A Horea felkelés története Erdélyben	38
II. 1. A felkelés vélt és valós okai	38
II. 2. A felkelés előzményei	44
II. 3. A lázadás kezdete	49
II. 4. A felkelés csúcspontja	54
II. 5. Az erdélyi felkelés összeomlása	68
III. A felkelés magyarországi kiterjedése (Arad vármegye)	73
IV. Horea felkelés iratai a Magyar Helytartótanács levéltárában.....	80
IV. 1. A Helytartótanács	80
IV. 1. 1. Az erdélyi felkelés hírének beérkezése a Helytartótanácshoz	81
IV. 1. 2. A Helytartótanács első ülése (1784. november 15 – 17.). Intézkedések az erdélyi felkelés ügyében.....	85
IV. 1. 3. A Helytartótanács második ülése (1784. november 22.)	87
IV. 1. 4. A Helytartótanács harmadik ülése (1784. november 29–30.)	89
IV. 1. 5. A Helytartótanács negyedik ülése (1784. december 6.)	90
IV. 1. 6. A Helytartótanács ötödik ülése (1784. december 11–13.)	91
IV. 1. 7. A Helytartótanács hatodik ülése (1784. december 20.)	93
IV. 1. 8. A Helytartótanács hetedik ülése (1784.	

december 31.)	95
IV. 2. A Helytartótanács 1785. évi ülései a Horea-féle lázadás kapcsán	96
V. A Helytartótanács által kapott iratok.....	107
V. 1. A felkelés ideje alatt.....	107
V. 1. 1. A felkelés kezdete.....	107
V. 1. 2. A felkelést leíró iratok.....	112
V. 1. 3. Az ortodox egyház részvétele a felkelésben.....	122
V. 1. 4. A vármegyék által szigorított ellenőrzések bevezetése és eredményei.....	131
V. 1. 5. A vármegyék jelentései a Helytartótanácsnak	138
V. 1. 6. A felkelés vége és a vezetők üldözése	151
VI. A Helytartótanács által kapott iratok a felkelés utáni időből	159
VI. 1. A felkelés utáni intézkedések Erdélyben	150
VI. 2. A felkelés utáni intézkedések Magyarországon	154
VI. 3. A parasztfelkelés utáni, nyugalanságot keltő események ...	158
VI. 4. A nemesi <i>insurrectio</i> ügyének ellenőrzése	167
VI. 5. A parasztok fegyvereinek összegyűjtése	170
VII. Gróf Jankovics Antal királyi biztos levelezése a Helytartó- tanáccsal	176
VIII. Összegzés	189
Források és irodalom (Rövidítések)	196
Térképek.....	203

I. BEVEZETŐ

I. 1. A HOREA FELKELÉS A MAGYAR ÉS ROMÁN TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A Horea-féle erdélyi parasztfelkelés (1784) már a 18. század végén, a 19. század elején az erdélyi, majd a magyar és román történészek és közírók érdeklődésének középpontjába került. A legrégebben keletkezett munka nyomtatott formában 1790-ben, közvetlenül az eseményt követő években, Diószegen jelent meg, szerzője ismeretlen.¹

Magyar történészek voltak az elsők, akik az erdélyi parasztfelkelés témájával foglalkoztak, s Katona István² volt az, aki először vizsgálta alaposabban ezt az eseményt. Nagyobb odafigyelést és komolyabb forráskutatást azonban csak az 1848-as forradalom után fordítottak a témára. Teleki Domokos volt az, aki közölt egy nagyobb formátumú munkát, amely később sok vita tárgyává vált.³ Teleki Domokos könyve arra készítette Szilágyi Ferencet, hogy komolyabban és hosszabb ideig (1865–1871) foglalkozzon az 1784-es erdélyi eseményekkel, úgy, hogy levéltári kutatások alapján a felkelést olyan történeti környezetbe helyezze, amely Teleki Domokosnál hiányzott. Ezután Szilágyi Ferencnek több tanulmánya jelent meg a *Budapesti Szemlé*-ben (1866–1868), amelyeket később önálló kötetben foglalt össze.⁴ Valamivel később Szilágyi Ferenc újabb kötetet adott közre, amellyel lezárta a felkeléssel kapcsolatos addigi kutatásait, azzal a szándékkal, hogy az a kor legjobban dokumentált és legobjektívebb munkája lehet.⁵

Teleki Domokos munkája nemcsak Szilágyi Ferencet készítette ismert kutatásaira, hanem kihívást jelentett az erdélyi román értelmiségnek is. Elsőként Alexandru

¹ *Species facti. De lanienis per gentem valachicam in inclyto comitatu Hunyad cum Zarand unito. Anno 1784 sub decursu mensis novembris comissis*, in *Collectio ordinationum imperatoris Josephi II-i et representationum diversorum regni Hungariae comitatum*, pars prima, Diószegini, 1790, 148–197.

² Stephanus Katona: *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriae*, XXI., Buda, 1810. 406–411, 431–435.

³ Teleki Domokos: *A Hóra támadás története*. Pest, 1865. 183.

⁴ Szilágyi Ferenc: *A Hóra világ*. Buda, 1865.

⁵ Szilágyi Ferenc: *A Hóra-világ Erdélyben*. Pest, 1871. 272.

Papiu Ilarian⁶ válaszolt Teleki Domokosnak, majd őt követte – 1869-ben – George Barițiu⁷ és Ioan V. Rusu.⁸ Az erdélyi származású Nicolae Densușianu volt az, aki hosszú levéltári kutatások után⁹ – amelyeknek fedezetét a Román Akadémia¹⁰ biztosította – 1884-ben kiadta a Horea-féle lázadás első monográfiáját. Ez a mű, amelyben a szerző kizárólag a felkeléssel foglalkozott, több évtizedig a román szakirodalom meghatározó elemzésévé vált. Nem tekinthető véletlennek, hogy Nicolae Densușianu monográfiája éppen a felkelés centenáriumának ünnepére jelent meg, s így különösen nagy hatást gyakorolt a Román Királyságban, de az Erdélyben élő románok között is. Ezáltal a téma szinte jelképévé vált az erdélyi román nemzeti mozgalomnak.

Nicolae Densușianu monográfiájának megjelenése valamint a felkelés hivatalosan is ünnepelt centenáriuma lavinát indított el a témával kapcsolatos publikációk körében. Az értelmezések legtöbbje erősen politikai indíttatású volt és a román-magyar „kapcsolatok” egyik elemévé vált. Néhány román közíró, mint például Ioan V. Rusu¹¹ és George Barițiu¹², az erdélyi folyóiratokban olyan tanulmányokat közöltek, amelyekben erősen hangsúlyozták a felkelés nemzeti, etnikai jellegét. Magyar részről is megszülettek a válaszok a magyar tudósok tollából: ilyenek voltak pl. Szabó György¹³ és Marczali Henrik írásai.¹⁴ Azzal együtt is, hogy ezek és az alábbi közlemények a fenti kihívásra adtak választ, tovább gazdagították a felkeléssel kapcsolatos ismereteket és dokumentációt. Hadd említsünk meg néhány ilyen tudóst, akik ezzel foglalkoztak: Szilágyi István és Abafi Lajos¹⁵, Veres Endre¹⁶ és Kovács Gyárfás.¹⁷

⁶ Alexandru Papiu Ilarian: Horia și Cloșca. In. *Tezaur de monumente istorice pentru România*, Bukarest, 1864. 299–302.

⁷ George Barițiu: Despre răscola lui Horia. = *Transilvania*, II., 1869, 291–293., Uő: Despre istoria revoluțiunii horaiane = *Transilvania*, IV., 1871. 24 sz., Uő: Cauzele pentru care s-au revoltat românii în anul 1784 = *Transilvania*, V., 1872. 7 sz., 73–75., Uő: Prinderea capilor revoluțiunii românești 1784/5 = *Transilvania*, V., 1872. 8 sz., 85–88., Uő: Sentințele de moarte și execuțiile capilor revoluțiunii de la 1784 = *Transilvania*, V., 1872. 9 sz., 97–101.

⁸ Ioan V. Rusu: Scurtă descriere a revoluțiunii lui Horea și Cloșca din 1784 = *Transilvania*, 1872. 1–6 sz., 5–65.

⁹ Densușianu Erdély fontosabb levéltáraiban kutatott, majd Budapesten az Országos Levéltárban és Bécsben folytatta vizsgálódását. Miután kiadott egy könyvet: *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei* [Történelmi kutatások a magyarországi és erdélyi levéltárakban és könyvtárakban], Bukarest, 1880.

¹⁰ Densușianu, 1884.

¹¹ Ioan V. Rusu: Documente privitoare la familia protopopului Ighianu în timpul răscolei din 1784 = *Transilvania*, XIII., 1882.

¹² George Barițiu: Cum au acuzat comitatele și domnii feudali pe români, pe comandanții trupelor și chiar pe împăratul Iosif II = *Observatorul*, VII., 1884. 249–250, 253–254, 257–258.

¹³ Szabó György: Adatok a Hóra lázadás történetéhez. = *Magyar Polgár*, XVIII., 1884. 1–2.

¹⁴ Marczali Henrik: A Hóra-világ Erdélyben. = *Budapesti Szemle*, 1884. 95 sz., 188–217.

¹⁵ Szilágyi István: Adalékok a Hóra-támadás történetéhez és Abafi Lajos: Adalékok a Hóra-lázadás történetéhez. = *Hazánk*, VII., 1887. 108–109, 157–159, 200–210, 259–273.

¹⁶ Veres Endre: Megjegyzésre méltó siralmas állapotja az erdélyi országban nemes Zaránd, Hunyad és Fejér vármegyei magyar úri és nemesi rendnek. = *Hazánk*, VIII., 1887., ismét közölték az *Erdélyi Múzeum*-ban, XII., 1908. 460–465.

Ugyanebben az időben a Horea vezette felkelést először kezelték úgy, mint Erdély történetének egyik fontos mozzanatát. Ezt elsőként Marczali Henrik¹⁸ fogalmazta meg, majd őt követte Jancsó Benedek¹⁹ és Szalay József.²⁰ Nagyon fontos hozzájárulás volt ehhez a témához az, amit Márki Sándor²¹ tett nagy kutatási anyaggal és objektivitásra törekedve.

A Román Királyságban Eudoxiu Hurmuzaki²² és Nicolae Iorga²³ elsősorban a román történelemhez kapcsolódó források közlésével foglalkoztak, de számos dokumentumot közöltek a Horea-féle lázadással kapcsolatban is. A 19. század²⁴ utolsó évtizedében a jászvárosi Alexandru D. Xenopol úgy fogta fel a Horea-féle lázadást, mint a román történelem egy fontos részét. Nicolae Densușianu után Alexandru Lapedatu volt az, aki elkészítette a felkelésről²⁵ a második monográfiát, anélkül azonban, hogy kutatásaival és megállapításaival elődjét sikerült volna túlszárnyalnia.

Nicolae Iorga volt a legkitartóbb román történész a 19. század utolsó évtizedében és a 20. század első két évtizedében, aki tanulmányozta a felkelést és igen sok iratot is közölt,²⁶ annak ellenére, hogy kizárólag ezzel a témával foglalkozó tanulmányt vagy könyvet nem jelentetett meg. Az erdélyi történelemmel foglalkozó nagyobb munkáiban azonban előadta a Horea-féle lázadásról kialakult saját véleményét.²⁷ Annak köszönhetően, hogy több szemszögből közelített a témához, és hogy nagyon jól ismerte Erdély történelmét, azt eredményezte, hogy a lázadásról az ő véleménye, mellyel később foglalkozunk, eltérő a többi román történészétől, nagyon érdekes és talán a legközelebb jár az igazsághoz.

¹⁷ Kovács Gyárfás: Batthyányi Ignác püspök és a Hóra-lázadás. = *Ellenzék*, XII., 1891. 110. sz., 3.

¹⁸ Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*. I., Budapest, 1885. 306–410, valamint Uő: *Magyarország története*. II., Budapest, 1888. 1–35.

¹⁹ Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest, 1889.

²⁰ Szalay–Baróti: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1896.

²¹ Márki Sándor: A Hóra lázadás magyarországi része. = *Századok*, XXVII., 1894. 609–621, 714–727.

²² Eudoxiu Hurmuzaki: *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. IX/2, Bukarest, 1899.

²³ Nicolae Iorga: *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*. II., Bukarest, 1896.

²⁴ Alexandru D. Xenopol: *Istoria românilor din Dacia Traiană*. III. kiadás, X., Bukarest, 1930. Az első kiadás, hat kötetben, 1888 és 1893 között jelent meg.

²⁵ Alexandru Lapedatu: *Revoluția lui Horea*. Bukarest, 1906.

²⁶ Ő maga nemcsak bejárta Erdély legfontosabb levéltárait, de összegyűjtötte és kiadta a helyi kutatók által talált iratokat is, mint például a váradi Nicolae Firuét.

²⁷ Nicolae Iorga: *Sate și preoți din Ardeal, mai ales în secolul al XVIII-lea*. Bukarest, 1902., Uő: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. II. (*De la Horea înainte*), Bukarest, 1915., Uő: *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*. II., Bukarest, 1916.

Szintén ebből az időből kell megemlítenünk Alfred Arneth nevét is,²⁸ akit ugyan sokan – akik a felkeléssel foglalkoztak – nem vettek figyelembe, pedig az általa közölt iratok új megvilágításba helyezték a Horea-vezette mozgalom kitörésének és fejlődésének okait, valamint II. József tevékenységének értelmezését, amelynek révén más magyarázatot kaphat az uralkodó erdélyi politikája is.

A 20. század első két évtizedében Erdélyben kialakult helyzet – a magyar és román nemzetiségűek között egyre növekvő feszültség – kivetítődött a Horea-féle lázadás értelmezésére is. Mind a két fél igyekezett azokat a részleteket kiemelni, amelyek a másik oldalon tapasztalható erőszakról szól, ezzel igazolva saját érveiket. Kevésen voltak azok, akik kutatásaik eredményeit tanulmányuk aláírásával felvállalták. Legtöbben névtelenül²⁹ közölték a témával kapcsolatos munkájukat, tudományos folyóiratokban és újságokban egyaránt, amelyek gyakran valójában nem is a lázadásról szóltak, hanem ennek említésével próbálták alátámasztani az erdélyi magyar vagy a román nemzetiségűek politikai felfogását. Mégis volt néhány történész, aki kutatási eredményeket közölt. Ilyen volt Szádeczky Lajos,³⁰ Lukinich István³¹ és Olchváry Ödön.³²

1908-ban egy Nicolae Firu nevű tanító kutatásokat végzett a Bihar vármegyei nemesi közgyűlési iratok között, ahol számos, a felkelés elemzésére alkalmasnak ítélt iratot talált. Ezeket majd Nicolae Iorga³³ közölte is, annak ellenére, hogy nagyon tartózkodott tőle és kétségbe vonta Nicolae Firu szakmai hozzáértését.³⁴ Iorga álláspontja Firuval szemben eléggé megalapozottnak bizonyult. A váradi tanító ugyanis (aki megsértődött a bukaresti történész megjegyzése miatt), később önállóan közölt két ki-

²⁸ Alfred Arneth: *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Korrespondenz*. I–III., Wien, 1867–1868 és főleg Uő: *Joseph und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel von 1781 bis 1790*. I–II., Wien, 1873.

²⁹ Például *Erdélyi Múzeum*, XXI., 1904. 539–540., XXVIII., 1911, 194., stb.

³⁰ Szádeczky Lajos: *Halmágyi István naplói (1752-1763, 1762-1769) és iratai (1769-1785)*, Budapest, 1906.

³¹ Lukinich István: Adalék a Hóra-féle lázadás történetéhez. = *Századok*, 1907. 580–589. és Uő: A Hóra lázadás alkalmával megölt nemesek névsora, 1785. = *Geneológiai Füzetek*, X., 1912. 123–124.

³² Olchváry Ödön: A Hóra-lázadás elfolytására vezényelt karhatalom magatartása. = *Hadtörténeti Közlemények*, XVII., 1916, 107–142.

³³ Nicolae Iorga: *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga*. XV., II. rész, 1601–1825, Bukarest, 1913.

³⁴ Iorga 1989. I, 344. Megjegyzi, hogy csak „más, jobb másolat helyett” közölte őket.

sebb tanulmányt, amelyekben nem tudott átlépni bizonyos etnikai korlátokon és úgy látta, hogy a felkelés Biharba is áttért, ami azonban nem fedte az igazságot.³⁵

A trianoni béke utáni korszakban az 1784. erdélyi parasztlázadás felhasználása a mindennapi politikai életben, a történelemben valamint az közirodalomban folytatódott. A két történetírás közötti ellentétek most kiéleződtek, mert az közvetlen ütköző terepévé vált a két ország harcos nacionalizmusának, amely – addig soha nem ismert mértékben – fordult egymás ellen.³⁶

Jelentős előrelépéseket hoztak a bécsi Collegium Hungaricum keretében működő történeti intézet kollégistáinak – akik többségben történetírók voltak – kutatásai. Ember Győző munkája Mária Terézia úrbérrendezéséről és az államtanács szerepéről³⁷ nem foglalkozott ugyan közvetlenül az erdélyi parasztság felkelésével, de megvilágította a bécsi udvar parasztpolitikáját a 18. század második felében és az államtanács által játszott szerepet ennek a politikának a kialakulásában. Ha nem is tartozott a bécsi kollégisták közé, ugyanide sorolhatóak még Eckhart Ferenc munkái,³⁸ amelyek az első világháború utáni években jelentek meg és szerepet játszottak a 18. század második fele történetének a megértésében. 1927-ben látott napvilágot Hóman Bálint és Szekfű Gyula több kötetes *Magyar története*, amely a kor jellegzetes szellemében viszonylag kevesett foglalkozott a Horea-féle lázadás kérdésével, bár úgy említette azt meg, mint II. József uralkodásának egyik fontosabb eseményét.³⁹

Ugyanezekben az években a román történetírás számos átfogó kutatást végzett az 1784-es eseményekkel kapcsolatban, mivel úgy vélte, hogy ez az egyik közös téma, amely összeköti az erdélyi románok történelmét a Román Királyságban élőkével. Olyan elsőrangú erdélyi román történészek, mint Ioan Lupaș,⁴⁰ Ștefan Meteș,⁴¹ David

³⁵ Nicolae Firu: *Revoluția lui Horia 1784-1785. Date nouă culese din arhiva județului Bihor*. Nagyvárad, 1925. és Uő: *Date noi referitoare la revoluția lui Horia 1784-1785 culese din arhiva județului Bihor*. Nagyvárad, 1937.

³⁶ Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 1995. 174.

³⁷ Ember Győző: Mária Terézia úrbérrendezése és az államtanács. In. *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, V. Budapest, 1935. 103–149.

³⁸ Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Budapest, 1922. és Uő: *Mária Terézia és a magyar parasztkérdés*. In. *Klebelsberg Emlékkönyv*, Budapest, 1925. Az első idézett munkáját kiadta könyvként 1958-ban, természetesen átdolgozott formában: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon. 1780–1815*, Budapest, 1958.

³⁹ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. Budapest, 1927.

⁴⁰ Ioan Lupaș: *Revoluția lui Horea = Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, II. 1923. 71–89 o., Uő: *Împăratul Iosif și răscola țărănilor din Transilvania*. Bukarest, 1935.; Uő: *Situația regiunii miniere în timpul răscolului țărănilor din Transilvania la 1784. Patru rapoarte oficiale*, Bukarest, 1936.; Uő: *Kaiser Joseph II und der Bauernaufstand in Siebenbürgen*. In. *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 1943. 423–450.

Prodan⁴² – de ugyanakkor azok is, akik kevésbé voltak meghatározóak, mint – Teodor V. Păcățian,⁴³ Ioan Boroș,⁴⁴ Traian Popa,⁴⁵ Virgil Șotropa,⁴⁶ Coriolan Suciu,⁴⁷ Emanoil Găvănescu,⁴⁸ Octavian Beu,⁴⁹ Ștefan Pascu,⁵⁰ Ion Furma⁵¹ – hatalmas kiadatlan anyagokat kutattak fel és közöltek, amivel a dokumentumok mennyiségének állagát és ismereteinket egyaránt bővítették. Mint történelmi esemény-magyarázat, továbbra is a lázadás társadalmi és nemzetiségi vetülete került előtérbe. Mégis, közülük szinte mindegyik inkább a nemzeti kizsákmányolást hangsúlyozta, amely véglegesen a Horea-féle lázadás egyik okaként maradt meg a román történetírásban, valamint a köztudatban is.

A szász történészek, úgymint Karl Göllner⁵² és Michael Auner,⁵³ saját szemléletüket képviselték, amikor megfogalmaztak egy, az addigiaktól teljesen eltérő véleményt, éspedig annak a lehetőségét, hogy az egész lázadás mögött a szabadkőművéség állt és ugyanakkor fennállt az a lehetőség is, hogy annak kibontakozása a császári udvar és főleg II. József érdekeivel egybevágott. A közöttük folyt vita főleg Salis alvezredes felforgató tevékenységére vonatkozott és arra a komoly iratanyagra támaszkodott, amelyre a két szász történész a bécsi levéltárakban bukkant rá.

1940-ben jelent meg az első olyan próbálkozás, melyben a szocialista eszmék szerint értelmezték és magyarázták a Horea féle felkelést.⁵⁴ David Prodan is közel állt a baloldali eszmevilághoz, aki a Kolozs és Torda vármegyékben 1784-ben történt

⁴¹ Ștefan Meteș: *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horea.*, Sibiu, 1933.

⁴² David Prodan: *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda.* Cluj, 1937.

⁴³ Teodor V. Păcățian: Cum a fost prins Horea și Cloșca? = *Transilvania*, LII., 1921. 134–142.

⁴⁴ Ioan Boroș: Revoluția lui Horea și comitatul Caraș. = *Transilvania*, LIII., 1922. 5–14., Uő: Rapoartele vechiului județ Caraș și alte informații despre revoluția lui Horea. = *Analele Banatului*, IV., 1931. 90–98.

⁴⁵ Traian Popa: *Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul scaun al Mureșului*. I. Târgu Mureș, 1925.

⁴⁶ Virgil Șotropa: Contribuții la istoria revoluției lui Horea. = *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, V. 1929–1930, 159–174.

⁴⁷ Coriolan Suciu: Blajul și revoluția lui Horea. = *Cultura creștină*, XVII. 1937. 352–362.

⁴⁸ Emanoil Găvănescu: Un document românesc de la 1784. = *Hotarul*, III. 1936. 115–116.; Uő: În preajma răscoalei lui Horea. = *Revista istorică*, XXIV. 1938. 253–258.

⁴⁹ Octavian Beu: *Răscoala lui Horea în arta epocii*. București, 1935.; Uő: *L'empereur Joseph II et la révolte de Horia*. Sibiu, 1944.

⁵⁰ Ștefan Pascu: *Știri noi privitoare la revoluția lui Horia*. Sibiu, 1943., Uő: *Răscoale țărănești în Transilvania. I. Epoca voievodatului*, Cluj, 1947.

⁵¹ Ion Furma: *Horia. Procesul și martiriul său*, Szeben, 1947.

⁵² Karl Göllner: Participarea emisarilor Mihai Popescu și Salis la revoluția lui Horea = *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, VI. 1931–1935, 503–550, Uő: Revoluția lui Horea. Legendă și adevăr. = *Revista istorică*, XXII. 1936. 147–157, Uő: Existența și activitatea lui Salis. = *Revista istorică*, XIV. 1939. 44–49.

⁵³ Michael Auner: *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*. Hermannstadt, 1935., Uő: Participarea lui Salis la răscoala țăranilor din Ardeal. = *Revista istorică*, XXIII. 1937. 13–25.

⁵⁴ Miron Constantinescu: *Cauzele răscoalei lui Horia. Încercare de sociologie istorică*. Bukarest, 1940.

eseményekről néhány évvel azelőtt védte meg doktori értekezését.⁵⁵ Hosszú élete végéig foglalkozhatott a témával, annak ellenére, hogy 1948-ban önként kilépett a kommunista pártból, ami mások számára egyenlő volt a szakmai öngyilkossággal. Bár Prodan pártonkívülivé vált, tovább taníthatott a kolozsvári egyetemen és megtarthatta akadémikus címét is. David Prodan, azonkívül, hogy az *Istoria României* (Románia történelme) című könyvben, amelyet a Román Akadémia égisze alatt jelentetett meg,⁵⁶ egy fejezetet szentelt az 1784-es felkelésnek, folytatta a kutatásokat és főleg 1965 után számos tanulmányt közölt, kizárólag az erdélyi parasztságról és annak lázadásával kapcsolatban.⁵⁷ Még ma is ő számít a román történetírás legfontosabb Horea-féle lázadás szakértőjének, amely címet elsősorban az 1979-ben megjelent kétkötetes könyvével ért el.

A II. világháborút követően a szovjet hatalom kiterjedése Közép-Európára érezhető változásokat hozott a történetírásban. Az egyetlen történeti álláspont, ami Romániában 1948-tól egészen 1989-ig közölhető volt, az a marxista filozófiából eredt. 1970 után ez a szemlélet egy nagyon agresszív nacionalizmussal erősödött meg, ami messzemenően túlnőtte a két világháború közötti időszakra jellemző nacionalizmust.⁵⁸ Az, hogy a párt képviselői a kommunizmus első évtizedeiben nem avatkoztak bele nagyon erőszakosan a történetírásba, kiolvasható az akkoriban megjelent könyvekből is. Főleg az 50-es években, a román történészeket szinte hagyományosan foglalkoztatta a Horea által vezetett erdélyi felkelés, ilyenek voltak – Ștefan Pascu,⁵⁹ Alexandru Neamțu,⁶⁰ Kovács József,⁶¹ Gheorghe Georgescu-Buzău,⁶² Ileana Bozac,⁶³

⁵⁵ David Prodan: *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*. Cluj, 1937.

⁵⁶ *Istoria României*. Bukarest, 1964. 744–791.

⁵⁷ A legfontosabbak, David Prodan: *Horea înainte de răscoală*. In: *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bukarest, 1965. 337–343., Uő: Misiunea lui Ioan Piuariu-Molnar în cursul răscoalei lui Horea. = *Apulum*, VII/1. 1968. 561–567., Uő: L'Ultimatum des paysans adressé à la noblesse dans l'insurrection de Horea. = *Revue Roumaine d'Histoire*, XVIII. 1979. 4. sz., 687–689.

⁵⁸ Vlad Georgescu: *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977*. București, 1991., de főleg Katherine Verdey, 1994., amely taglalja a Horea-féle lázadás témájának változásait a Ceaușescu-korszak bizonyos időszakaiban. Lásd még Boia, 1997.

⁵⁹ Ștefan Pascu: *Războiul țărănilor din 1784 de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan*. București, 1957.; Uő: *Răscoala populară de la 1784. = Lupta de clasă*, 1964. 12. sz., 29–41.; Uő: The publication of sources concerning the revolt of Horea. = *Romanian Studies*, Leiden, I. 1970. 149–172.

⁶⁰ Alexandru Neamțu: Situația minerilor de pe domeniul Zlatnei și participarea lor la răscoala populară de sub conducerea lui Horea (1784–1785) = *Studii*, 1956. IX. 2–3. sz., 6–36.

⁶¹ Kovács József: *Agitații țărănești din Munții Apuseni după răscoala lui Horea oglindite în documentele arhivei comitatului Turda. = Studii și cercetări științifice, seria III. Științe sociale*, V. 1954. 3–4. sz., 567–596.

⁶² Gheorghe Georgescu-Buzău: *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horea. Cloșca și Crișan*, Bukarest, 1962.

Ioan Sabău,⁶⁴ David Prodan,⁶⁵ Gheorghe Anghel,⁶⁶ Nicolae Edroiu.⁶⁷ Ők azok, akik azt a felfogást képviselték, amely az előző korszakra volt jellemző, mivel nagy részük a két világháború között fejezte be a tanulmányait.

Ștefan Pascu az 1965-ben rendezett bécsi történész világkongresszuson továbbra is kiállt korábbi véleménye és az események addigi értelmezése mellett.⁶⁸ 1970 és 1975 között, amikor egyre erősebbé vált a Ceaușescu párt-főtitkár neve által fémjelzett ideológiai nyomás – és főleg 1979 után, amikor is megjelent David Prodan⁶⁹ monumentális munkája – a román történetírásában komoly megosztottság alakult ki a Horea-féle felkeléssel kapcsolatban. A két kolozsvári történész közötti nagy ellentét okát főleg az akkori felső politikai vezetők körében kell keresnünk, akik rákényszerítették véleményüket a tudósokra is.⁷⁰ David Prodan munkásságától nem lehetett eltekinteni a román történetírásban, mivel a barátai az akkori politikai élet résztvevői voltak és támogatták Prodant,⁷¹ ezért Ștefan Pascu új irányzatot alakított ki és hozott létre, amelyik az 1784-es eseményeket tárgyalta.⁷² Ez az új szemlélet a felkelés bicentenáriumának évében jelent meg és abban nyilvánult meg, hogy a felkelést nem lázadásként értelmezte, hanem „népi forradalomnak” tekintette, amely szociális és nemzeti felszabadulást biztosított, s amely eszméivel megelőzte még a francia forradalmat is.⁷³ Ștefan Pascu azért, hogy alá tudja támasztani újonnan született teóriáját,

⁶³ Ileana Bozac: „Arhiva” lui Horea. = *Revista arhivelor*, IV. 1961. 2. sz., 151–178.

⁶⁴ Ioan Sabău: Ecourile răscoalei lui Horea în părțile de nord-vest ale Transilvaniei. = *Revista arhivelor*, V. 1962. 1. sz., 178–193.

⁶⁵ David Prodan: *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, 1948., Uő: *Istoria României*. III. Bukarest, 1964. 744–791.

⁶⁶ Gheorghe Anghel: Două documente în legătura cu execuția lui Horea și Cloșca. = *Apulum*, V. 1965. 417–429.

⁶⁷ Nicolae Edroiu: Mișcări țărănești în părțile Sighișoarei în timpul răscoalei lui Horea. = *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series Historia, XI. 1966. fasc. 2., 46–60.

⁶⁸ Ștefan Pascu: Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l’Europe du XV-e au XX-e siècle. In. *Rapports IV*, Comité International des Sciences Historiques, Wien, 1965., amit V. V. Mavrodinnal, B. F. Porchnevvel és I. G. Antelavaval közösen jelentettek meg. Később ugyanazt a szöveget saját neve alatt közölte az *Anuarul Institutului de Istorie Cluj* szakfolyóiratban, VIII. 1965. 7–72.

⁶⁹ David Prodan, 1949. I–II.

⁷⁰ 1975-ben az akkori pártvezetők és azok hivatalos történészei (Mircea Mușat, Ioan Ardeleanu, Ion Pătroiu stb.) kiadtak egy utasítást a történetíróknak, amely szerint főleg bizonyos személyiségekkel voltak kötelesek foglalkozni. Ezek között (Burebista, Decebal, Mircea, Vitéz Mihály, Dózsa György, Alexandru Ioan Cuza) ott volt az erdélyi parasztlázadás három vezetője is. Lucian Boia, 1997. 271.

⁷¹ Lásd például Al. Constantinescu: O revoluție a țărânimii: răscoala lui Horea. = *Viața românească*, XXIII. 1980. 10. sz., 39–45., Ștefan Ștefănescu: 1784: răscoală sau revoluție. In. *Revista de istorie*, XXXIV. 1981. 7. sz., 1359–1361. és Constantin Corbu: 1784-răscoală sau revoluție? = *Anale*, 1983. 3. sz., 125–133.

⁷² Meg kell jegyeznünk, hogy Ștefan Pascu magas politikai és állami méltóságokat töltött be, míg Prodant erőszakosan nyugdíjazták és elvették tőle még az irodáját is, ami a kolozsvári Akadémiai Könyvtár épületében volt, s amelyet – mint az Akadémia tagja – alanyi jogon használhatott volna.

⁷³ Ștefan Pascu: *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*. Bukarest, 1984., Uő: Cea dintâi revoluție românească a epocii moderne. = *Magazin istoric*, XVIII. 1984. 9. sz., 8–12., Uő: Importanța istorică a revoluției populare din Transilvania

a Román Akadémia történelem részlege által – amelynek egyébként ő volt az elnöke – megindított egy nagyméretű tervet, amelynek keretében kiadásra kerültek bizonyos forrásanyagok, két részben, mint például: A.) Diplomataria, és B.) Narratív források. Az első kötet 1982-ben jelent meg, ugyan a Pascu szerkesztésében, viszont más szerzők, neve alatt,⁷⁴ akik maguk is járatosak voltak ebben a témában.

Ehhez a Ștefan Pascu által elindított új irányzathoz sok más történész is kénytelen volt csatlakozni, legtöbbször akaratok ellenére, még akkor is, ha ezek a történészek alacsonyabb beosztásban voltak, vagy nem oktattak egyetemeken. Ilyen volt Ioan Anton,⁷⁵ Ioan B. Mircea,⁷⁶ Virgil Căndeș,⁷⁷ Florin Constantiniu,⁷⁸ Liviu Maior,⁷⁹ Petre Pandrea,⁸⁰ Maria Platon,⁸¹ Grigore Ploieșteanu⁸² és mások, akik korábban szaklapokban közölték írásukat, de ekkor eszmefuttatásaikat áttették a kulturális vagy éppen politikai propaganda újságokba, ezáltal ezt a történelmi eseményt teljesen kiszolgáltatták és alárendelték a politikának.

A Ștefan Pascu által létrehozott történelmi irányzattal párhuzamosan és gyakran ezzel ellentétben más történészek folytatták az általuk elkezdett kutatásokat, még annak ellenére is, hogy sokszor a politikai vezetőknek és magának az Akadémia hivatalos álláspontjának ellenzésével találták szembe magukat; lássunk néhány példát: Nicolae Edroiu,⁸³ Magyari András,⁸⁴ Ioan Pușcaș,⁸⁵ Gyémánt László,⁸⁶ Ioan Ranca,⁸⁷

de la 1784. = *Memoriile Secției de științe istorice a Academiei Române*, IX. 1984. [1987.], 55–60., Uő: *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*. = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, XXVI. 1983–1984., 17–33.

⁷⁴ Alexandru Neamțu, Costin Feneșan: *Izvoarele răscoalei lui Horea*. seria A. Diplomataria, I. *Premisele răscoalei. 1773–1784*, Bukarest, 1982.

⁷⁵ Ioan Anton: În semn de aleasă cinstire (200 de ani de la Revoluția populară de sub conducerea lui Horea). = *Memoriile Secției de științe istorice a Academiei Române*, IX. 1984. [1987.] 53–54.

⁷⁶ Ioan B. Mircea: Din ecoul revoluției lui Horea în presa europeană. = *Mitropolia Banatului*, XXXIV. 1984. 9–10. sz., 569–578.

⁷⁷ Virgil Căndeș: Martiriul lui Horea, Cloșca și Crișan. Jertfe nepieritoare la temelia marelui act al Unirii. = *Tribuna României*, XIV. 1984. 288. sz., 4.

⁷⁸ Florin Constantiniu: De la “bunul împărat” la Rex Dacica. = *Magazin istoric*, XVIII. 1984., 11. sz., 15–18.

⁷⁹ Liviu Maior: Când a răsunat tulnicul lui Horea. = *Lupta întregului popor*, 1984. 2. sz., 48–50.

⁸⁰ Petre Pandrea: “Revoluția” lui Horea. Fragmente dintr-un eseu asupra istoriei naționale. = *Manuscriptum*, XV. 1984. 4. sz., 65–75.

⁸¹ Maria Platon: Imaginea revoluției populare din 1784 în scrisul artistic românesc. = *Memoriile Secției de științe istorice a Academiei Române*, IX. 1984. [1987.] 97–103.

⁸² Grigore Ploieșteanu: Horea-simbol revoluționar. = *Vatra*, XV. 1985. 2. sz., 167.

⁸³ Nicolae Edroiu: *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*. Cluj, 1976.; Uő: *Răsunetul european al răscoalei țărănești din 1784*. = *Transilvania*, XIII. 1984. 12. sz., 6–8., Uő: *Der Aufstand Horeas, Closca und Crisan (1784–1785)*, Bukarest, 1985.; Uő: *Pe urmele lui Horea*. Bukarest, 1988.

⁸⁴ Magyari, 1984. Uő: Frământări țărănești în Câmpia Transilvaniei în timpul răscoalei lui Horea. = *Studii și interpretări istorice*, Cluj, 1984. 155–168.; Uő: Efectul răscoalei din 1784 în scaunele secuiești. = *Sargetia*, XVIII–XIX. 1984–1985. 37–38.; Uő: Mișcări antifeudale din Ciuc și Giurgeu în toamna anului 1785. = *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, ser. Historia, XXXI. 1986. 1. sz., 46–51.

⁸⁵ Ioan Pușcaș: Variante bihorene ale ultimatumului lui Horea. = *Revista arhivelor*, LXI. 1984. 390–393.

Costin Feneşan,⁸⁸ Glück Jenő,⁸⁹ Ioan Munteanu és Margareta Curec,⁹⁰ Gheorghe Gorun,⁹¹ Iosif Wolf,⁹² Garda Dezső,⁹³ Bujor Dulgău,⁹⁴ Paul Abrudan,⁹⁵ Ioan V. Sabău,⁹⁶ Ioan Stoia⁹⁷ és sokan mások, akik a szavak segítségével és más stilisztikai fordulatokkal, sokszor még a hivatalos cenzúrárt is ki tudták játszani, vagy egyszerűen nem minősítették az eseményt, vagy elkerülték, hogy „forradalomnak” nevezzék azt.⁹⁸

1990 után, amikor megdőltek a régi politikai ideológiák, már nem volt érdekes a Horea-féle felkelés sem. Ennek ellenére jelentek meg munkák, amelyek által megpróbálták a történészek helyrehozni a múlt hibás „magyarázatait”. Ezen munkák száma jóval elmarad az elmúlt évtized közleményeinek számától. 1993-ban megjelent a Román Akadémiai Kiadó által publikált VI. kötet az Izvoare ale răscăleii lui Horea (Horea féle lázadás forrásai), seria A. Diplomataria sorozatban – ez volt az utolsó kötet, melyet még 1990 előtt elkészítettek.⁹⁹

⁸⁶ Gyémánt László: Funcționalitatea tradiției răscăleii lui Horea în viața social-politică a Transilvaniei (până la revoluția de la 1848). In *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, coord. Nicolae Edroiu és Pompiliu Teodor, Cluj, 1984. 200–225.

⁸⁷ Ioan Ranca: Noi aspecte ale afirmării conștiinței naționale a românilor în timpul răscăleii conduse de Horea. = *Revista arhivelor*, LXI. 1984. 4. sz., 365–374.; Uő: Răscoala lui Horea în comitatele Odorhei unit cu scaunele Ciuc, Giurgeu și Cașin și Trei Scaune unit cu districtul Bârsei și cu părți din Alba Superioară. = *Apulum*, XXXII. 1984. 161–182.

⁸⁸ Costin Feneşan: Ecouri bănățene ale răscăleii lui Horea. = *Revista arhivelor*, LXI. 1984. 4. sz., 386–380.; Uő: „Planul de companie” al comandamentului militar imperial din Transilvania în primele zile ale răscăleii românești de la 1784. = *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, XVII–XVIII. 1984–1985. 192–205.

⁸⁹ Glück Jenő: *Fejezetek a Horea, Cloșca és Crișan vezette népi felkelés történetéből*. Bukarest, 1986., Uő: Contribuții noi cu privire la răsunetul răscăleii populare din 1784 în presa din Anglia. = *Sargetia*, XVIII–XIX. 1984–1985. 69–78.; Uő: Noi contribuții cu privire la ecoul răscăleii populare din 1784 în presa din Anglia și Cehia. = *Familia*, XX. 1984. 10. sz., 10–11.

⁹⁰ Ioan Munteanu, Margareta Curec: Cu privire la starea de spirit a țărănimii bănățene în timpul răscăleii populare din 1784. = *Sargetia*, XVIII–XIX. 1984–1985. 31–34.

⁹¹ Gheorghe Gorun: Documente bihorene relative la răscoala lui Horea. = *Crisia*, XIV. 1984. 105–128. és XV. 1985. 217–234.; Uő: Documente sătmărene din timpul răscăleii lui Horea. = *Satu Mare. Studii și comunicări*, VII–VIII. 1986–1987. 207–215.; Uő: Rapoartele comitatului Bihor din timpul răscăleii lui Horea. = *Crisia*, XVII. 1987. 249–262.; Uő: Mișcările țărănești din Bihor din timpul răscăleii lui Horea. = *Crisia*, XVIII. 1988. 157–166.

⁹² Iosif Wolf: Răscoala din Boemia (1775) și răscoala lui Horea. Un studiu comparat. = *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, coord. Nicolae Edroiu és Pompiliu Teodor, Kolozsvár, 1984. 169–199.

⁹³ Garda Dezső: Contribuții la istoria satelor românești din Bazinul Giurgeului (sec. XVIII–XIX). = *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, ser. Historia, 1986. 2. sz.

⁹⁴ Bujor Dulgău: Din răsunetul răscăleii lui Horea în părțile sătmărene. = *Studii și comunicări*, Szatmárnémeti, VII–VIII, 1986–1987. 217–225.

⁹⁵ Paul Abrudan: Documente inedite privind unele aspecte ale răscăleii din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan în nord-vestul Transilvaniei. = *Acta Musei Porolissensis*, XI. 1987. 251–261.

⁹⁶ Ioan V. Sabău: Sub influența răscăleii lui Horea. Frământări, mișcări, măsuri în Maramureș. = *Revista arhivelor*, LXI. 1984. 4. sz., 375–384.

⁹⁷ Ioan Stoia: Mărturie sârbească despre răscoala lui Horea. = *Transilvania*, XIII. 1984. 12. sz., 12–13.

⁹⁸ Az 1984 utáni helyzetet elemezte Hitchins, 1992, valamint Katherine Verdey, 1994.

⁹⁹ Mihail Cerghedeau, Gyémánt László, Vasile Ionaș és Viorel Vânătoru: Izvoare ale răscăleii lui Horea. VI. kötet, szerkesztő Ștefan Pascu, Bukarest, 1993. Azóta egy sem jelent meg, pedig a kolozsvári Történeti Intézetben ma is létezik az illető kutatócsoport.

Gheorghe Gorun több mint 15 évi várakozás után, a Kolozsvári Egyetemi Kiadó révén közölte Bihar vármegye dokumentumait a felkelés idejéből, melyeket 1984 és 1986 között gyűjtött össze, főleg magyarországi levéltárakban.¹⁰⁰ Az 1784-es lázadásnak szentelt fontosabb munkákat a következő történészek írtak: Nicolae Edroiu,¹⁰¹ Remus Câmpeanu,¹⁰² Gheorghe Gorun,¹⁰³ Dan Demșea,¹⁰⁴ Glück Jenő,¹⁰⁵ Gyémánt László,¹⁰⁶ Ioan Ranca,¹⁰⁷ Dan M. Lazăr,¹⁰⁸ akik főleg a felkelés ismeretlen iratait adták ki. Jelentek meg olyan tanulmányok is, melyek még a régebbi irányzathoz sorolhatóak, amelyet még Ștefan Pascu hozott létre. Ilyen tanulmányokat írt Radu R. Florescu,¹⁰⁹ Ion Mărginean,¹¹⁰ Mircea Dogaru¹¹¹ és mások.

A II. világháború utáni időszakban Magyarországon is az ideológikus szemlélet nyomta rá a bélyegét a történetíráásra is, viszont az 1956-os forradalom után valamelyest enyhült az ideológiai irányzat és elvárása is.¹¹² Az 1949-es éveket követően a Történettudományi Intézetben több történetírói munkaközösséget hoztak létre, amelyek a parasztság történelmét tanulmányozták. Ez az irányzat gyakorlatilag folytatta a két világháború közötti időszakban létrejött ún. Domanovszky-iskola történészeinek munkásságát. Az uradalomtörténet mellett a paraszti társadalom vizsgálatát is a történeti forrásokra alapozó elemzések alapján kívánták bemutatni. Ezen munkaközösségek egyik csoportja, kimondottan a parasztság osztályharcával foglalkozott.¹¹³

¹⁰⁰ Gorun, 2000–2001.

¹⁰¹ Nicolae Edroiu: Spiritul gazetelor europene și răscoala lui Horea. = *Caietele David Prodan*, I. 1994. 1. sz., 143–148.; Uő: Ecouri europene ale răscoalei lui Horea (1784–1785), = *Acta Musei Porolissensis*, XIX. 1995. 113–119., Uő: The European Character of Horea's Uprising (1784–1785), = *Transylvania Review*, III. 1994. 4. sz., 154–167.

¹⁰² Remus Câmpeanu: Între certitudini și confuzii. Din nou despre răscoala lui Horea. = *Sargetia*, XXV. 1992–1994. 399–406.

¹⁰³ Gheorghe Gorun: Note la ultimatumul țăranilor adresat nobilimii în răscoala lui Horea (11 noiembrie 1784), = *Crisia*, XXIII. 1993. 151–174., Uő: *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală 1750–1800*. Oradea, 1998.

¹⁰⁴ Dan Demșea: Locuri și vetre în munții Zarandului sau "Lumea lui Horea" în 1784–1785. = *Ziridava*, XIX/XX. 1996. 171–180.

¹⁰⁵ Glück Jenő: Noi contribuții privind răscoala populară din 1784 în presa din Germania. = *Studii și comunicări*, XIII. 1996. 111–118., Uő: Relatări din presa cehă și poloneză privind răscoala din 1784. = *Sargetia*, XIX/XX. 1996. 179–181.

¹⁰⁶ Gyémánt László: La tradition de la révolte de Horea en Transylvanie jusqu'à la Révolution de 1848. = *Transylvania Review*, III. 1994. 4. sz. 168–173.

¹⁰⁷ Ioan Ranca: Reverberațiile răscoalei lui Horea la românii din scaunele secuiești. = *Angustia*, I. 1996. 159–163.

¹⁰⁸ Dan M. Lazăr: Desfășurarea răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan pe domeniul Hunedoarei. = *Corviniana*, I. 1995. 133–139.

¹⁰⁹ Radu R. Florescu: Revoluția lui Horea – parte a "Revoluției Atlantice". = *Magazin istoric*, XXXII. 1998. 5. sz., 63–64.

¹¹⁰ Ion Mărginean: *Horea mândru împărat. Antologie dedicată lui Horea, Cloșca și Crișan, bibliografie a curajului și jertfei românești*, Alba Iulia, 1994.

¹¹¹ Mircea Dogaru: Insurecția românilor transilvăneni din 1784, prolog al revoluțiilor europene. = *Revista de istorie militară*, 1994. 6. sz., 18–20, 1995. 1. sz., 23–25., Uő: Cazul Lup Draia, un episod al revoluției române de la 1784. = *Revista de istorie militară*, 1996. 1. sz., 16–21., 2. sz., 20–24.

¹¹² Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 1995.

¹¹³ Uo. 195.

I. Tóth Zoltán 1951-ben egy átfogó tanulmányt közölt az Érchegeység parasztmozgalmairól,¹¹⁴ amelyben utalt a Horea-féle lázadásra is, anélkül hogy többet foglalkozzon vele. Majd 1952-ben Berlász Jenő írt egy terjedelmes tanulmányt, amelyet teljesen az 1784-es Horea-féle felkelésnek szentelt.¹¹⁵ Ez a tanulmány napjainkig a legfontosabbnak számít, amely a magyar történetírásban ezzel az eseménnyel foglalkozik. Eckhart Ferenc¹¹⁶ a császári udvar parasztpolitikáját elemezte, amely az 1784-es felkelésnek is egy meghatározó oka volt. Ugyanezt a helyzetet Berlász Jenő is tanulmányozta, viszont ő más szempontot vett figyelembe, mégpedig az erdélyi parasztok 18. századi gazdasági helyzetét.¹¹⁷ Szintén meg kell említenünk H. Balázs Éva fontos hozzájárulását e témához,¹¹⁸ aki átfogóan elemezte azokat a politikai tényezőket, amelyek a felkeléshez vezettek.

A magyarországi történetírásban az 1970-es években érlelődtek meg új szempontok a parasztfelkeléseket illetően, amelyek alapvető módon átalakították a felkelések vizsgálatát. Fekete Nagy Antal kutatásait Barta Gábor folytatta tovább, s adta ki a „Parasztháború 1514-ben” című komoly elemzést.¹¹⁹ 1973-ban Szücs Jenő sokrétűen foglalkozott Dózsa parasztháborújának ideológiájával, majd a Nyugat-Európában már alkalmazott sokoldalú szempontrendszer felhasználva több tanulmányában elemezte a parasztfelkelések általános jellemzőit, tagadva ezen parasztmozgalmak nemzeti irányultságát a polgári nemzetfogalom kialakulása előtti időszakban: „A lényeg az, hogy sem az erdélyi fejedelmek törekvései, sem a <királyi Magyarország> 17. századi Bécs-ellenes küzdelmei, sem a román paraszttömegek harcai nem a modern nemzet előkészítői. Egyik sem a <nemzeti függetlenségért> folyt”.¹²⁰

A felkelés utolsó, átfogó bemutatása és tárgyalása az Erdély története¹²¹ című, három kötetes monográfiában található. Ezt néhány év múlva átdolgozott formában újra kiadták Erdély rövid története¹²² címmel, viszont az előző feldolgozásokhoz ké-

¹¹⁴ I. Tóth, 1951.

¹¹⁵ Berlász, 1952

¹¹⁶ Eckhart, 1956. Ember, 1935 Eckhart tanulmányán alapszik.

¹¹⁷ Berlász Jenő: *Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században*. Budapest, 1959.

¹¹⁸ H. Balázs, 1954, mely megjelent 1956-ban német nyelven is.

¹¹⁹ Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Budapest, 1973.

¹²⁰ Szücs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája = *Valóság*, 1972. 11. sz. 39., Uő: 1970. 34. Szücs Jenő azonban nem tért ki a 18. századi Erdély mozgalmaira.

¹²¹ Erdély, 1986, 1091–1099., Az összefoglalást *A jobbágypolitika és a Horea-felkelés* címmel Trócsányi Zsolt írta.

¹²² Köpeczi Béla főszerk., Budapest, 1989. 391–393.

pest sem az első kiadás, sem a második esetében nem beszélhetünk jelentős szemléletváltásról. Az 1989-ben megjelent Magyarország története¹²³ című könyv szerzői részletesebben foglalkoznak a felkeléssel, és könyvükben a magyar történetírás korábbi szempontjait érvényesítették.

¹²³ Ember Győző fejezete a *Magyarország története 1686–1790*, II. főszerk. Heckenaszt Gusztáv, Budapest, 1989. 1071–1075.

I. 2. OK ÉS OKOZAT. FŐBB VÉLEMÉNYEK A FELKELESRŐL

Vitathatatlan hogy a Horea-féle lázadásról először a magyar történetírás kezdett el beszélni. Már a lázadással egyidőben, átfogó szintetizálója a lelkes és politizátor Benkő József volt, egy kéziratban maradt munkájában, amit aztán 1983-ban adtak ki.¹²⁴ Benkő József munkája nem történelmi mű, ebben csak a felkelés kortársainak véleményét mutatja be, főleg ennek az erőszakos jellegét hangsúlyozva, amely a közvéleményre sokkoló hatással volt. Teleki Domokos munkája, melyben az 1784-es felkelésről írt,¹²⁵ azt tárgyalja, hogy a nyugati Kárpátok-beli parasztok felkelése nem más, mint a barbár parasztság erőszakos lázadása az erdélyi magyar nemesek ellen, anélkül, hogy tudták volna, hogy mit tesznek.

Benkő Józseffel és másokkal ellentétben Teleki Domokos már egy történelmi művet alkotott, amely általa gyűjtött iratokon alapszik és amelyek felhasználásával megpróbálta megállapítani a felkelés okait, abból kiindulva, hogy az erdélyi románokban már régóta gyűlt az elégedetlenség, csak várták a megfelelő alkalmat, amikor egy félelmet keltő felkelésben mindez kitörhetett.¹²⁶ Másrészt viszont arra a következtetésre jutott, hogy a román népesség – más erdélyi nemzetiséggel szembeni – nagy száma, a nyelvi és vallási különbség és az állandó nyomás miatt, amely alatt tartották őket, az ország érdekeivel szembe helyezkedően ellentétbe kényszerült. Teleki Domokos szerint, az a tény, hogy Moldva és Havasalföld szomszédok voltak, arra engedte következtetni az erdélyi románokat, hogy egyszer majd lehetnek ők is uralmon. Mindehhez Teleki még az orosz befolyást is hozzávette, mely az erdélyi ortodox egyházban is jelen volt. Nagy elégedetlenséget és ellentétet szült az egyházi unió, amelyet – szerinte – a Habsburg udvar azért támogatott, hogy az orosz hatást valamennyire vissza tudja szorítani.¹²⁷ Eddig elérve, Teleki bevezette a színtérre II. József

¹²⁴ Benkő József: Erdélyi oláh nemzet képe. Lefesté III. könyvekben Benkő József küzépajtai prédikátor, erdővidéki esperes, és hárlémi társaságbeli tag. In: *Izvoarele răscălelei lui Horea*, Seria B. Izvoare narative, I. 1773–1785, Bukarest, 1983. 385–409. Ezt megelőzően csak egy fejezetet közöltek a III. részből (16.), Pozsony, 1785, majd ezt ismét közölték a *Kolozsvári Nagy Napár*-ban, I. 1865. 104–113.

¹²⁵ Teleki Domokos: *A Hóra támadás története*. Pest, 1865.

¹²⁶ Teleki, 1865, VIII.

¹²⁷ Teleki álláspontja az unióról azonban nem a 18. századi viszonyokat írta le, hanem saját korának az orosz befolyásról alkotott véleményét tükrözte. A Kollonich-féle „Einrichtungswerk” a görögkeletieket még az eltűrt felekezetek közé sorolta, s a katolikus egyház szerepének növelése érdekében tekintette fontosnak az egyesülést. „Az unióra lépett papokat azon-

személyét, aki szerinte nagy szerepet játszott abban, hogy így alakultak az események, hiszen II. József volt az, aki beavatkozott a nemesség és a parasztság kapcsolatába, mivel megvolt a nemességről az előre kialakult véleménye és ez az uralkodó részeről sokszor felületes határozatokhoz vezetett.

Teleki Domokos munkájában a vezérvonal: *a császár és Horea* van jelen. Szerinte a felkelés kitörésének fő oka az a II. József által kiadott parancs, amelyet személyesen Horeának adott ki, amikor egyik alkalommal Bécsben járt. Viszont Teleki elismeri, hogy erre semmiféle írásos bizonyítékot nem talált, csak a korabeli nemesség között beszélték ezt. Az erdélyi országgyűlést is hibáztatja a helyzet kialakulása és felkelés elterjedése miatt,¹²⁸ de még a császári csapatok parancsnokságát is, akik tárgyaltak a felkelőkkel és bátorították őket azzal, hogy elismerték a mozgalom jogosságát.

Teleki Domokos írása azonnali választ váltott ki nemcsak bizonyos román értelmiségiekben, hanem a magyar történész, Szilágyi Ferencben is, aki ezzel kapcsolatban egy előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián,¹²⁹ majd 1871-ben kiadta az ő általa elért, a témában folytatott kutatási eredményeit.¹³⁰ Teleki Domokossal ellentétben Szilágyi Ferenc a szociális okokat találja elsődlegeseknek, erősen hangsúlyozva azt a tényt, hogy mennyire kizsákmányolták az erdélyi románokat. Visszautasítja az elődje által képviselt nemesi elképzelést, mivel szerinte a felkelés régebbi oka: az alárendeltség, amelyre ítéltettek a románok és egy azonnali ok pedig fellelhető az úrbéri panaszokban és a jobbágyi kötelezettségekben, amiket sem helyben, sem központilag nem oldottak meg.¹³¹ Szilágyi Ferenc még arra is felhívta a figyelmünket és kiemelte azt a tényt is, hogy nemcsak a szociális elnyomás szolgált a felkelés okául, hanem a nemzeti politika is, hiszen ez volt az az ok, amely átalakította a mozgalmat, amely a nyugati Kárpátok vármegyéiből indult ki, és véleménye szerint, nemzeti felkeléssé tette. Pedig a felkelés kizárólag Erdély nyugati részein tombolt és egyálta-

ban nem tekinti egyenrangúak a római katolikusokkal, és azt javasolja, hogy a „görögök érvék be a katolikus papok fizetésének felével”. Varga J. J., 1993. 18. Az unió történeti irodalma és értékelése Kosáry, 1980. 89–93.

¹²⁸ Teleki, 1865, 9.

¹²⁹ Szilágyi, 1865.

¹³⁰ Szilágyi Ferenc: *A Hóra világ Erdélyben*. Pest, 1871.

¹³¹ Uo. 9.

lán nem terjedt ki egész területére. Szilágyi Ferenc szerint „a felkelők és románok egyet jelentettek” és a dévai ultimátumot a román nemzet követelésének tekintette.¹³²

Szilágyi Ferenc visszautasította azt a tényt, hogy II. József beleavatkozott volna a felkelés kitörésébe. Ő inkább az országgyűlés és a katonaság kapcsolatát vizsgálta és úgy ítélte meg, hogy azok határozatgyenge, nem megfelelő döntései vezettek a felkelés kitöréséhez. A câmpeni-i (topánfalvi) 1782-es eseményeket és az 1784-es katonai toborozást csak előzményeknek és nem okoknak tartotta. Szilágyi Ferenc részletesen leírta a parasztság ténykedését, a véres és portyázó napokat, amelyeket a felkelők alakítottak így, vagyis a felkelésről átfogó képet adott, beleértve annak politikai vonzatát is. A Szilágyi Ferenc által 1871-ben megírt könyv már kiforrott történelmi mű, amely igyekszik minél objektívebb lenni és minél több dokumentumra alapozni állításait.

Szilágyi Ferenc után Marczali Henrik volt az, aki nagy figyelmet szentelt a Horea-féle lázadásnak, mivel úgy gondolta, hogy ez meghatározó esemény volt Erdély történelmében. *Magyarország történetének* második kötetében egy teljes fejezet szentelt az 1784-es felkelésnek: *A Hóra-világ Erdélyben*.¹³³ Főleg Szilágyi Ferenc és Nicolae Denușianu munkáira alapozva, Marczali Henrik nagyjából megismételte a már ismert felkelési okokat: külső hatások, főleg az oroszoké, a császár–felkelés közismert kapcsolat, az ortodox eszme, az, hogy a románság hajlamos a rablásra, fosztogatásra, stb., viszont mindehhez hozzáadott egy új indokot, a Dák királyság újbóli létrehozásának tervét. Úgy gondolta, hogy a felkelés kitörésének legfontosabb okai a parasztság kizsákmányolásában lelhetőek fel, de nem abban, ami a nemességhez köthető, amelynek inkább patriarchális rendszere volt, hanem az állami birtokokon való kizsákmányolásban.

Mivel Marczali Henrik könyve nem épült önálló levéltári kutatásokra, semmi új eredményt nem tudott hozni, viszont érdekesek értelmezései és megvilágításai, amelyekben feltünteti az eseményeket, az, hogy az egész felkelést belehelyezi a Du-

¹³² Uo. 143. Pedig még a 20. századi román történetírás is azt állítja, hogy az első követelések a „román nemzeti politikai programjában” az 1791-1792 *Supplex Libellus Valachorum*ban jelentek meg először. David Prodan: *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. București, 1998. 11. Más részt, mint később láthatjuk, Nicolae Iorga is azt bizonygatta, hogy a Horea-féle felkelés kizárólagosan a mócok ügye volt és nem az egész erdélyi parasztságé.

¹³³ Marczali Henrik: *Magyarország története*. II. Budapest, 1888. 1–35.

nai Monarchia társadalmi életébe. Szerinte a román parasztsággal kegyesen bánt a császári udvar, hiszen abban az időben törölték el a halálbüntetést. Marczali Henrik szerint a felkelést kiváltó okoknak nemzeti, vallási és portyázási vonása volt. De szintén ő az, aki felhívja a figyelmünket arra a tényre, hogy a császári politika és a parasztság érdekeltsége között hasonlóság volt, mivel mind a két fél szeretne volna megszüntetni a nemesség társadalmi- és vallási kiváltságait és bevezetni a *minden ember egyenlő* elvet. A felkelés több volt, mint a császár iránti lojalitásból eredő lázítás eredménye, vagy a nemesi kizsákmányolás elleni reakció. A szerző szerint a dako-román kontinuitás elve egészen mélyen behatolt a társadalmi rétegekbe, amelyet azal látott bizonyítottnak, hogy Horea talán Dácia királyának nevezte magát. A könyv végén, Marczali Henrik úgy találja, hogy a felkelést mégis II. József váltotta ki reform-politikájával, akinek reformjai a felkeléshez vezettek.¹³⁴

Jancsó Benedek könyve¹³⁵ nem épült önálló kutatásra, hanem (mint Berlász Jenő megjegyezte¹³⁶) előadása túlnyomórészt Szilágyi és a román történeti irodalom közléseire támaszkodott. Munkája hátralépést jelentett úgy Szilágyi Ferenchez viszonyítva, mint Marczali Henrikhez képest is. Tanulmánya már az elejétől fogva Nicolae Densușianu tézisei ellen irányult, hiszen azoknak a politikai-nemzetiségi harcoknak egyik szereplője lett, amely a 19. század végét jellemezte. Harcias történészként Jancsó Benedek céljául tűzte ki, hogy az erdélyi nemességet felmentse és tisztázza bármiféle felelősség alól a felkeléssel kapcsolatban, valamint, hogy bebizonyítsa: egyértelműen a román parasztok voltak a hibásak. Szerinte a fő okot abban a vándorlási folyamatban kell látnunk, amely a románság részéről a szomszédos román fejedelemségekből megindult Erdélybe. Jancsó Benedeknek igaza van, mikor azt állítja, hogy a beköltözők még félig nomád életmóddal rendelkeztek, ezért nem tudták átvenni az Erdélyben talált rendet és ezért nem alkalmazkodtak ahhoz, s ez vezetett a társadalmi elégedetlenséghez, majd a felkeléshez, amelyet Horea vezetett.

A 19. századi magyar történetírással szemben a korabeli román történetírás mennyiségben sokkal gazdagabb és teljesen más szempontokból közelíti meg a témát.

¹³⁴ Uo. 35.

¹³⁵ Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest, 1889.

¹³⁶ Berlász Jenő: Az 1784-i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágypolitikája. In *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790*. Budapest, 1952. 385.

Az első jelentős mű a román történetírásban, melyet egészében a Horea-féle felkelésnek szentelt a szerző, az Nicolae Densușianué volt.¹³⁷ A tanulmány mintegy válaszként született meg Teleki Domokos írására és a felkelés centenáriumán, a Román Akadémia által nyomtatták ki. A könyv nagy terjedelmű, melynek a megjelenését megalapozott magyarországi és erdélyi levéltári kutatás előzte meg. Bukarestben fogalmazódott meg, abban a diadalittas légkörben, amely a nemrég elért függetlenség miatt (1878) átjárta az ottani közvéleményt. Ugyanakkor a romantikus szemléletmód is jellemző volt erre az időszakra, amely által a felkelés nemzeti vonzatára világított rá. Ő maga is romantikus történész volt, viszont rendelkezett a megfelelő dokumentumok ismeretével és a külföldi történetírás, főleg a magyar történetírás álláspontjának ismeretével. Nicolae Densușianu a felkelést a „Kárpátokon túli románság szabadságharcának” tudta be és így nemzetiségi jellegét hangsúlyozta ki. Nem véletlen, hogy Nicolae Densușianu a felkelést egyenesen harcként jellemezte, egy háborúként, amelyet a „nemzeti szabadság és a haza visszaköveteléséért” vívtak, egy harcként, amely „folytonos és eltökélt volt, mely évszázadok óta tartott a parasztok és a nemesek között, a jobbágy úgy tekintett földesurára, mint az ő megbékíthetetlen zsarnokára, míg a nemes azt gondolta, hogy csak terrorral tud uralkodni a paraszton”.¹³⁸

Másrészt viszont Nicolae Densușianu úgy gondolta – már a könyv címéből is kitűnik –, hogy az 1784-es parasztmozgalom nem csak szimpla felkelés volt, hanem valóságos forradalom. „Röviden, az 1784–1785-ös forradalom el akarta pusztítani a három, privilégiumokkal rendelkező erdélyi náció politikai rendszerét és ennek a romjaira a saját, román politikai rendszerét”¹³⁹ akarta felépíteni. Nem tagadta a felkelés társadalmi hátterét, de az Nicolae Densușianu nézetei szerint politikaivá vált, míg a román parasztság jobbágysága egyenes következménye volt az akkori, Erdélyben uralkodó politikai-alkotmányos feltételnek. Ebből a szempontból nézve – szerinte – a Horea vezette felkelés olyan harcnak tűnik, amelyet a „szabadságért és a nemzetisé-

¹³⁷ Densușianu, 1884.

¹³⁸ Uo. 65.

¹³⁹ Uo. 4.

gért” – egészen pontosan – „a feudalizmus szolgaságának igájából való felszabadulásért és a nemzetiségért, melyet a politikai szolgaság ellen” vívtak.¹⁴⁰

Mindezeken túl Nicolae Densușianu újabb adatokat hozott a felkelés körülményeiről, lefolyásáról és ennek következményeiről. Annak ellenére, hogy tudatában volt a lázadás társadalmi okainak, Densușianu mégis a politikai hátteret tette felelőssé, azt állítva, hogy: „Az alapelv nem az volt, hogy eltöröljék a feudális kötelezettségeket. Nem a jobbágy harca volt a szabad osztályok ellen, vagy a proletároknak a vagyonosok ellen, hanem az elnyomottak harca volt az elnyomóik ellen, az a küzdés, melyet a nemzeti szabadság és a haza visszaszerzéséért vívtak”.¹⁴¹

Nicolae Densușianu társadalmi és főleg nemzeti érdekként való indoklása véglegesen megerősítette a román történetírásban a felkeléshez való feltétel nélküli, pozitív hozzáállást. Idővel ez lett az egyik legbiztosabb pont a román történetírásban, amit igazából soha nem kérdőjeleztek meg.

Annak ellenére, hogy Erdélyben a politikai-nemzeti helyzet egyre súlyosbodott, George Barițiu megpróbált visszatérni a mérsékelt hangnemhez. Igyekezett több figyelmet fordítani a tudományos történetírás módszereire, amelyet Szilágyi Ferenc kezdett el. George Barițiu egy teljes fejezetet szentelt a felkelésnek, melynek címe: *Horiada în răscala românilor* („Horiáda” a románok felkelésében).¹⁴² George Barițiu a felkelést az általános birodalmi gondokkal magyarázta, viszont úgy gondolta, hogy a románság fontos óhajának egyike volt. „Mi most megpróbáljuk csak a valóságos okokat meghatározni, melyek előbb vagy utóbb, de afelé vezették volna... az embereket, hogy kétségbeesett és elsietett dolgokat cselekedjenek, úgy ahogy meg is tették 1784 novemberében, külföldi parancs nélkül”.¹⁴³ Barițiu úgy magyarázza meg a lázadás okait, ahogyan azt a 19. századi magyar történetírás megállapította. Saját kutatásai kapcsán ő is ugyanarra a következtetésre jutott 1872-ben.

¹⁴⁰ Uo. 5.

¹⁴¹ Uo. 3.

¹⁴² George Barițiu: *Horiada în răscala românilor*. In: *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani din urmă*. I., Sibiu, 1889. 473–484.

¹⁴³ Uo. 473.

Megjegyezendő, hogy olyan román történészek, mint Alexandru D. Xenopol és később Nicolae Iorga – éppen Barițiu közvetítésével vették tudomásul a magyar történetírás eredményeit.¹⁴⁴

Alexandru D. Xenopol nagy munkájában¹⁴⁵ egy egész fejezetet szentelt „Erdélyi kulturális mozgalom” cím alatt a Horea-féle lázadásnak, amely inkább a Nicolae Densușianu-féle elképzeléshez állt közelebb, mintsem a George Barițiu-féle felfogáshoz. Ez a mű a 19. század utolsó évtizedében, mint egy nagyméretű szintézis, elemzi a történelmi eseményeket – és Densușianu nyomán – „forradalom”-nak nevezi a Horea-féle felkelést. Önálló kutatások hiányában az említett események területén Xenopol, aki véleményét a józsefinista reformelméletre alapozta, nem hozott semmi újat a lázadás illetően. Csupán Densușianu és Barițiu irataira alapozva azt jelentette ki, hogy a lázadás fő oka nem politikai, hanem társadalmi-gazdasági természetű volt: „a kormány és a földbirtokosok nyomása” – vezetett a kitöréshez. De nem zárta ki a nemzeti tényezőt sem, megjegyezve, hogy „a román nemzet Erdélyben csupán megtűrt volt, mindaddig, amíg a kiváltságos nemzet úgy akarta”.¹⁴⁶

Xenopol elhatárolódott attól, hogy II. József beavatkozott volna az eseményekbe, egyértelműen azt próbálta megérteni, hogy mi történt a parasztok felfogása szerint. Észrevette, hogy a parasztok elképzeléseiben soha nem merült fel, hogy újabb jogokat kérjenek, csupán el akarták érni, hogy „visszaállítódjék a régi rend”.¹⁴⁷ Nem jutott el a Densușianu-féle túlzásokig, kijelentette, hogy két oka volt a parasztok lázadásának: egyrészt társadalmi-gazdasági, másrészt politikai.

Az első világháborút megelőző időszak történészei – már akik foglalkoztak a Horea-féle felkeléssel – jórészt a Densușianu képviselte vonal mentén sorakoztak fel, jobban, illetve kevésbé kihangsúlyozva az okok társadalmi illetve politikai vonatkozásait. Hasonló a helyzet a Trianon utáni erdélyi illetve romániai történeti felfogásban is. Például Alexandru Lapedatu,¹⁴⁸ illetve Alexandru Orleanu¹⁴⁹ sem hozott semmi

¹⁴⁴ Pompiliu Teodor: *Istorici români și probleme istorice*. Oradea, 1993. 135

¹⁴⁵ Alexandru D. Xenopol: *Istoria românilor din Dacia Traiană*. X., 244–257. Az 1930 évi második kiadást használtam.

¹⁴⁶ Uo. 246.

¹⁴⁷ Uo. 247.

¹⁴⁸ Alexandru Lapedatu: *Revoluția lui Horea*. Bukarest, 1906.

¹⁴⁹ Alexandru Orleanu: *Horea, Cloșca și Crișan sau revoluția românilor din Transilvania și Ungaria în 1784*. Focșani, 1903.

újat, legfeljebb jobban kihangsúlyozták a lázadás nemzeti elemeit. Nem véltelen, hogy mindkettőjük „forradalom”-nak nevezte a parasztfelkelést.

Kivételt képez Nicolae Iorga, aki a legalaposabban tanulmányozta az 1784-es erdélyi eseményeket. Őt valóban az erdélyi parasztság érdekelte, kutatásokat végzett a Horea lázadást illetően, és azt teljes egységében vizsgálta. Legteljesebb elemzését adta a korszaknak és a legátfogóbb munkát készítette az erdélyi románság történetét illetően.¹⁵⁰ Két nagy fejezetet szentelt a felkelésnek: „A császár és a Horea-féle felkelés”, valamint „A Horea-féle felkelés forrásai és jellege”. Az első fejezetben Iorga elemezte az osztrák állam politikai helyzetét és Horea-féle felkelés forrásait és jellegét. A második fejezetet, mely a forrásokat taglalja, Pompiliu Teodor szerint az addigi legértékesebb lapok, amit a román történészek írtak a felkelésről, melyek arra szolgálnak, hogy felidézzék a valós történéseket,¹⁵¹ megmagyarázzák a felkelés értelmét, leleplezve az addigi történészek „titokzatos”, rejtelmes értelmezéseit.

Nicolae Iorga ezen véleménye a felkelésről teljesen más, mint minden addigi történészé, az ő értelmezése semmiféle addigi irányzathoz nem sorolható be. Az eseményeket illetően Iorga a felkelést egyszerűen „tumultus valachicus”-nak nevezi, sőt „tumultus rusticus”-nak, amely jellemezhetett bármely európai társadalmat, mely hasonló társadalmi nyomásnak volt kitéve.¹⁵² Lényegében Iorgát nem csupán és kizárólag maga a felkelés izgatta, hanem a körülmények, amelyek azt okozták. Következésképpen elemezte az alap-okokat, az osztrák fundamentalista elveket, az uralkodóház kormányzásának módját, anélkül, hogy kereste volna a szemléleti összefüggéseket.

Arra a következtetésre jutott, hogy Erdély osztrák közigazgatása megpróbálta a legtöbb előnyt szerezni, a legkevesebb erőfeszítéssel, felhasználva ennek érdekében a „helyi erőket”.¹⁵³ Meglepően jegyezte meg a mindenkori osztrák politikáról: „Olyan politika ez, mely ma is (az első világháború előtti években) megismétlődik, és a jövőben is meg fog, amikor megjelenik egy új II. József, és román kalapáccsal üti a magyar fejet”!¹⁵⁴

¹⁵⁰ Nicolae Iorga: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I., Bukarest, 1915. A 1989. évi kiadást használtam.

¹⁵¹ Teodor, 1993. 140.

¹⁵² Iorga, 1989, I., 346.

¹⁵³ Uo. 335.

¹⁵⁴ Uo. 336.

Iorga nem kifejezetten tagadta a felkelés társadalmi, nemzeti, politikai okait, de nem is igyekezett túlságosan kihangsúlyozni azoknak a jelentőségét. Véleménye szerint az okok a bécsi udvar politikájában keresendők, amely politika az erdélyi románok felemelését célozta.¹⁵⁵ Az okokra vonatkozólag megjegyezte – az addigi történészek véleményével ellentétben –, hogy azok nem a gyakran említett jobbágy-magyar nemes vagy szász polgár ellentétéből indultak Erdélyben, hanem az „uralkodó kiváltságosainak csordája”,¹⁵⁶ vagyis a kincstári udadalmokhoz tartozó román parasztoktól, akiknek gazdasági és társadalmi helyzete sokkal jobb volt, mint az összes többi erdélyi paraszté. Következésképpen, Iorga észrevette, hogy nem a legszegényebb rétegekből indult a felkelés, hanem azok köréből, akik rendelkeztek valamilyen gazdasági függetlenséggel.¹⁵⁷

A lázadás nemzeti jellegét vizsgálva Iorga elutasította azt az általános véleményt, hogy a megmozdulásnak általános román nemzeti jellege lett volna. Magyarázva ezt azzal, hogy olyan állami uradalmakban tört ki az elégedetlenség, ahol nagyobb részt nem magyar nemesek, hanem német tisztviselők voltak jelen.¹⁵⁸ Megkérdőjelezte a 30–40 000 résztvevőnek azt a képességét, hogy egyöntetűen fellépve, egy ember által vezetvén, lett volna egységes tervük. Úgy találta, hogy a felkelők egyszerű eszközök (*instrumentum regni*) voltak a hatalom kezében. De nem csupán eszközök, hanem a helyi hatóságok rendelkezésére álló „tömeg”, amelyet nem voltak képesek megállítani, illetve a megmozdulásokat csírájában elfolytani.¹⁵⁹

Visszatérve a felkelés nemzeti jellegére, Iorgát egyáltalán nem kápráztatta el a felkelés nemzeti jellegének ötlete. Véleménye szerint a Habsburg Birodalomnak a politikai, nemzeti, gazdasági illetve kulturális felfogása ezt kizárná.¹⁶⁰ II. Józsefet csak az állami érdek vezérelte, szemléletében úgy tűnik fel az állam, mintha magántulajdon lenne, majdhogynem közömbös a nemzeti érdekek tekintetében. Szinte zavarta őt a birodalom lakóinak eltérő nyelve, a kommunikáció akadályát látva a közigazgatási,

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Uo. 339.

¹⁵⁷ Uo. 344.

¹⁵⁸ Uo. 345.

¹⁵⁹ Uo. 346–347. Iorga azzal indokolta tehetetlenségüket, hogy túlságosan széjjel voltak forgácsolódva, valamint a helyhatósági intézmények közötti érdekkülönbségeknek, de túlzott központosításuknak is, mely arra készítette az alsóbb rendű tisztviselőket, hogy várják a felsőbb szintű vezetők parancsait.

¹⁶⁰ Uo. 332.

pénzügyi vagy katonai ügyek tekintetében.¹⁶¹ Iorga úgy vélte, hogy ami II. Józsefnek a történészek által oly sokszor emlegetett románok iránti szimpátiáját illeti, ez úgy magyarázható, hogy inkább azok rettenetes gazdasági és társadalmi helyzete vonta rájuk az uralkodó figyelmét. Ugyanakkor a magyar nemesség iránti ellenszenve is kiemelendő. Az uralkodóház kénytelen volt 1711-ben a középkori jellegű nemesi kiváltságokat újra megerősíteni, ami a reformjait akadályozta.¹⁶²

Iorga felelősnek tartja II. Józsefet a Horea-féle felkelés kitörése miatt, egyszerűen csak azért, mert ő állt egy közigazgatási intézmény élén, amely ugyan jóindulattal szemlélte a birodalom mindenféle szegény népét, de semmit sem tett annak érdekében, hogy megváltoztassa a patriarchális szemléletet.¹⁶³ Iorga nem elmélkedett azon a lehetőségen, hogy egy állam – állami érdekből – parasztokat védelmező politikát folytasson. Ez a fajta felfogása Iorgának arra enged következtetni, hogy próbál érzelmileg semlegesnek maradni – mind a Horea-féle lázadás iránt, mind egészében a paraszti lázadásokat illetően – mert egyszerűen történelmi eseményként kezelte azt és nem hagyta, hogy hatással legyenek rá sem a társadalmi körülmények, sem az etnikaiak, nem úgy, mint később, David Prodan esetében.

1916-ban Iorga újra foglalkozott a felkelés ügyével, egy olyan tanulmányban, amely az erdélyi és magyarországi románokról szólt. Ezt a munkát külföldiek számára írta¹⁶⁴ és csak kismértékben tér el az előző tanulmányaitól. Az 1784-es esemény taglalása nem módosult.

Az első világháború utáni erdélyi román történetírást Ioan Lupaş uralta. Számátalan esetben írt a Horea-féle felkelésről. E tekintetben legfontosabb írása a felkelés százötvenedik évfordulójára írt monográfia. Lupaş a Densuşianu-féle történeti szemlélet folytatója. Úgy próbálja bemutatni a Horea-féle felkelést, mint a 18. századi „számtalan erdélyi felkelések sorozatának egyiké”-nek folytatása,¹⁶⁵ amelyek, szerinte, nem annyira társadalmi, mint inkább vallási mozgalmak voltak.¹⁶⁶ Ő azon történészek egyike, akik az ún. „ortodox” színezetet hozták be a román történeti szemléletbe.

¹⁶¹ Uo. 333–334.

¹⁶² Uo. 334–335.

¹⁶³ Uo. 338.

¹⁶⁴ Nicolae Iorga: *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*. Bukarest, 1916.

¹⁶⁵ Ioan Lupaş: *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*. Cluj, 1934. 6.

¹⁶⁶ Lupaş román történelmet oktatott a kolozsvári egyetemen, de képzettsége szerint teológus volt.

Szándékosan keverték a társadalmi jellegű mozgalmakba a vallási ellentéteket. Ezzel azt akarták sugalmazni, hogy a román parasztmozgalmak háttérében két feszültség – a társadalmi és a vallási – áll a 18. századi Erdélyben, ezáltal adva nekik nemzeti jel-
leget.¹⁶⁷

Ioan Lupaş a Horea-féle lázadást nem egyszerűen társadalmi mozgalomnak tekintette, hanem egy összetett – vallási és politikai – mozgalomnak, amely jól beleillett II. József reformpolitikájába. Ám ő nem tulajdonított semmiféle szerepet az uralkodónak a mozgalom elindításában. Az okokat megpróbálta közép-európai kontextusba helyezni, megemlítve a reformkísérleteket (urbárium), amelyek Magyarországot, Csehországot érintették. Nem mélyült el az okok kiderítésében, csupán három tényezőt sorolt fel: a népit, a gazdasági-társadalmi, valamint a vallási. Amikor Ioan Lupaş levonta a következtetéseket, nagy, romantikus stílusban megjegyzte – saját addigi elképzelésével ellentétben – hogy a felkelés „... olyan jellegű ortodox mozgalom volt, mely a máshitűek ellen indult, akik elnyomták a román jobbágyokat, vagyis a magyar arisztokrácia ellen és amely mozgalmat a politikai körülmények kedvezményezték, könyörtelenül kihasználva az országot és annak őslakosait”.¹⁶⁸ A felkelés kitörésében ő meghatározó szerepet tulajdonít a felkelés vezetőinek. Egyébként, megelégszik azzal, hogy felsorolja a felkelés eseményeit, kiemelve a nemesség bosszúállását és Jankovics gróf szerepét a mozgalom leverésében. A felkelés taglalása nemzeti jellegű, megduplázva ez a vallásos tényező hangsúlyozásával – nélkülözve ezáltal a kritikai szemléletmódot.

Egyöntetűen előrelépés a Ioan Lupaş-féle szemlélettel szemben 1938-ban David Prodan doktori disszertációja (vezetője Ioan Lupaş volt).¹⁶⁹ Alapjában véve a dolgozat újdonság, mivel az első, melyben a felkelés értelmezését szocialista szel-
lemben taglalta.¹⁷⁰ A dolgozat írója egy adott területen (Kolozs és Torda vármegyékben) vizsgálta a Horea-féle felkelést, amely viszonylag távol esett a lázadás közép-
pontjától, amelyre vonatkozólag viszont minden fellelhető forrást felkutatott, tanul-

¹⁶⁷ Ezek közül a legszélsőségesebb szemléletet Silviu Dragomir képviselte, akinek nevezetes munkája: *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*. I–II., Sibiu, 1920–1930 volt (a második kiadását használtam, mely 2002-ben jelent meg Kolozsváron)

¹⁶⁸ Lupaş, 1934. 58.

¹⁶⁹ Prodan, 1938.

¹⁷⁰ Teodor, 1993. 148.

mányozott. Prodan munkája főképp módszertanilag értékelhető, mert a lázadás kutatásának során kereste a résztvevők apró vivódásai, gondolatai, apróbb események tükrében – amelyek talán jelentékteleneknek tűnhetnek – a nagyobb összefüggéseket. A szerző szerint „ha az események belső mehanizmusát kutatjuk, ha közeledünk apró testi vagy lelki gondjaikhoz”, akkor gyakran rájövünk „az események eltűlése, kitálcázása és alaptalan híresztelések az ő verzióik, melyek azonban tartalmazhatják a valódi, az igazi értéket és egyben jellemzik a néptömegek zaklatott lelkiállapotát”.¹⁷¹

Prodan az első olyan román történész, akit a dolog mechanizmusa, az emberi lélek is érdekelt, amely oda vezetett, hogy a felkelést komolyabban újraértékelje. Az ő látásmódja eltér az addigi „kategorikus” történelmi szemlélettől, csökkentve a felkelés nemzeti és társadalmi vetületét. Prodan szerint nem csupán a román parasztok, de az erdélyi magyarok is részesei az 1784-es eseményeknek, mely szerinte „nem volt más, mint a jobbágyság harca a nemesek és minden elnyomóik ellen”.¹⁷²

A felkelés nemzeti jellegét Prodan abban látta, hogy sokkal több román paraszt vett részt benne, és szembevetendő az ő válsághelyzetük. Bizonyos szempontból nézve Prodan munkáját, értékelendő, hogy szakított a romantikus szemléletmóddal és kizárólag tudományos szempont szerint próbálta értékelni a felkelést.¹⁷³

A Horea-féle felkelés történelmi értékeléséhez monumentális munkája által – amelyet 1979-ben adott ki, majd 1984-ben újra megjelentették a parasztfelkelés 200. évfordulója alkalmából – David Prodan nagymértékben hozzájárult.¹⁷⁴ Sajnos a Ceaușescu -éra ezt politikai célra használta fel.

Prodan nagyon jól ismerte az erdélyi társadalmat, legfőbbképpen a jobbágyság helyzetét, így sikerült megfestenie a felkelés „óriásfreskóját”. Átlépett a pozitivisták történelemszemléletén, mélyen ismerte és taglalta a paraszti életfelfogást, hagyta, hogy a felkelés résztvevőinek iratai szólaljanak meg, hogy ők maguk „valljanak” az eseményekről.¹⁷⁵

¹⁷¹ Prodan, 1938. 13–14.

¹⁷² Uo. 15.

¹⁷³ Teodor, 1993. 149.

¹⁷⁴ David Prodan: *Răscoala lui Horea*. I–II. Bukarest, 1979. és 1984.

¹⁷⁵ Uo. (az 1979. évi kiadás). I. 9.

Eltérően Nicolae Iorgától, aki a felkelést kimondottan az állam szemszögéből taglalta, kiemelve annak tehetetlenségét az események irányításában, David Prodan a parasztlázadás belső mechanizmusát vizsgálta, nem hagyva teret annak a gondolatnak, hogy az állam beavatkozhatott. A kolozsvári történész visszautasított mindenféle beavatkozási lehetőséget, még a „bűjtogatókét” (Salis és Mihai Popescu), de II. Józsefét is, valamint az állami intézményekét és egyáltalán a társadalmi beavatkozást, mint lehetőséget is elutasítja (pl. a szabadkőművességet).¹⁷⁶ Véleménye szerint a felkelés oka csak és kizárólag a jobbágyság életkörülményi lehettek, amit aztán a 18. század végén összemosták a „nemzet” fogalmával.

A 19. századi erdélyi társadalmat Teleki Domokos és Szilágyi Ferenc szemszögéből tekintve, David Prodan „a románság világáról” beszélve összevegyíti az elitet az egyszerű emberekkel, akiknek ugyanazt az indokot hozza fel az „uralkodó nemzetek” elleni harcban, különösen a nemesség ellen. Megpróbálta, hogy kövesse és megtalálja a tereziánus és jozefinista reformok hatásait a parasztság körében és ezáltal olyan új meggyőződéseket talált az erdélyi parasztság körében, amelyek ebből az új, reformista világból származnak, mégpedig az új „reformista parasztnak” (Horea) mintája, aki teljesen új mentalitással és pszichológiával rendelkezik.¹⁷⁷ Viszont David Prodan elképzelése szerint úgy tűnik, hogy a felkelés pontosan ennek a típusú paraszt-tevékenységnek a konkrét kifejezése – a végső terméke a tereziánus és jozefinista reformizmusnak.

David Prodan úgy véli, hogy a felkelés az alsó rétegek kezdeményezésének a kifejeződése volt, ebből az okból kifolyólag programjának paraszti-szociális jellege volt, de nemzetiségi színezékbe burkolva, abból az okból kifolyólag, hogy a felkelésben a többségi rész a románság volt. Következésképpen, kiterjeszti a felkelést Erdély egész területére, a visszhangja miatt, ami mindenhova elért, egész dolgozata ennek a véleménynek az alátámasztására épült.¹⁷⁸ Különleges figyelmet fordított az 1784. no-

¹⁷⁶ Uo. II. 713.

¹⁷⁷ Uo. I. 80–81.

¹⁷⁸ David Prodan két részre osztja a felkelést, az I. rész, október 31-től egészen november 11-ig tart (II–IV. fejezet), a II. rész, a hanyatlásnak nevezett, november 11 után egészen a felkelés vezetőinek kivégzéséig (V–VIII. fejezet).

vember 11-i ultimátumnak,¹⁷⁹ amit a felkelés központi eseményének tekintett. Itt David Prodan különválasztotta a parasztság kategórikus kérését a jobbágyság eltörléséről és a feudális birtokokét, melyeket a parasztság között akarták szétosztani. Ez a dokumentum mind a mai napig nagyjából megmagyarázhatatlan maradt.¹⁸⁰ Ezt David Prodan a felkelés programjának vélte, amit a parasztok állítottak össze. A túlzások csomópontját jelképezi, amit utólag, főleg Ștefan Pascu tartott fenn, ezáltal a felkelést úgy értelmezve, mint egy valódi forradalmat,¹⁸¹ annak ellenére, hogy az ezt követő évtizedekben az ultimátumnak nem volt semmi gyakorlati következménye, mivel teljesen a felejtés ködébe merült.

A Horea-féle felkelés történetírása igazán nagy karriert főleg a 20. században futott be, azzal, hogy nagy számban jelentek meg tanulmányok, amelyek ezzel a témával foglalkoztak. Ștefan Pascu viszont megzavarta a történeti képet azzal, hogy túlpolitizálta a témát, pontosan az 1784. november 11-i ultimátumból kiindulva. Mint korábban említettem, egyenesen egy forradalmi dokumentumnak tartotta, amelynek európai értéke volt, ami szellemiségében megelőzte még a francia forradalmat is. 1989. decemberig Ștefan Pascu kijelentése történetírási dogma lett, az akkori romániai autoritásnak és a politikai vezetésnek köszönhetően.

A Horea által vezetett felkelés újraértékelését Gheorghe Gorun kísérelte meg 1998-ban, dokumentumokra alapozva munkáját.¹⁸² Tizenöt évi kutatás és tanulmányozás után arra a következtetésre jutott, hogy az 1784-es felkelés nem egy egyedülálló parasztmozgalom volt, ahogy ezt az előző román történetírás nyilatkozta, hanem beilleszkedett egy hosszabb sorozatba, amit a közép-európai parasztmozgalmak, illetve az osztrák birodalom mozgalmi jelentenek. Kutatásai elején a felkelés bizonyos jellemzőit tárgyalta, mint például a kivizsgálók esetét, legfőbbképpen Mihai Popescuét, akinek a létezését David Prodan megkérdőjelezte és elutasította bármilyen részvételét a felkelésben. Kiadatlan dokumentumok alapján Gheorghe Gorun bebizo-

¹⁷⁹ U.o., 422–427. Ez a rész újra lett véve és megerősítve a következtetésekbe a Prodan utolsó könyvébe, *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*. Bukarest, 1991. 338–348.

¹⁸⁰ Például H. Balázs Éva szerint ezt a nemesség alkotta, hogy távol tartsák a felkeléstől a magyar parasztokat. A parasztság helyzete és mozgalmi (1780–1787) = *Századok*, 1954. 556. Másrészt viszont Gheorghe Gorun felismerni véli az 1784. november 11-i ultimátumban azokat a tárgyalásokat, amiket az Államtanács folytatott 1761–1762 között. *Sub semnul schimbării. Studii de istorie a românilor din Partium*. Nagyvárad, 2002. 47–84.

¹⁸¹ Pascu, 1984. 12–29 (a fejezet címe „Felkelés vagy forradalom?”). A válasza egyértelmű volt: forradalom!

¹⁸² Gheorghe Gorun: *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală. 1750–1800*. Oradea, 1998.

nyitotta: Mihai Popescu nemcsak hogy egy valós személy volt, de már a bécsi tevékenysége idején tudta, hogy Erdélyben ki fog törni a felkelés két hónap múlva. Majd ennek kitörése után, az első két hét alatt (november 1. és 12. között) ő maga Erdélyben tartózkodott, ahonnan el kellett menekülnie Moldvába, mivel az osztrák titkosrendőrség üldözte.¹⁸³ Ezután Gorun megkérdőjelezte az 1784. november 11-i ultimátumnak paraszti jellegét, amit szinte mindenki a felkelés programjának tartott és amit David Prodan egyértelműen a parasztoknak tulajdonított. Gheorghe Gorun bebizonyította, hogy az ultimátum hat pontja teljes egészében, úgy formailag, mint tartalmilag, ahogy ezek megtalálhatók az ismert szövegekben, két évtizeddel korábban (1761–1762) a bécsi államtanácson II. József jelenlétében tárgyalva voltak, és az úgynevezett feltételek, amiket a nemességnek címeztek a parasztok, nem lehettek paraszti eredetűek, hanem aulikus eredetűek.¹⁸⁴ Ezeken a publikációkon kívül, Gorun még közölte a felkelés idejéből Bihar vármegye és a Helytartótanács levelezését is,¹⁸⁵ valamint két kötetet Bihar vármegye irataiból, szintén ennek a mozgalomnak a korából.¹⁸⁶

A Gheorghe Gorun által kínált értelmezésnek a központi része nem a Horea-féle felkelés, hanem az összes parasztmozgalmak, amelyek 1750 és 1800 között lezajlottak, s amelyek közül az 1784-es erdélyi felkelés volt a legnagyobb.¹⁸⁷ Keresve minden parasztmozgalom közös nevezőjét, a történész arra a következtetésre jutott, hogy ezek a központi hatalom és a helyi nemesség közti ellentétek eredményei voltak – a parasztságot az uralkodó egyenesen *instrumentum regni*-nek használta, hogy tudja zsarolni a nemeseket, hogy ez utóbbiak csökkentsék az ellenszegülésüket a reformokkal és a birodalom egész társadalmának modernizálásával szemben. Ez főleg a keleti tartományokban (Magyarország és Erdély) fordult elő. Ebből a szemszögből Gheorghe Gorun inkább közelebb áll Nicolae Iorga értelmezéseihez, aki, amint láttuk, az államot hibáztatta azért, hogy képtelen volt ellenőrizni a parasztokat. Gorun

¹⁸³ Gheorghe Gorun: *Sub semnul schimbării. Studii de istorie a românilor din Partium*. Oradea, 2002. 85–96.

¹⁸⁴ Uo. 47–84.

¹⁸⁵ Gheorghe Gorun: Documente bihorene relative la răscola lui Horea = *Crisia*, 1984. 14. 105–128; Uő: *Documente bihorene relative la răscola lui Horea (II.)* = *Crisia*, 1985. 15. 217–234.

¹⁸⁶ Gorun, 2000–2001. I-II.

¹⁸⁷ Tizenkét felkelést tanulmányozott Mária Terézia, II. József és II. Lipót idejéből, amelyek az osztrák birodalmi provinciákban, mint Magyarország, Erdély, Horvátország és Csehország területén zajlottak le és összehasonlította a hasonló parasztmozgalmakat, amelyek Európa nyugati részén törtek ki, ugyanabban a korban.

tovább viszi ezt az ötletet, bebizonyítva, hogy az állam vezetése váltotta ki, tudatosan, a 18. század második felének összes parasztmozgalmait, beleértve a Horea-féle felkelést, azért, hogy megfékezze a nemesség ellenállását, és hogy rájukeröltesse a reformokat, amíg másként a nemesség nyílt ellenkezésébe ütközött volna.

A 20. század magyar történészei közül fontosnak tartom megemlíteni I. Tóth Zoltán¹⁸⁸ és Berlász Jenő¹⁸⁹ megfogalmazott nézeteit az erdélyi lázadásról, amelyek előadása és eredményei, mint maga Berlász Jenő elismerte,¹⁹⁰ lényegileg nem különböznek egymástól. Szerintünk, Berlász sokrétűbb forrásokat használt és mélyebben hatolt be a felkelés hátterébe és ezért főleg őt részesítjük előnyben. Tanulmányát a felkelés társadalmi-gazdasági hátterének vizsgálatával kezdi és ennek elemzésében nagyon hasonlít Prodan módszerére. Vizsgálódásai eredményeként Berlász megjegyzi,¹⁹¹ hogy „A felkelés területén érvényesülő földesúri kizsákmányolás – mint a parasztfelkelés elsőrendű oka – különös figyelmet érdemel” ezért is, bővebben foglalkozott vele.¹⁹² Ennek következtében arra a felismerésre jutott, hogy „Ez ellen a behatolás ellen a parasztság teljes magárahagyatottságában állandóan önvédelmi harcot volt kénytelen folytatni. Védekezése mindenkor olyan volt, amilyen a körülményekhez képest éppen lehetett ... a rejtett ellenállás módszerével küzdött s aztán, ha alkalom adódott, a felkelés végső eszközével.”¹⁹³

Az okok feltárása után Berlász Jenő áttért magának a felkelésnek a történetére, a paraszti osztályharc irányvonalának bemutatásával, majd elemezte azt, annak lefolyásától bukásáig.¹⁹⁴ Külön tárgyalta a bukás okait és megjegyezte, hogy vitán felül áll a tény „... a felkelés az adott társadalmi-gazdasági környezetben nem győzhetett” volna.¹⁹⁵ Megmagyarázta a felkelés egyes mozzanatait, úgymint a „jó császár” ábrándot,¹⁹⁶ melyet mások is észrevették, de nem mélyedtek bele annak magyarázatába. De tárgyalta a „nemzeti korlátozottságot” is, megállapítva, hogy a felkelés feltűnő népi-

¹⁸⁸ I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az erdélyi Érc-hegységben 1848-ig*. Budapest, 1951.

¹⁸⁹ Berlász, 1952.

¹⁹⁰ Uo. 387.

¹⁹¹ Uo. 395.

¹⁹² Uo. 395–416.

¹⁹³ Uo. 416.

¹⁹⁴ Uo. 416–441.

¹⁹⁵ Uo. 441.

¹⁹⁶ Uo. 441–445.

nemzeti irányzata szintén társadalmi gyökerekből táplálkozott. Ehhez nemcsak az járult hozzá, hogy „Erdélyben ... a jobbágyság balsorsa szinte kizárólag a románságnak jutott osztályrészül, a földesuraság jóléte pedig csaknem teljesen a magyarságnak”, ami önmagában is „elég lett volna ahhoz, hogy a románságban magyarelles érzület alakuljon ki”,¹⁹⁷ hanem a valláskülönbség is. A református fejedelemség „az Approbata Constitutiókban a románságot nemcsak népi, hanem vallási mivoltában is megalázta”.¹⁹⁸ Berlász ezzel magyarázta azt a tényt, hogy „Amikor a felkelés kirobbant, az uralkodó osztály elleni gyűlölet-szövedékből mindjárt élesen kirítt a vallási elnyomás által táplált ellenszenv” is.¹⁹⁹

Ugyanakkor Berlász Jenő azt is megállapította, hogy a román parasztság egyáltalán nem volt egységes, hanem létezett egyfajta belső megosztás,²⁰⁰ mely megmagyarázza, miért nem vettek részt a felkelésben egyes falusi lakosok, pedig ugyanabban a helyzetben voltak, mint azok, kik fellázadtak. Végül foglalkozott az uralkodó által hozott jobbágypolitikai kísérletekkel, kiemelve, hogy „egyszerű elvi kijelentésekkel ... nem lehet az egyébként érvényesnek elismert feudális jogrendszert megreformálni”.²⁰¹ II. József erdélyi jobbágyreformja ugyanúgy félbemaradt, mint egyéb megkezdett újításai. Berlász szerint a parasztság általában felszabadítást várt tőle, de ő nem vállalhatta egy polgári forradalom feladatát. A magyar nemesség sem értette meg az uralkodó újító törekvéseit, hanem egy gyarmatosító hatalom megszemélyesítőjét látták benne és meg volt győződve róla, hogy a császári újító politika vesztüket jelenti és megrendíti az 1711 óta kialakult politikai-társadalmi összhangot.²⁰² Ebben a Horea-féle parasztfelkelés is játszott egy bizonyos szerepet.

Az 1986-ban megjelent *Erdély története* is – bizonyos pontig Berlász Jenő nézeteit folytatva – úgy foglalkozott az 1784-i parasztlázadással, mint II. József parasztpolitikájának eredményével.²⁰³ A fejezet szerzője nem mélyült bele az esemény mélyebb elemzésébe, csupán csak bemutatja azt. Nem is foglalkozik a felkelés kitö-

¹⁹⁷ Uo. 445

¹⁹⁸ Uo. 446. Ez a vélemény Jancsónál is megtalálható (II., 53.)

¹⁹⁹ Uo. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az erdélyi román parasztok – főleg a hegyi lakosok – között a vallás összefonódott (és ma is összefonódik) a nemzetiségi tudattal.

²⁰⁰ Uo. 450–452.

²⁰¹ Uo. 461.

²⁰² Uo. 466.

²⁰³ *Erdély*, 1986. 1091–1099. A fejezet címe: *A jobbágypolitika és a Horea - felkelés*

résének okaival, hanem Horea személyiségének bemutatására szorítkozik. A felkelés kitörését a katonai összeírással hozza kapcsolatba, valamint azzal, hogy az erdélyi hatóságok megpróbálták megakadályozni, hogy a parasztok elérjenek Gyulafehérvárra, hogy feliratkozzanak a határőrségbe. Ami ezután következett, azt már jól tudjuk más írásokból: a felkelés ismert lefolyása és annak várható bukása. A könyvrészlet inkább az uralkodó hozzáállását taglalta és nem a nemesség vagy a parasztok sorsát, amely másodlagos fontosságúnak tűnt előtte. Itt is a nemzetiségi és vallási hovatartozásra esik a hangsúly, mint Berlász Jenőnél és a társadalmi-gazdasági okok háttérbe szorulnak.

Ezeket a bemutatott munkákat tekintem a két – magyar és román – történetírás legfontosabb alkotásainak, melyeket föltétlenül meg kell említeni. Természetesen sokkal több munka született, de a többi nem tér el lényegesen az eddig bemutatott nézetektől. Talán csak azt kellene még megemlítenünk, hogy 1990 után a román történetírásban elindult, a nyugati történetírás befolyása alatt, egy még kibontakozóban lévő „demítizáló” folyamat. Ilyen Lucian Boia könyve is,²⁰⁴ amely nagy visszhangot keltett Európa-szerte, valamint a Miskolczy Ambrus által kiadott kötet is, mely célja „annak dokumentálása, hogy a szakma művelői közül néhányan hogyan élünk mítoszainkkal, még akkor is, ha a mítoszok kérdését nem állítjuk előtérbe, mert valahol amúgy is jelen van, és küszködünk vele”.²⁰⁵ A kötetben közölt tanulmányok közül kettő is foglalkozik a Horea-féle felkeléssel.²⁰⁶

²⁰⁴ Boia, 1999. Boia munkája erős ellenkezésbe ütközött, főleg a ún. „fundamentalista” történészek körében. Lásd Ioan Aurel Pop: *Istorie, adevărul și miturile*. București, 2002., amely nem tesz mást, mint megerősíti Boia nézeteit.

²⁰⁵ Miskolczy Ambrus: *Mítoszok nyomában ... Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon*. Budapest, 2004. 9. A kiadó véleménye, hogy „A kötetben feltárult az is, hogy magyar és román történészek azonos, de eltérő módon is viszonyulnak a mítoszok kérdésköréhez”.

²⁰⁶ Gheorghe Gorun: *Történetírás és mítosz: az 1784. évi Horea-felkelés Erdélyben* (211–218) és Mitu Ildikó Melinda – Sorin Mitu: *Történelmi mítoszok: felvilágosodás kori és romantikus magyar szerzők az 1784-es Horea-felkelésről* (219–226)

II. A HOREA FELKELÉS TÖRTÉNETE ERDÉLYBEN

II. 1. A FELKELÉS VÉLT ÉS VALÓS OKAI

A mindenkori román történetírás – gyakorlatilag egy kivétellel –, a parasztság társadalmi és gazdasági helyzetét helyezte a felkelés előterébe, azt akarván bizonyítani, hogy a felkelés legfőbb oka az úgynevezett „idegenek” által gyakorolt gazdasági kizsákmányolás és társadalmi elnyomás lett volna.²⁰⁷ Csak Nicolae Iorga tett kivételt, aki megjegyezte, hogy azok a hegyi lakók, akik 1784. november elején fellázadtak Erdély leggazdagabb és legkevésbé elnyomott parasztjai voltak.²⁰⁸ Ezért Iorga egyértelműen II. Józsefet hibáztatta a felkelés kirobbanásáért, azt mondván róla, hogy sok hibás politikai döntést hozott.

David Prodan, aki a legnagyobb Horea-féle lázadás kutatójának számít, már majdnem kizárólagosan a gazdasági elnyomásnak tulajdonította a felkelést, de itt-ott nemzeti elemekkel tarkította azt.²⁰⁹

Berlász Jenő sokkal körültekintőbben nyilatkozott a felkelés előzményeiről és annak okairól. De ő is a gazdasági és társadalmi tényezőkre tette a súlypontot. Elsősorban a felkelés területe társadalmi rétegződésének képét vette figyelembe és mélyebben foglalkozott a földrajzi-helyi adottságokkal. Ebből következtette ki a gazdasági helyzetet és annak lehetőségeit az ottlakók tekintetében.²¹⁰ Ő is elsősorban a földesúri kizsákmányolással foglalkozott, azzal a fontos pontosítással, hogy az aranyos-, abrud- és ompolyvölgyi lakosok felett századok óta nem a magánföldesurak, hanem az állam gyakorolta a földesúri jogokat. Annak ellenére, a 18-ik század második fele – miután Mária Terézia 1751-ben megengedte, hogy a parasztok egyenesen a bécsi udvarnak panaszkodhassanak – tele volt az itteni lakosok panaszaival. A parasztok mindenkori általános szokása szerint nem egy bizonyos sérelmet céloztak meg, ha-

²⁰⁷ Az első Densușianu, 1884., utána, egészen 1989-ig, szinte az összes román történész, aki foglalkozott a Horea-féle lázadással, ezt az okot helyezte első helyre. 1990 után már észrevehetőek bizonyos változások, mint például Bărbulescu, Deletant, Hitchins, Papacostea, Teodor, 1998. 320–323. (A Horea-féle lázadásról szóló rész szerzője Pompiliu Teodor), aki inkább a határőrség kiszélesítésére tette a hangsúlyt, meg sem említve a kizsákmányolás témáját.

²⁰⁸ Iorga, 1989. I. 339.

²⁰⁹ Lásd Prodan, 1979. I. 13-280. Érdekesnek tartjuk, hogy a kolozsvári történész nem is említi az okok között a vallásos ügyeket, pedig könyvében nagyon sok konfliktusról értesülünk.

²¹⁰ Berlász, 1951. 388–395.

nem az előző időszakot és annak megfelelő állapotát, amit egyenesen „aranykornak” tekintettek és vissza kívánták állítani. Ez a mérőföldkő az 1746. évi úrbéri szabályozás volt. Pedig úgy adóztatták őket mint az 14-15. században volt szokás,²¹¹ messzemenően alacsonyabb szinten, mint például a vármegyékben a síksági parasztokat. Ellenben szabadon járhatták a havasokat, s a vadászatot, a fahasználatot és erdőirtásokat semmi nem tiltotta és korlátozta. Azonkívül a bányászattal foglalkozók tevékenységét semmiféle jogszabály nem korlátozta, moshatták az aranyat a folyók medrében, vagy fűrhatták a hegyeket kedvük szerint.

A változás, ami az 1780-as években bekövetkezett, az bizonyos újítás volt, ami megváltoztatta a szolgáltatás összetételét: a termékjáradék pénzjáradékká vált, a munkajáradékot részlegesen meg kellett váltani és bizonyos földesúri haszonvételeket betiltottak a helyi parasztoknak. Ezeket a változásokat hozta magával az állami uradalmak áttérése a pénzgazdálkodásra.²¹² De ezek csak kis mértékben járultak hozzá egy esetleges „elszegényesedési” folyamathoz.²¹³

Az 1780-as évek megszorításai azonban inkább papíron maradtak, mert az Érchegység lakossága csak részben lakott a folyópartok helységeiben, túlnyomó többsége – meglehetősen önálló életet – fenn a havasokon élt. A havasra kiszálló uradalmi közegek sohasem szerezhettek biztos adatokat a valóságos állatállományról. Ez az életmód nagyon kedvezett az adózás alól eltagadható állatvagyon szerzésének és megtartásának. Az uradalmi tisztek, dézsmások ugyanis sohasem járták be a távoli, veszélyes, havasi területeket és ezért sohasem készült pontos összeírás a terület hegyi lakosságának vagyonáról.²¹⁴ A szigorú, hivatalos ellenőrzések hiánya egy túlzottan erős függetlenség-érzést erősített a havasok lakóiban, ami hajlamot fejlesztett ki a hatalommal szembeni ellenállásra. Gyakoriak voltak közöttük – főleg az idegenekkel szemben – a hirtelen kitörő erőszakos cselekedetek, verekedések, de ettől a magatartástól akkor sem tartózkodtak, ha éppen más vidékeken jártak. Minthogy kincstári

²¹¹ Uo. 396. Bizonyos juh- és bárányhánnyal, vajjal, vadbőrökkel, fakészítményekkel, bizonyos mennyiségű mosott arannyal. A munkaszolgálat is egyszerű volt: bizonyos munkanapok a kohók és bányák környékén.

²¹² Uo. 398. Prodan is elismeri a megszorítások jogosultságát.

²¹³ A kincstár bevezetett egy progresszív adóztatási rendszert, amely szerint csak egy bizonyos mennyiségen felül kellett fizetni (pl. csak 10 méhkason, vagy ugyanannyi sertésen felül tizedet adni). Azonkívül az aranyadó mentesítette őket a census alól.

²¹⁴ Uo. 392.

jobbágyok vagy zsellérek voltak, amikor lementek a sík vidékekre (főleg a Maros völgyébe, Arad vármegyébe) az ottani hatóságok ritkán mertek rájuk szólni a törvények be nem tartása miatt. Ezért is terjedt el a híre, hogy a havasok lakói (az ún. „mócok”) erőszakosak, s ezért váltak szinte félelmetessé – nemzetiségüktől függetlenül – a szomszédos régiók lakosai szemében.²¹⁵

Zarándban a helyzet változott. Itt már a nemesi jelenlét lényegesen fontosabb volt: az összeírások adatai szerint a 93 helységről 61-et osztatlanul birtokolt és csak a szolgáltatáson osztozott néhány arisztokrata család (Bethlen, Gyulai, Teleki) és csak 32-ben találni kismemeseket, nemegyszer 8–10–15–20 családot.²¹⁶ Természetesen a zarándi parasztok helyzete is más, a kincstáriakétól eltérő volt. Nem is meglepő, hisz a parasztok által megmunkált föld mennyisége rendkívüli módon alacsony lehetett a nemesi földbirtokosok miatt (a paraszti művelés alatt álló föld holdszáma csak kétféle háromszorosa volt a családfők számának, miközben Erdély más vidékein azért elérte a négy-ötszörösét is, igaz, ritkább esetekben; gyakoribb volt a három-négyszeres).²¹⁷

De voltak más különbségek is. Például a robotszolgalat esetében: Zarándban ennek megváltása rendkívüli, szórványos jelenség volt. A robot nem a helységről, hanem mindig az egyes gazdára volt kimerve,²¹⁸ ami helyt adott a földesúri önkényeskedésnek, mivelhogy nem volt urbárium. Ez nem volt ritka eset. De a felkelés utáni Jankovics-féle sérelemjegyzék bizonyosságot tesz arról, hogy minden látszat ellenére a fellázadt parasztok védtelenek voltak a földesurak és közegeik mindenféle kényeztetésével szemben.²¹⁹ Lehetséges, hogy a nemesek közelsége és nagy számuk miatt a zarándi felkelés jóval véresebb volt, mint a kincstár alá tartozó uradalmakban, ahol a nemesek száma eleve kisebb volt.

²¹⁵ Arad vármegye vásárai egyenesen bizonytalanokká váltak miattuk. A 19. században híruk még a román szépirodalomban is felbukkan néha, Ion Slavici novellái szinte tele vannak azzal, hogyan tekintettek rájuk a maros-völgyi lakosok. A mőkók főleg zindelyt és más faárut vittek az aradi vásárokbá, ahol azt gabonára és lovakra cserélték. De bejárták a bánati falukat is, minthogy már Mátyás király adott rá engedélyt az összes havasi lakosoknak.

²¹⁶ Berlász, 1952. 406. Hunyad vármegyében előfordul 30 nemes család is.

²¹⁷ Uo. 408.

²¹⁸ Uo. 409. Ugyanis ez az elosztás nagyobb esélyt adott a kihágásoknak, mint a kincstári uradalmakban, és nagyon is kiélezte az ellentéteket a paraszt és földbirtokos között.

²¹⁹ Uo. 416.

Tény, hogy 1776. év után²²⁰ a felkelés színhelye komoly változásokon ment át, ami jelentősen módosított az addig érvényben lévő játékszabályokon. A majorsági gazdálkodás új módszereinek bevezetése a magán-földesúri gazdaságokban, valamint a pénzgazdálkodás módszereinek alkalmazása a kincstári uradalmakban valóban megnehezítette a parasztok sorsát. De a parasztok felfogásában az újítások tűrhetetlenek voltak, és vissza akartak térni a régi, „aranykori”, szabályokhoz. És minthogy nem láttak semmi esélyt annak megvalósítására, úgy gondolták, hogy a sorsuk változását csak úgy érhetik el, ha beállnak katonának.

Az ötletet, de az alkalmat is maga II. József adta nekik a határőr-vidék bővítésének szándékával. A havasok lakosai, akik előzőleg már a többi erdélyi parasztnál viszonylag jobb életszínvonalat értek el, megkísérelték elérni azt a társadalmi szintet és biztonságot, ami a négy határőrvidék lakosaié volt. Ugyanis a határőröké volt Erdélyben a legmagasabb társadalmi szint, amit egy korabeli nemesi státuszon kívüli erdélyi lakos elérhetett.²²¹

Minthogy a határőrség kiterjesztésének kezdete bizonyos akadályokba ütközött (ellentétes uralkodói parancsok, azok megkezdésének többszöri elhalasztása, más végrehajtási bizonytalanságok, majd a katonai összeírás végrehajtása körüli huzavonák) a parasztok megijedtek, hogy kimaradhatnak a határőri szolgálatból. Úgy tűnik, hogy Horea kezdeményezése a felkelés elindításakor azt akarta elkerülni, hogy a nemesség ne akadályozza meg a határőrség kiterjesztését a Havasokra. Egyértelműen azt gondolta, hogy az uralkodó segítségére lesz, ha kikényszeríti a parasztok új határőrezredекbe sorolását, valamint megijeszti a nemességet, aki – szerinte – akadályozta a katonai összeírást, pedig azoknak abba nem volt beleszólása.

Vannak olyan vélemények, amelyek szerint felvethetőek a felkelés kiobbasának más okai is. Ezekkel elsősorban Szilágyi állt elő, aki belátta, hogy a

²²⁰ 1776. február 7-én az udvari bányakamara kiadott egy rendeletet, melyben hatályon kívül helyezte az 1746. évi úrbéri szabályzatot és minden gazdára kirótt egy rendbéli szolgáltatási váltságot (taxa dominalis), mely nem igazodott az egyes jobbágycsaládok változatos vagyoni viszonyaihoz, hanem csak ökrös és ökörrel nem rendelkező gazdák között tett különbséget. Berlász, 1952. 401.

²²¹ Egyrészt a katonai szolgálat csak három hónapig tartott, a többi kilenc hónapban belátásuk szerint dolgozhattak a saját gazdaságukban. Kaptak földet a katonai hatóságoktól. Másrészt, nem volt földesuruk, csak a tisztjeik előtt kellett számadást tenni. Bernath, 1994. 19–21. Miskolczy Ambrus is megjegyzi, hogy „A határőrvidék létrehozása jelentős fejlemény a románság életében. Az intézmény lényege: katonai szolgálatért cserébe mentességet kaptak minden földesúri függéstől... a jobbágyszármazásuk számára viszont a felemelkedés lehetőségét kínálta.” Miskolczy, 2005, 93.

felkelésnek voltak olyan okai is melyek teljesen függetlenek az úrbéri viszonyoktól.²²² Ezek elsősorban az orosz befolyás növekedése az erdélyi román lakosok körében valamint a vallási különbség. Mind a két ok kapcsolatban volt az ortodox papokkal, akik szoros viszonyban álltak a Kárpáton túli román fejedelemségekkel, amelyek révén az orosz befolyás Erdélybe került.²²³ Későbbi kutatások bebizonyították, hogy Szilágyinak igaza volt az orosz befolyással kapcsolatban. A 18. század derekától kezdve, de főleg második felében, sok erdélyi ortodox pap Oroszországba utazott,²²⁴ az erdélyi ortodox egyház előljárói megbízásából, hogy kérje a cárok védelmét. Ez azonban az osztrák uralkodók felháborodását váltotta ki.²²⁵ Erdélyben, az ortodox egyházi vezetők azt akarták elérni, hogy az orosz egyház védnöksége alá kerüljenek. Ezt hivatalosan meg is kérték 1752-ben, mikor két erdélyi szerzetes, Nicodim és Ioan azt kérték Erzsébet cárnőtől, hogy az erdélyi ún. „görög” papokat Oroszországba szenteljék fel és egyházuk az orosz zsinat fennhatósága alá kerüljön.²²⁶

Az erdélyi ortodox egyház természetes hajlása Oroszország felé abban is észlelhető, hogy vallásos okokra hivatkozva, számtalan erdélyi ortodox román és szerb lakos elhagyta az országot és áttelepedett Oroszországba. Ez főleg akkor következett be, mikor az 1740-es években, a császári hatóságok felszámolták a Tisza és Maros folyók menti határőrvidéket és a parasztok tömegesen elvándoroltak Oroszországba, egy Horváth nevű, aradi kuruc kapitány vezetésével. Ott a kelet-magyarországi és er-

²²² Szilágyi, 1884. De visszautasította azt a magyar történetírásban elterjedt elképzelést is, hogy a parasztok fellázításával II. József azt kívánta volna „hogy a magyarok hatalmát megtörje és őket magától teljesen függővé tegye. Ennek a felfogásnak történeti alapja nincs; ha a császárnak valaha szándékában állott volna a kaszára appellálni a kard ellen, egészen más erő állt volna rendelkezésére, mint az, melyet az oláh kar kifejtett”.

²²³ Elismerte ezt a tényt maga Silviu Dragomir, az erdélyi ortodox egyház legbuzgóbb híve. Dragomir, 2002. II. 272–291. Bernath, 1994. 112–114.

²²⁴ A Visarion Sarai szerb szerzetes által 1744-ben indított ortodox vallási mozgalom végén az unitus papok arra kérték Mária Teréziát, hogy ne engedje Moldvába az erdélyi ortodox szerzeteseket, mert azok Oroszországba utaznak és onnan utasításokat- és orosz könyveket hoznak. Dragomir, 2002, I, 203–221. 1745. május 18-án, Mária Terézia jóváhagyta az erdélyi kormány intézkedéseit, de hozzátette még azt is, hogy tiltsák meg a „schismaticus papok és szerzetesek beutazását Erdélybe, ha azok Moldvából, Havaralföldről, vagy más országokból jönnek”. Uo. 229.

²²⁵ Az ügyről lásd Uo. 252–268. Ismeretes, hogy 1749 és 1771 között sok erdélyi ortodox román és szerb pap Oroszországba utazott és segítséget, valamint védelmet kértek az orosz zsinattól és Erzsébet cárnőtől, aki 1749-ben erősen kérte Mária Teréziától, Mihail Petrovics Bestuzev-Rjumin bécsi orosz nagyköveten keresztül, hogy ne kényszerítse az erdélyi ortodoxokat az unióra. A cárnő fellépése meglepte a bécsi udvart. Majd, miután az orosz nagykövet több alkalommal beavatkozott a román és szerb ortodox egyház életébe, valamint kérte, hogy az uralkodónő védje meg őket a katolikusok zaklatásaitól, és szabadítsák ki a börtönbe zárt papokat, 1752-ben Mária Terézia kiutasította Mihail Petrovics Bestuzev-Rjumint az egész birodalom területéről. Uo. 267.

²²⁶ Uo. 282. Erről Nicolae Iorga is volt tudomása. Nicolae Iorga: *Călătoriile în Rusia ale preotului bănăţean Mihai Popovici (1770-1771)*. Arad, 1901. A bukaresti történész azt is állítja, hogy ez az ötlet akkor született, mikor az erdélyi főhatóságoknak sikerült megakadályozni azt, hogy az erdélyi ortodox papok Havasalföldre menjenek felszentelésre, ahogy még Báthori István rendelte el 1571-ben. Iorga, 1989. I. 322.

délyi parasztnok alapítottak egy „Új Szerbia” nevű kolóniát.²²⁷ A kivándorlások folytatódtak a következő évtizedekben is. 1784 szeptember 23-án a bécsi titkosrendőség kiadta Ignatz Christian Herzog körözését (akit Erdélyben inkább Julius Salis von Salfeld név alatt ismertek),²²⁸ a felkelés idején sokszor említik, mint első számú lázítót, de az elfogatási parancsot azért adták ki ellene, mert azzal gyanúsították, hogy köze volt kb. 200 ezer erdélyi ortodox parasztn kivándorlásához, akik az ukrán lakatlan vidékeken telepedtek meg.²²⁹

Ezt a két okot az 1944. utáni román történetírás messziről elkerülte, habár maga David Prodan előadása a felkelésről nagyon gyakran tesz említést a vallási különbségek jelenlétéről a felkelés ideje alatt.²³⁰ A vármegyék valóban nagy figyelmet szenteltek az ortodox papság megfigyelésének és a legkisebb megmozdulásukat azonnal megtorolták.²³¹ Nem is lehetett elképzelni, hogy a papságon kívül lett volna más réteg, amely vezetőt tudott volna adni a felkelésnek. És minthogy senki sem mutatkozott hajlandónak arra, hogy elfogadja azt a tényt, hogy a felkelés élére egy tudatlan parasztn került, elindult egy kitalációs folyamat, amely bizonyos adottságokkal látta el a parasztnvezért. Ide tartozik az a felvetés is, hogy Horea fejedelem akart volna lenni, vagy éppen Dácia királya!²³² A felkelés ideje alatt és a következő időszakban a parasztnoktól soha sem hangzott semmiféle ilyenfajta kijelentés.

²²⁷ Dragomir, 2002, I, 266

²²⁸ Gorun, 2000. I. 145

²²⁹ Göllner, 1936, 147-157. Mikor toborozta a parasztnokat, Salis kihasználta a vallási zaklatást, amelyet ezek éreztek.

²³⁰ Itt inkább az alsópapságról lehet szó, mert az egyházi hierarchia vezetői egyértelműen az uralkodó mellett foglaltak állást és próbálták lecsillapítani a felkelőket.

²³¹ Lásd Gorun, 1991/a. 234-242. De a papok részvétele a felkelésben viszonylagos volt, mert a legtöbb kényszerből állt be a mozgalomba. Előfordult olyan is, aki tényleg lázító tevékenységet folytatott és maga vezette a felkelőket a pusztítások idején és kifosztották a más felekezetekhez tartozó templomokat. Lásd még Gorun, 2001.

²³² Ez inkább a magyar nemesség közegeiben terjedt el. Lásd Szilágyi, im. Mint látni fogjuk a megfelelő részben, főleg az aradi alispán, Forray András volt az, aki politikai vádakkal illette a parasztnvezért.

II. 2. A FELKELES ELŐZMÉNYEI

Az 1784. évi parasztfelkelés okainak vizsgálatában a mindenkori román történetírás nagy hangsúlyt próbált fektetni a feudális kizsákmányolásra, amely vitathatatlan szerepet játszott. Annyira belemélyedt ebbe az okfejtésbe, hogy szinte versenyszerűen kutatta a paraszti kizsákmányolás rendszerét és formáit, de ugyanakkor kizárt minden más lehetséges magyarázatot. Jó példa erre éppen maga David Prodan, aki az említett Horea-lázadásnak szentelt nagy méretű monográfiájában, amely először 1979-ben jelent meg, mielőtt elkezdett volna foglalkozni a lázadás közvetlen előzményeivel, az 1368 oldalból 211 oldalt szentelt a kizsákmányolás témája tárgyalásának.²³³

Az erdélyi parasztok arra vonatkozó elképzelése, hogy a határőri intézményének kiszélesítésével a viszonylag nehéz gazdasági helyzetükből ki tudnak menekülni, nem volt alaptalan. A környező tartományokban (Magyarország, Bánát) az úrbérrendezés után, a parasztok helyzete megváltozott, még akkor is, ha nem feltétlenül pozitív irányban. De Erdélyben az udvar törekvései az úrbérrendezés bevezetésére kudarcot vallottak, a már rég ismert módon.²³⁴ II. József uralkodása idején a parasztok szemében, az úrbérrendezés, mint megoldás helyét átvette egy másik társadalmi modell, a határőrség, amely Erdélyben ismert volt az 1760-as évek elejétől, és a parasztok elképzeléseiben sikeres megoldásnak tűnt.²³⁵

II. József 1783. évi látogatása Erdélyben szárnyakat adott ennek az elképzelésnek. Az uralkodó látogatásának egyik következménye a határőr-szervezés területének kiszélesítésére vonatkozó elhatározás volt. Ez a terv természetesen része volt Erdély általános átszervezésének, amely gondolat 1783. második felében foglalkoztatta az erdélyi politikai vezetés figyelmét, ami 1784. július 3-án be is fejeződött.²³⁶ Az

²³³ A 211 oldal 15,4% tesz ki. Ha ide számítjuk még azt a 69 oldalt is, amelyet a felkelés előzményeinek szentelt, amelyben a kizsákmányolás újból szerepet kapott, akkor a végeredmény 20%-ra nő.

²³⁴ Berlász, 1941. valamint 1959. Az ügygel foglalkozott még Prodan, 1989.

²³⁵ Prodan, 1979. 64. Nagy hangsúlyt fektetett erre a modellre Bernath, 1994., aki a tárgyalásba bevonta még az Erdélyben tartózkodó császári hadsereg reformpárti tisztjeit is. Meglepő, hogy az 1989-ben megjelent könyvében, Prodan nem foglalkozott ezzel a modellel, valószínűleg azért, mert a határőr-megoldás nem vonatkozott volna az egész erdélyi parasztságra, csak a határmentiekre. Prodan az egész erdélyi parasztságot vette figyelmébe, pedig a felkelés csak a területének kb. 7%-án folyt.

²³⁶ Heydendorff szerint az általános átszervezési tervnek az állt a háttérében: II. József „dédelgetett szándéka az volt, hogy felszámolja az erdélyiek közti vallási és nemzeti különbségeket”. Apud Răduțiu, 1984. 77–79.

uralkodó nem tartotta hasznosnak, hogy az erdélyi határőrség bázisai messze helyezkedtek a védett határszakaszoktól és a határőr helységek között nagy távolságok voltak. Az uralkodó látogatása után felgyorsult a több éves vita a határőrség újrászervezéséről, annak befejezését az 1784. január 31-én közzétett császári parancs jelentette. Ennek értelmében, az új határőrségi területi sávba került volna több helység (Vöröstorony, Talmács és Brád környékéről). Előzőleg össze kellett volna írni a lakosságnak azon részét, amely bekerült volna az új társadalmi helyzetbe anélkül, hogy előre is tettek volna valamit ennek bevezetéséért.²³⁷ A parancs háttérében az állt, hogy azt is fel kellett volna mérni, hogy a kiszemelt helységekben elégséges lakosságot találnak-e a felállítandó nyolc gyalogos zászlóalj és egy huszárezred részére. Az összeírást egy katonából és civilekből összeállított vegyes bizottságnak kellett véghezvinnie, amit 1784. november 1-én meg is kezdtek.

A határőrség kiszélesítés érdekében parancsolt összeírást, amelyet Erdély bizonyos részeiben ültették volna gyakorlatba, egy másik, általános népességi összeírás követte. Ezt a parancsot az uralkodó 1784. augusztus 16-án írta alá.²³⁸ Természetesen, ennek a második összeírásnak is volt katonai jelentősége, az államhatalom azt kívánta előre tudni, milyen utánpótlásra számíthat az esetleges veszteségek pótlásakor.

II. József terveit Erdély újjászervezéséről a helyi politikai elit általános elégedetlenséggel fogadta. Maga Samuel Bruckenthal, Erdély gubernátora, ha nyíltan nem is mondott ellent, mindent megpróbált megtenni azért, hogy legalább minél későbbre halassza el a bécsi udvar parancsainak életbe léptetését. Ezzel ellentétben, az erdélyi parasztok azt remélték, hogy a határőrség kiszélesítése révén minél többen felszabadulnak a jobbágyi sorból és más – magasabb – társadalmi helyzetbe kerülnek. A parasztok természetesen II. József tervei mellé szegődtek, de amikor látták, hogy azok életbe léptetése nehézségekbe ütközik, azt gondolták, hogy azok a nemesség ellenállásának tulajdoníthatóak.

Pedig ez nem egészen a nemesség rovására írható. Ugyanis, az uralkodói tervek kivitelezését nagyon nehézkes, sőt bizonytalan utakon és túl bonyolult megoldásokkal próbálták végrehajtani. Mivel a bécsi udvar vezetői nem bíztak meg a helyi

²³⁷ Prodan, 1979. I. 215.

²³⁸ Szilágyi, 1865, 175–176.

szervekben, az összeíró bizottságokat katonai elemekkel erősítették meg, sőt, katonai vezetőket neveztek ki azok élére. A katonák részvétele az összeírásokban csak megerősítette az erdélyi paraszti köztudatban azt az elképzelést, hogy az uralkodó kénytelen volt a katonákhoz folyamodni a nemesség mesterkedései miatt, ami még erősebben feszítette a húrt.

A legveszélyesebb azonban az a bizonytalanság volt, amely az összeírások szervezése körül történt, és kizárólagosan a központi hatóságoknak tulajdonítható. Annak ellenére, hogy az uralkodó már 1784. január 31-én kiadta a parancsot a határőrség átszervezésére, valamint az összeírásra, amelynek fel kellett volna mérnie annak a lakosságnak a nagyságát, amely bekerült volna a határőrségbe, az udvari katonai parancsnokság csak egy félév múlva (1784. június 18.) adta ki azokat az utasításokat, amelyben előírták azok szervezési módját. Ráadásul Bécsből megparancsolták, hogy előzően tartsanak egy próbaösszeírást, amely kipróbálta volna a Horvátországban alkalmazott módszert és szabályzatokat. Majd a próbaösszeírást csak 1784. október végére tervezték megszervezni! Ezzel párhuzamosan, Erdélybe érkezett egy újabb parancs, amely azt kívánta, hogy írják össze a Havasalföld és Moldva határa mentén lévő falvakat, és azok lakosait tegyék határőrökké.²³⁹

A parasztság nem tudott eligazodni és tisztán látni a számtalan uralkodói rendelet, valamint az udvari szervek utasításai között. Azt hitték, hogy azok nagy számát a nemesség ellenállása magyarázza. Nem csoda, hogy a parasztok már 1784. júliusában elindultak Gyulafehérvár felé,²⁴⁰ hogy biztosak legyenek abban, hogy felkerülnek az összeírói ívekre, mivelhogy attól tartottak, hogy az összeíróbizottságok kikerülik őket.

Egy másik tényező, amely számításba jöhet a parasztlázadás kitörésének vizsgálódásában, a falusi világban előforduló erőszak növekedése a 17. és 18. században. Ismert tény, hogy a falusi élet tele volt erőszakkal, nemcsak Erdélyben vagy Magyarországon, hanem az egész kontinensen. Franciaországban például, ahol már régen komoly kutatásokat folytattak a paraszti közösségek erőszakos megnyilvánulásainak

²³⁹ Prodan, 1979. I. 216.

²⁴⁰ Az első parasztok, akik Gyulafehérvárra indultak és kérték az ottani várparancsnokot, hogy írja fel őket, Bethlen Gergely oláhherepei (Fehér megye) alattvalói voltak. Uo.

tanulmányozásában, nemcsak egy mércét állapítottak meg, amelynek segítségével bizonyos típusok szerint lehet sorolni a népi erőszak megnyilvánulásait, hanem statisztikai módszereket is alkalmaztak. Ezek szerint csak azt az erőszakos megnyilvánulást lehet népi felkelésnek tekinteni, amelyben kialakul egy felfegyverkezett csoport, amely ugyanabból a földrajzi régióból, több helységből áll össze és azok 24 órán túl is működésben (akcióban) maradnak.²⁴¹ Tehát ez a szempont kizár minden olyan erőszakos, csoportos fellépést vagy robbanást, amely csak néhány óráig, esetleg fél napig tartott, de napnyugtakor vagy utána, a hirtelen, esetleg dühből összetoborzott csapat egyszerűen feloszlott.²⁴² Így, Franciaországban Daniel Mornet 1715 és 1789 között – a nagy forradalmat kivéve – kb. 100 felkelést számolt össze, miközben Georges Rudé Angliában, 1735 és 1800 között 275 parasztlázadást vett számba.²⁴³ (A Habsburg házhoz tartozó tartományokban megtörtént parasztfelkeléseket, a kisebb méretű társadalmi feszültségekből eredő mozgolódásokat vagy erőszakos cselekményeket a fenti szempont figyelembe vételével még senki sem vizsgálta meg.)

A keleti tartományokban a parasztvilág erőszakosságának leggyakoribb megnyilvánulása volt az erdőkbe való elbújás és onnan intézett támadás a nemesség javai ellen (az úgynevezett latrok ténykedése). 1784 táján egy ilyen eset alakult ki Bánátban, ahol sok száz lator (főleg szökött katonák, de az urasági kötelességek elől, vagy a törvényszékek elől elszökött parasztok is) gyűlt össze és nagyméretű veszélyt jelentett nemcsak a helyi állami hatóság és nemesség, hanem a szomszédos erdélyi és magyarországi vármegyék számára is.

A bánáti latrok esete jól ismert a történetírásban. Mivelhogy a bánáti hatóságok nem tudták egyedül megoldani az ügyet, II. József Jankovics Antal grófot, mint császári biztost nevezte ki, azzal a megbízáttal, hogy számolja fel a bánáti latrokat. Közben, 1784 nyarán a latrok, minden próbálkozás dacára foglyul ejtették Forray András aradi alispánt.²⁴⁴ Az alispán kiszabadítása csak tárgyalások útján vált lehetővé: 1784 augusztusában II. József megbocsátotta a latrok bűneit és általános szabad-

²⁴¹ Bercé, 1974. II. 674-681.

²⁴² Gorun, 1998. 88–92 azt állítja, hogy a népi mozgalmak nagy gondja az volt, hogy a tömeget akcióba tudták tartani naplemente után is, főleg, ha a lakásuktól távolabbra gyűltek össze, vagy egyszerűen széjjelszóródtak.

²⁴³ Apud Delumeau, 1986. I. 241.

²⁴⁴ Márki, 1884. valamint Márki, 1895. 428–430.

ságot ígért nekik. Forray ép állapotban került ki a fogságból, de sem ő, sem az aradi nemesség nem felejtette el az esetet. Egyáltalán nem meglepő, hogy a lázadás idején és után, az aradi alispán lépett fel a legnagyobb vehemenciával – ahogy látni fogjuk a megfelelő helyen – a bécsi udvar ellen, azzal vádolva a központi hatóságokat, beleértve magát az uralkodót is, hogy a lázadás téves parasztpolitikájuk miatt tört ki.

Jankovics Antal komolyan és nagyon hatékonyan foglalkozott a bánáti latrok felszámolásával és el is ért bizonyos eredményeket. Mikor a Horea-féle parasztlázadás kitörése tudomására jutott, II. József, 1784. november 19-én, Jankovics Antal bánáti megbízatását Erdélyre is kiterjesztette.²⁴⁵ De temesvári tartózkodási helyéről viszonylag későn, csak november 19-én ért a felkelés régiójába. Akkor is csak magyar területre, Aradra, majd Papilla tábornok kíséretében onnan Déva és Gyulafehérvár felé ment, ahonnan a felkelés lecsendesítéséhez vezető tevékenységeket irányította. Horea és Kloska kihallgatását a gyulafehérvári börtönben személyesen vezette és ezek kivégzése után, 1785. márciusában egyszerűen elhagyta Erdélyt, meg sem várva az uralkodói engedélyt vagy annak véleményét.

²⁴⁵ II. József Papilla tábornok személyében segítséget is adott Jankovics Antalnak. Mind a ketten csak 1784. december 2-án értek a felkelés területére, amikor Temesvárról Aradra érkeztek. Márki, 1895. II. 442.

II. 3. A LÁZADÁS KEZDETE

Az erdélyi felkelés kezdetét 1784. október 31-ére teszik.²⁴⁶ Ekkor Zarándban, a Brád mezőváros szomszédságában helyezkedő Mesztákon falu egyik dombján, Horea felhívására²⁴⁷ körülbelül hatszáz környékbeli paraszt gyűlt össze, azzal a szándékkal, hogy megbeszéljék indulásukat Gyulafehérvár felé, ahol engedelmességre a császár parancsának, feliratkozzanak a megszervezendő új román határőr zászlóaljba.²⁴⁸ Ez alkalommal Horea felmutatott az összegyűlt tömegnek egy aranyozott keresztet és egy pecsétes iratot, azt állítva: az irat a császár arra vonatkozó parancsát tartalmazza, hogy menjenek Gyulafehérvárra és iratkozzanak fel a határőrségbe.²⁴⁹

Az összegyűlt tömeg azonnal eleget akart tenni a császár parancsának és úgy döntött, hogy másnap indulnak Gyulafehérvár felé. Elhatározták, hogy másnapra összegyűlnek Kuretyen és onnan indulnak el. A két szolgabíró (Gál Mihály és Nalácsi Farkas), akiket maga a zarándi alispán, Pap László küldött, hogy kutassák fel a találkozóhelyet és a parasztok első táborát, éjjel rábukkantak a Kuretyen összegyűlt parasztokra. Meglepetésükben, hogy a hatóságok rájuk találtak, megölték a két szolgabíró és az erdőkerülőt, akit kémnek tartottak, valamint megverték és elkergették az őket kísérő katonákat.²⁵⁰

A hirtelen feltámadt paraszti erőszak, valamint a támadás eredménye akcióra buzdította a tömeget.²⁵¹ De most már nem falunként, ahogy elhatározták a mesztákoni gyűlésen, hanem tömegesen, a papjukkal az élen, és erőszakot alkalmazva, megtá-

²⁴⁶ Erdélyben a Horea-féle felkelés az Erdélyi Érchegység, a Pojána Ruzska, a Retyezát és a Kudzsiri havasok közötti területeken folyt. A vidék közigazgatásilag az egyesített Hunyad-Zaránd vármegyéhez, illetve Alsó Fehér vármegyéhez és egy keskeny sáv Kolozs-Torda-Aranyos vármegyéhez tartozott. Gyakorlatilag a felkelés a térségben fekvő folyók völgyeiben (Maros, Aranyos, Ompoly, Sztrigy és Fehér Körös) zajlott. Berlász 1952. 389.

²⁴⁷ A felhívást október 28-án Krisán tette közzé, a brádi vásár alkalmával, amikor egy híd alá bújva, odahívatta a vásáron lévőket és közölte velük, hogy maga Horea üzeni, hogy október 31-én gyűljenek össze a mesztákoni templomhoz, mert be akarja mutatni nekik a császártól kapott parancsot. Prodan, 1979. I. 283. Hunyad vármegye 1784. dec. 24-i jelentése alapján.

²⁴⁸ Edroiu, 1984. 136–138.

²⁴⁹ Mike, Az oláhokról, (kiadatlan gyűjtemény a kolozsvári Egyetem Központi Könyvtárában), 143. Más szerzők szerint, Horea nem vett részt a mesztákoni gyűlésen, hanem Krisán mutatta be az aranyozott keresztet és az úgynevezett „császári parancsot”. Prodan, 1979. I. 287.

²⁵⁰ A két szolgabíró parancsot kapott Pap László alispántól, hogy fogják el Krisánt, aki jelen volt Kuretyen. Mivelhogy az egyik szolgabíró azt parancsolta a katonáknak, hogy lőjenek rá a futásnak eredt Krisánra, úgy tűnik, hogy ez a tűzparancs okozta a parasztok támadását. Prodan, 1979. 288. Maga Krisán is ezt a változatot mondta el a gyulafehérvári kihallgatásán. Fruma, 1947. 169–170.

²⁵¹ David Prodan azt állítja, hogy a hirtelen reakció a parasztok vezetőit is meglepte, ugyanis ők azt tervezték, hogy tavasszal láznak fel és nem a tél beállta előtt. Prodan, 1979. I. 282.

madták az útjukba eső nemesi házakat. Most is Krisáné a főszerep, aki jelen volt a kuretyi eseményeken. November 2-án ő adta ki az összegyűlt parasztnak az indulási parancsot, amelyet egyesek (ahogy a lázadás utáni kihallgatások egyértelműen bizonyították) a nemesség elleni támadásnak értelmezték.²⁵²

Mivel a két szolgabíró és a gornyik megölése lehűtötte a tömeg első fellángolását, eleinte a parasztnak nem akartak elindulni Gyulafehérvár felé. Ezért november 2-án Kuretyen Krisán újból elővette az aranyozott keresztet, valamint a „császár parancsát” és biztosította őket, hogy tulajdonában van az a császári parancs, amely szerint kötelesek lennének arra, hogy öljék meg az ellenálló „magyarokat”.²⁵³ Erre a biztatásra a tömeg megváltoztatta szándékát és gyorsan elindultak a legközelebbi helység felé, ahol nemesek is laktak. Ez a Kristyori család által lakott Kristyor volt, ahol az első áldozatok estek.

Igazság szerint a Kristyori család a kismemességhez tartozott, alig volt nekik néhány jobbágyuk és zsellérük. De ez a tény a felkelés kezdetén mit sem számított. Majd a helyi református lelkész családja is sorra került, valamint maga a református templom is, melynek harangját átvitték a román templomba.²⁵⁴

Ugyanazon a november 2-i napon, délután három óra körül a fellázadt paraszti tömeg, Krisánnal az élen, lerohanta Brád mezővárosát. A jelszavuk most is „Öljük meg az összes magyart”.²⁵⁵ Itt a meggyilkoltak között – egy kivétellel – csak nemeseket találunk.²⁵⁶ A felbőszült parasztnak nem csak öltek, hanem megkísérelték eltörölni a különbségeket közöttük és a társadalmilag felettük állók között azzal, hogy a saját vallásuk szerint megkeresztelték, azt gondolván, hogy azzal „magyarságuk” eltűnik.²⁵⁷

Brádról a felkelők két csoportra váltak szét, és november 3-án az egyik megtámadta Ribiczét, ahol megöltek 42 embert, miközben a másik csoport lerohanta

²⁵² Prodan, 1979. I. 289-290 ezt egyértelműen bebizonyította.

²⁵³ Prodan, 1979. 288. Más vallomások szerint november 2-án Kuretyen jelen volt Horea és Kloska is, de ez nincs egyértelműen bebizonyítva. Uo. 290.

²⁵⁴ Uo. 290-291.

²⁵⁵ Mike, Az oláhokról, 287.

²⁵⁶ Összesen 15 személy: Brádi Miklós szolgabíró, Brádi József, Nemes Mózes, Nemes János két fiával, Szombati Mihály, Ribiczei Albert özvegye, Anka György és fia, István, Kolumbán Sándor, Nagy Sándor, Baksi István református lelkész, Teleki Mihály kántor és egy szabó, Kis József. Utánuk maradt 11 árva. Kemény, 66–67. Lásd még Lukinich, 1912. 123–124.

²⁵⁷ Prodan, 1979. 293. A szerző megjegyzi, hogy a felkelők nem tettek semmi rituális különbséget a katolikusok és a reformátusok között.

Mihálfalvát, ahol megölték Csiszár Lászlót, a falu földesurát, míg a feleségét erőszakkal megkeresztelték a görög keleti vallás szerint.²⁵⁸ Másnap, november 4-én, megtámadták a körösbányai ferences kolostort, ahol nem történt haláleset, de meggyalázták a sírokat és a szentek szobrait, amelyek más valláshoz tartoztak, mint az övék. Nem menekült meg a református templom sem, ahonnan elvitték a harangot és egy román templomba helyezték. Itt is több magyar ajkú embert átkereszteltek és legalább 20 ember javait megkárosították.²⁵⁹

Körösbánya megtámadása után a lázadás felduzzadt. A lázadás első napjainak példájára más Zaránd vármegyei falu lakosai is fellázadtak, és követték a Krisán által vezetett parasztok csoportját.

Az egész Zarándban a felkelők vezetője tagadhatatlanul Krisán volt. Ő maga nem ölt, nem vett részt a fosztogatásokban, de ott volt mindenütt és irányította az akciókat. Ha úgy tartotta, rákényszerítette akarát a fellázadt parasztokra, akik vakon bíztak benne és gondolkodás nélkül végrehajtották parancsait.²⁶⁰ Akár úgy is lehet tekinteni, hogy a zarándi lázadást Krisán neve fémjelzi, míg a hunyadit és a mócvidékit Horeáé.

A következő napokban a felkelés elérte Zaránd vármegye nyugati széléit, amely Magyarországgal határos. Ekkor már az egész Zaránd vármegye a lázadók kezére került, és már a vármegyei közigazgatás sem volt működőképes.

A felkelők nem találkoztak katonákkal csak Halmágyon, ahol csak néhányan voltak elszállásolva, akik csekély számuk miatt nem tudtak semmit sem tenni a felkelők ellen. Azok a katonák, akik parancsot kaptak, hogy Dévára vigyék el a halmágyi vám bevételét, fogságba estek.²⁶¹

Komolyabb összecsapásra a katonákkal csak november 9. körül került sor (a pontos nap nem ismert, de kb. november 6-a lehetett), amikor 300 felkelő jelent meg Halmágyon, azzal a szándékkal, hogy felgyújtsák a települést. Az Orosz zászlóaljából

²⁵⁸ Uo. 297–298. Benkő szerint kénytelen volt férjhez menni a férje gyilkosához. Krisán azt állította, hogy ő mentette meg az életét. Az 1785-ben keltett vármegyei jelentések nem említik Csiszárné esetét.

²⁵⁹ Uo. 299.

²⁶⁰ Az észrevétel Prodané, aki megjegyzi, hogy Krisán azokban a napokban nyerte el vezető szerepét a lázadók között. Uo. 300.

²⁶¹ Uo. 301–302. Miután fogságba estek, maga Horea szabadította ki őket. De a katonáknak fizetniük kellett a fogvatartóiknak, fejenként 10 krajcárt, valószínű, hogy az uradalmi börtönök szokása szerint.

való néhány katonával odarendelt Csepi László kapitány mindent megtett, hogy biztosítsa a vámhivatal védelmét: nem engedte meg nekik a „császári parancs” végrehajtását. Amikor a parasztok Bethlen József gróf udvarházát kísérelték meg kifosztani, Csepi kapitány, aki pontosan azon a helyen tartózkodott, belelővetett a tömegbe és nyolc felkelő meghalt. A lázadók különben meg sem kísérelték más halmágyi állami hivatal megtámadását, csak nemesi udvarházakat fosztottak és gyújtottak fel.

Miután egy hét leforgása alatt a lázadás szinte az egész Zaránd vármegyében elterjedt,²⁶² a lázadók átmentek Hunyad vármegye területére. A zarándi példára a hunyadi parasztság is fellázadt és a mozgalom Déva környékéről három fő irányba indult el: a Maros folyón lefelé, Arad vármegyébe, amely vármegye Magyarországhoz tartozott, a Sztrigy folyón Hátszeg felé és a Maros folyón felfelé, Fehér vármegye felé, elérve Szeben vármegyét is, valamint az Aranyoson felfelé, elérve Topánfalva és Abrudbánya vidékét.²⁶³

A román történetírás bőségesen és aprólékosan leírta a lázadás folyamatát, nemcsak vidékenként, hanem faluról falura. Ezért feleslegesnek tartjuk ennek aprólékos bemutatását.²⁶⁴

A felkelés első hetében történekekről azonban megengedhetünk magunknak egy néhány észrevételt. Elsősorban: a fellázadt parasztok mindenütt megtámadták a nemesi udvarházakat és azok gazdasági tartozékait, valamint a katolikus és református templomokat és parókiákat, amelyeket kifosztottak, mindent összetörtek, majd felgyújtottak. Főleg iratokat égettek. Másodsorban: ha sikerült utolérni az urakat (főleg a férfiakat), azokat megkínózták és utána megölték, azokkal az idősebb fiúkkal együtt, akik utódként léphettek volna fel. Harmadsorban: általában az elfogott nőket nem fosztották meg életüktől, de igyekeztek eltörölni azt, ami paraszti felfogásuk szerint hozzátartozott „magyarságukhoz”, azaz átkeresztelték a görög-keleti rítusra, vagy feleségül adták valamelyik paraszthoz. Nem volt ritka a nemi erőszak, amely úgyszintén megalázta az urasági réteghez tartozó asszonyokat és lányokat. Végül, a fellá-

²⁶² A felkelés idején Zaránd vármegye, a II. József területi közigazgatási reformja által, Hunyad vármegyével volt egyesítve.

²⁶³ A felkelés meg sem közelítette a határőrvidékeket, sem a román (Naszód, Orlát), sem a székelyt.

²⁶⁴ A legpontosabb (és viszonylag elfogulatlan) leírást David Prodan 1979-ben közzétett és általunk is gyakran idézett munkájában találjuk meg.

zadt parasztok nemcsak a nemeseket támadták meg, hanem az azokhoz közelállókat is: az udvarok személyzetét, főleg az uradalmi tiszteket, de gyakran a szolgálókat is, függetlenül azok nemzetiségétől (uradalmi katonákat, kerülőket és csőszöket, kézműveseket, kereskedőket stb.).

Ritkábban vagy egyáltalán nem támadtak államhatósági (főleg a kamarához tartozó) helyeket (vámokat, sóhivatalokat, adószedőket stb.), és egyáltalán olyan intézményeket és katonákat, akik a császári fennhatóság alá tartoztak. A parasztok szembetűnően engedékenyek voltak elsősorban a császári katonákkal szemben, mivel úgy gondolták, az uralkodó emberei azok, akiktől segítséget várhatnak a magyar nemesség ellen.

II. 4. A FELKELÉS CSÚCSPONTJA

Miután a lázadás a Maros völgyében kitört és átkerült Hunyad vármegye területére a nemesség egy része bemenekült a dévai várba és a hunyadi kastélyba, amelyet a fellázadt parasztok nem mertek azonnal megtámadni. Nem is lettek volna képesek azokat bevenni. De Déva városát nem kímélték meg. Előzőleg egy felhívást intéztek a környéken lévő falvak lakosaihoz, hogy minden házból küldjenek egy férfit, mert Horea hozott a császártól egy írott parancsot, amely szerint egész Erdélyből ki kell irtani a magyar nemességet. Aki nem jelentkezett volna Déván, annak házát felgyújtással fenyegették. A félelem elkerülése érdekében azt terjesztették a parasztok között, hogy a román határőrök, akiket a város védelmére küldtek, nem fogják használni a fegyverüket ellenük, inkább átállnak.²⁶⁵

A lázadók november 6-án este először Déva városát támadták meg. Be is hatoltak két utcába (a „Bolgár” negyedbe) és éppen fosztogatni kezdtek, amikor megjelent egy felfegyverkezett nemesi csapat (számuk 16 és 35 között mozgott) és egynéhány székely határőr, akik visszaszorították a támadókat. Majd november 7-én újból támadtak, de mostmár a katonaság nagyobb erővel lépett fel a város védelméért. A katonák természetesen elkergették a parasztokat, sokat megöltek közülük és sokan fogságba estek.²⁶⁶

Hunyad vármegye hatóságai gyorsított eljárással halálra ítélték az elfogott parasztokat és 34-et azonnal lefejeztek a vár mögött, hogy példát mutassanak a felkelőknek.²⁶⁷ A kivégzések nemcsak a parasztokat ijesztették meg, hanem a központi hatóságokat is, hogy mire számíthatnak a jövőben a nemesség részéről, ha nem avatkoznak be erélyesebben a lázadás megfékezésébe. Ezek a fejlemények befolyásolták a császár további utasításait is, aki azonnal elrendelte a katonaság beavatkozását, és a főhadparancsnokság megtiltotta a statáriális törvények alkalmazását.²⁶⁸

Amikor november 11-én a nemesség meg akarta büntetni a hunyadi kastélyban fogságban lévő parasztokat, magának Leithner Józsefnek, a hunyadi kamarai urada-

²⁶⁵ Prodan, 1979. I. 357.

²⁶⁶ A halottak és foglyok száma bizonytalan. Ahány forrás, annyi szám. A halottak száma 70 és 140 között mozog.

²⁶⁷ Prodan, 1979. I. 367.

²⁶⁸ Uo. 366.

lom intézőjének figyelmeztetésére a katonai hatóságok szabadon engedtek 115 foglyot.²⁶⁹ A dévai kivégzések legfőbb következménye az lett, hogy a felkelt parasztok között a nemesség-ellenesség még jobban felfokozódott, a császár pedig határozott lépéseket tett egyrészt a lázadás lecsendesítése érdekében, de az is, hogy a lázadás leverése ügyét ki akarta venni a nemesség hatásköréből.

A dévai és hunyadi eseményekkel párhuzamosan a lázadás az abrudbányai hegyek felé terelődött. Az irányt megint Krisán adta, akinek csapata Blezsényben találkozott Horea és Kloska csapatával. Itt mindnyájan megesküdtek, hogy nem hagynak életben sem magyart, sem uradalmi tisztet, ha a görög (ortodox) vallást nem fogadják el. Az addigi jelmondat megváltoztatása, amely az állítólagos császártól származott parancsnak felelt meg és amely a magyar nemesség megtámadására vonatkozott, jelzi, hogy a felkelés vezetői tisztában voltak, hogy a hegyvidéki kamarai uradalmakban más célokat kell kitalálni.²⁷⁰

Az eskütétel után a fellázadt parasztsereg kettészakadt. Az egyik Krisán és Kloska vezetése alatt Abrudbánya felé indult, a másik Horea vezetése alatt Topánfalva felé. Mind a két mezővárost november 5-én rohanták meg. A csapatok összetételét is fontosnak tartjuk. A Krisán és Kloska vezetett csapat zarándi parasztokból állott, míg a másik mócokból, Horea falujabeliekből és szomszéd-falubeliekből.

Topánfalván épp vásárnap volt, és nemcsak, hogy sokan voltak jelen, hanem olyanok is, akik messziről jöttek (Halmágy környékiek, Fekete Körös-völgyiek, a Hided- és Meleg Szamos-völgyiek, sőt bánátiak is). Sokan csatlakoztak a támadókhoz, és részt vettek a fosztogatásokban. A lázadók mindkét mezővárosban megtámadták a helyi hivatalnokok házait, valamint a magyar egyházakat. Áldozatul estek az uradalmi házak, a vámok, ill. az aranyváltó helyek is. De kifosztották a messzebből jött kereskedőket is, akik nem voltak magyarok, vagy éppen a két városban lakó románokat is.²⁷¹

²⁶⁹ Uo. 97. A parasztokat Kallyani Szilveszter, a naszódi román határőrezred hadnagya fogta el és zárta be a kastélyba, majd Karp alezredes parancsára, szabadon engedte őket.

²⁷⁰ Uo. 370.

²⁷¹ Uo. 370-376. Csak az abrudbányai aranyváltót tudták megmenteni, úgy, hogy védelmére hívták a szomszéd helységbeli gornyikokat (erdőkerülőket).

November 8-án, amikor a fosztogatásoknak vége lett, a lázadók kihirdették, hogy Isten és a császár parancsa az, hogy aki nem tér át a román vallásra és nem öltözik „román ruhába”, azt felnyársalják. Aki átkeresztelkedett, egy cédulát kapott, melyre a papok ráírták, hogy „Ez jó keresztény”, valamint a református és unitárius templomokban románul tartották a misét.²⁷²

A katonaság (34 katona egy hadnagy parancsnoksága alatt) november 7-én vonult be Abrudbányára és így menekült meg a kamara kasszája. Vernicourt hadnagy találkozott Kloska „alkapitánnyal”, aki elmagyarázta neki, hogy a parasztok is császári katonák, hogy az összes zűrzavar a császár parancsából történt, amit ő maga adott ki Horea „főkapitánynak”, hogy a felkelők nem nyúlnak hozzá a kamarai javakhoz, nem bántják a németeket és a románokat, csak annyit akarnak, hogy pusztítsák ki a magyar nemeseket.²⁷³ Majd a felkelők Rossia felé vonultak, amelyet november 8-án kifosztottak. Itt magyar bányászok is részt vettek a rablásokban.²⁷⁴

A felkelés sikeres előmenetele november 8-án megtorpant egy pillanatra. A bucsumi lakók egy része ugyanis (bírók, gornyikok, papok, parasztok egyaránt), akik aranybánya tulajdonosok lévén nagyon jó gazdasági háttérrel rendelkeztek, gyanították, hogy Horea hazudott a felkelőknek és nincs semmilyen császári parancs a tulajdonában. Ezért, amikor Horea a falujukba érkezett, megkérték, hogy mutassa meg nekik az iratot. Minthogy Horea nem tudott felmutatni semmit, nem fogadták el annak magyarázkodásait, elfogták, összekötözték, és odahívták a zalatnai katonákat, hogy vegyék át. De közben a szomszéd falubeliek lerohanták a házat, ahol fogva tartották a főkapitányt és kiszabadították. A lázadók keményen eljártak a bucsumi elfogókkal, de nem öltek meg egyet sem. Mikor a 30 katona Bucsumba érkezett Zalatnáról, Horea már szabad volt.²⁷⁵ 1785. márciusában a parasztfelkelés utáni kihallgatások azt hangsúlyozták, hogy ez alkalommal Horea egy jóval radikálisabb parancsot adott ki az őt körülvevő felkelőknek. Ezek szerint, nemcsak a magyar neme-

²⁷² Uo. 377.

²⁷³ Densușianu, 1884. 204. Prodan, 1979. I. 378.

²⁷⁴ Prodan, 1979. I. 384. Sőt, egy német bányász is, aki Bajorországból jött Abrudbányára és a helyiek Burkusnak csúfolták. Uo. A biztonság okáért Horea megparancsolta, hogy azok is keresztelkedjenek át a román vallás szerint. Azután részt vehettek a fosztogatásokban. Șuluțiu, 1983. 385–386.

²⁷⁵ Prodan, 1979. I. 388–340. A katonák nem mertek semmit tenni ellene, mivelhogy Horeát 200 és 800 közötti felkelő vette körül.

seket kell kifosztani és megölni, hanem a vármegyei tisztviselőket és a kamarai és uradalmi tiszteket is. Az kamarai tisztek helyére újakat kell kinevezni, de uradalmi tisztekre nincs semmi szükség.²⁷⁶

A bucsumi eset után a felkelés vezetőségének üzenetei még radikálisabbá váltak. Most már nemcsak a nemességet és a magyarokat célozták meg, hanem az uradalmi tisztviselőket is. Minthogy a magasabb rangú uradalmi tisztviselők a védettebb városokban tartózkodtak, a felkelők az alsóbb szintű tisztviselőket célozták meg, azokat, akik közöttük éltek: bírókat, esküdteket, erdőkerülőket, bányaintézőket, hajdúkat stb., akik általában román ajkúak voltak.²⁷⁷ A fellázadt parasztok már Topánfalván kifosztották a bírók és az esküdtek házait. De maga Horea összekötötte és Albákra küldte az elébe került falusi bírókat és gornyikokat, egészen a lázadás végéig. A felkelés után összeállított károsultak listáján David Prodan nagyon sok falusi bírót, esküdtet, adószedőt, kocsmárost és erdő- vagy hegykerülőt talált.²⁷⁸ Abrudbánya és Rossia megtámadása után, amikor a felkelők Fehérvölgy felé vették az irányt, a falusi bírók és esküdtek kedvenc célpontokká váltak. Így Vidrán, ahol a volt bírót, Goia Vasziliét, miután egyszerűen bedobták egy szakadékba, kifosztották házát és az összes javait.²⁷⁹ Nem véletlen, hogy amikor a hatóságok vérdíjat tűztek ki Horea fejére, azok, akik elindultak felkutatására és elfogására, éppen ebből a falusi társadalmi rétegből valók voltak.

Miközben a három főkapitány vezetése alatt a hegyekben dúlt a felkelés, több csoport elindult Körösbányáról Torda irányába, Toroczkón keresztül. November 9-én már Kolozs megyébe is megjelentek. Minthogy az útvonalon sok magyar paraszt is lakott, itt megint megváltoztatták a jelmondatokat és már nem emlegették a magyarok öldöklését és átkeresztelésüket a román hitre, hanem csak a földesurak ellen buzdítottak.²⁸⁰ Ezért talán itt gyorsabb volt a katonai beavatkozás is, és a parancsnokok elfogadták a nemesség segítségét is: Inczedy hadnagy, a Toscana ezred tisztje, 24 huszár-

²⁷⁶ Uo. 395.

²⁷⁷ Uo. 397. Ezek inkább kapcsolatban kerültek a lakókkal és annál is inkább utálatossá válhattak, mivelhogy ők vitték véghez a testi és anyagi büntetéseket is, ami sok túlkapást is megengedett.

²⁷⁸ Uo. Azt feltételezi róluk, jogosan, hogy Horea azért gyűjtötte össze őket, mert ellenezték a felkelést.

²⁷⁹ Uo. 400. De a legtöbb kifosztott, paraszti sorban lévő mégis Horea szülőfalujában, Albákon találjuk, ahol nemcsak az akkori bírót és esküdteket büntették meg, hanem azokat is, kik azelőtt is úgy jártak.

²⁸⁰ Uo. 407.

ral és a hozzá csatlakozott 20 felfegyverkezett tordai nemessel elfogott Toroczkón és Szentgyörgyön 140 gyanús parasztot.²⁸¹

November 11-én, miközben a parasztok mindenütt győztesnek érezték magukat, bekövetkezett egy esemény, amely máig sincs egészen tisztázva. Azon a napon, Karl Brünnhöz, a solymosi sóhivatal hivatalnokához három paraszt érkezett és átadtak neki egy felszólítást, ami Hunyad vármegye vezetésének volt címezve. A felszólítás hat pontból állt, amelyek a lázadók kívánságait tartalmazták:

1. A nemes vármegye és minden földesúr esküdjének meg a keresztre, az összes utódaikkal együtt.
2. Többet nemesség ne legyen, hanem ki hol kap császári hivatalt, abból éljen meg.
3. A földbirtokos nemesség mindörökké hagyja el a nemesi birtokokat.
4. Ők is fizessenek adót, mint a köznép.
5. A nemesi földeket osszák szét a köznép között, a jövőben megérkező uralkodói parancs szerint.
6. Ha a főispán és a vármegye táblája, a nemes tulajdonosokkal együtt beleegyeznek, békét ígérnek nekik, és ennek jeléül, a várra és a város összes bejáratára, valamint más helyen, fehér zászlókat emeljenek, minél hosszabb rudakon.

David Prodannal az élen a román történetírás a felszólítást egyöntetűen a felkelés politikai programjaként értelmezte. Eszerint a parasztok felszólították az összes erdélyi nemességet, hogy számolják fel magukat és olvadjanak a köznép közé.²⁸² Nem az övé a legszélsőségesebb értelmezés, hanem Ștefan Pascué, aki ennél még messzebbre ment az irat értelmezésében és egyenesen a francia polgári forradalmat is megelőző és felülmúló forradalmi politikai programot látott benne!²⁸³

Ellenben volt, aki megkérdőjelezte a felszólítás parasztoktól származását. Az első H. Balázs Éva volt, aki inkább a nemességnek tulajdonította az iratot. A budapesti történész azt hangsúlyozta, hogy a felszólítás ismeretlen szerzője azzal a szán-

²⁸¹ Uo. 408. Közöttük sok magyar paraszt és szabadságolt katona. Az enyedi börtönbe vitték őket, majd félelmükben, hogy a fellázadt parasztseregnek nehogy eszébe jusson kiszabadítani őket, átvitték Gyulafehérvárra, ahol november 13-án elkezdték kihallgatásukat.

²⁸² Densușianu, 1884. 196–198., Prodan, 1979. I. 423–427., majd Prodan, 1984. 141–154., valamint rövid idővel halála előtt, újból foglalkozott vele (Prodan, 1991. 338–347.).

²⁸³ Pascu, 1984. 332–350

dékkal írta és körülményes utakon juttatta el a címzetteknek, hogy eltávolítsa a lázadástól a magyar parasztokat és a görög-katolikus román parasztokat.²⁸⁴ Sőt, azt bizonyította be, hogy azt nem a parasztok állították össze, hanem egy ismeretlen értelmiségi, talán egy állami tisztviselő vagy egy katonatiszt, aki közel állt a II. József reformista szellemiségéhez.²⁸⁵ Tény, hogy ha párhuzamosan vizsgáljuk az Államtanácsban 1762-ben vitatott terveket és javaslatokat, amit Borié államtanácsos Mária Teréziának nyújtott be a keleti tartományok (Magyarország és Erdély) társadalmi megreformálása érdekében,²⁸⁶ akkor kénytelenek vagyunk beismerni, hogy az, és a parasztoknak tulajdonított felszólítás megegyezik.²⁸⁷ Tehát, úgy tűnik, hogy az 1784. november 11-én átadott felszólítást valóban nem a parasztok fogalmazták és eszerint, nem is lehet a lázadás programjának tekinteni.²⁸⁸

Maga Prodan is beismerte, hogy a paraszti ultimátumban található eszmék inkább jozefinista eredetűek, mint paraszti elképzelések, még akkor is, ha a paraszti logika és kifejezésmód szerint lettek előadva. A kolozsvári történész kifejezte csodálkozását aziránt is, hogy a paraszti felszólítás nem tartalmaz semmi olyasmit, ami a fiskális (kamarai) parasztok kívánságaként lehetne tartani, hanem csak a nemesi uradalmakról való parasztoké. Végképp nem tudja megmagyarázni azt sem, hogy a kiáltvány nem a „magyarokról” tesz említést, hanem a „nemességről”.²⁸⁹ Pedig az összes kiáltvány, ami a lázadás idején elhangzott, egyértelműen azt bizonyítja, hogy a lázadók a „magyarok” pusztulását kívánták, nem csak a „nemeseiket”, még akkor is, ha a parasztok a „magyar” szó alatt „nemest” értettek. Tovább is ment a gondolattal

²⁸⁴ H. Balázs, 1954. 556. Végül bebizonyosodott, hogy egyes magyar parasztok, ha elenyésző számban is, de részt vettek a lázadásban, míg a görög-katolikus román parasztok, inkább vallási okból, nem vettek részt benne.

²⁸⁵ Gorun, 2002. 47–84.

²⁸⁶ Ezeket Ember Győző mutatta be még a két világháború közötti időszakban. Ember, 1935. 103–149.

²⁸⁷ A meglepő az, hogy a fellázadt parasztoknak tulajdonított iratban a kívánságok pontosan abban a sorrendben vannak feltüntetve, mint a Borié tanácsos által Mária Teréziának átküldött javaslatban!

²⁸⁸ 1784. november 11-én a három ismert vezető (Horea, Klossa és Krisán) egyike sem tartózkodott nemhogy az átadási hely közelében, de még a környéken sem. Prodan, 1979. I. 425. Azonkívül egyikük sem lehetett az irat szerzője, mert egyik sem nem tudott írni, sem értelmi szintjük nem engedte volna meg az irat megfogalmazását. De a lázadásban sok „titokzatos idegen” megfordult, kezdve Salis ezredessel, valamint Mihai Popescu (Poperszky) orosz hadnagyon keresztül, akik Prodan tiltakozása ellenére, mint látni fogjuk a következőkben, valódi személyek voltak és tagadhatatlanul kapcsolatuk volt egyrészt az udvarral, másrészt az erdélyi parasztok világával. Maga David Prodan zárta ki (habár eléggé bizonytalan módon) azt az esélyt, hogy az iratot valamelyik román értelmiségi szerkesztette volna, azzal az indokkal, hogy a kiáltvány messze állt a román nemzeti politikai programtól. Uo. 427. A parasztok befolyásolásától a hatalom később sem riadt vissza lásd. Rácz, 1960. 209–270.

²⁸⁹ Ez az elképzelés azon is alapszik, hogy a felkelők nemhogy nem bántották az újukba került magyar parasztokat, de még be is fogadtak egyeseket maguk közé. Prodan valószínűnek látja, hogy a november 11-i kiáltvány a dévai kivégzések hatására jelent meg. Uo. 488.

és meg akarta cáfolni H. Balázs Évát, azzal magyarázva a hiányosságot, hogy az irat szerzője a román felkelők mellé szeretne volna állítani az erdélyi magyar parasztságot is és nem a felkelés ellen!²⁹⁰

A paraszti felszólításnak nagy híre lett az erdélyi nemesség körében. A levelet november 13-án kézbesítették a hunyadi vezetésnek. Úgy fogták fel, hogy a levél egy paraszti békejavaslatot tartalmaz és ezért a legközelebbi katonai parancsnoknak (Stojanich őrnagy, Szászvároson) küldték és felkérték, hogy segítségükre siessen. A tiszt is békejavaslatnak tekintette az iratot és 12 ágyút küldött a dévai várba annak védelmére, mivel tudta, hogy a felszólítás elfogadhatatlan a nemesség részéről.²⁹¹

Közben több hivatalos személyiség megpróbálta lecsendesíteni a felkelést. Először a főhadparancsnokság lépett, aki parancsba adta ki, hogy ha szembe találkoznak egy felkelőkből álló csapattal, tárgyalásokat kezdeményezzenek és megpróbálják lecsendesíteni őket. A parancsnokság először a székely határőrezredből való Probst hadnagyot küldte november 7-én a hegyekbe, hogy tudja meg, mit kívánnak a lázadók, de azt is, hogy mi a szándékuk és milyen fegyverük van. Jelentése azt tartalmazta: a parasztok kérték, hogy szabadítsák fel a jobbágyságból őket és lehessenek katonák, valamint, hogy engedjék szabadon az elfogott felkelőket.²⁹² Ugyanabban az időben – november 12-én – találkozott Schultz alezredes Tibor falu mellett a parasztokkal, és megegyezett velük, hogy 8 napra felfüggesztik a harcokat.²⁹³ Maga a gubernátor, Samuel Bruckenthal is tárgyalásokat kezdeményezett Ott alezredes által, a gyulafehérvári püspökségi uradalmában.²⁹⁴

Egy másik személyiség, aki megpróbálta lecsendesíteni a fellázadt parasztokat, Gedeon Nikitics erdélyi ortodox püspök volt. Ő is csatlakozott Kray alezredes csapataihoz, és november utolsó napjaiban Dévára hívta össze espereseit. A püspök rajtuk keresztül próbált hatni a parasztokra, hogy csendesedjenek le. Déván maradt egy hétig és december első hetében már Zarándba ért a székely határőrezreddel. December

²⁹⁰ Prodan, 1979. I. 425.

²⁹¹ Densușianu, 1884. 198.

²⁹² Uo. 255–257. Prodan, 1979. I. 489. Probst találkozója a felkelőkkel egy időben volt a parasztok felszólításának az átadásával (november 11).

²⁹³ Prodan, 1979. 490–494. A tárgyalásokat Kloskával folytatta, Horea nem jelent meg a helyszínen.

²⁹⁴ Uo. 496–497. Ott alezredes valóban sikerrel járt és lecsendesített kb. 8 falut.

6-án Brádon volt, és összehívta 25 falu lakosait. Majd Cebére²⁹⁵ is összehívta a környező falvak lakosait és úgy tűnik, hogy rájuk tudott hatni, hogy lecsendesedjenek.²⁹⁶ A cebei találkozó után Abrudbánya felé vette az útját és egész december 20-ig a hegyekben maradt. A püspök békéltető hadjáratának hatékonyságát maga a katonai legfelsőbb parancsnokság is több alkalommal elismerte.²⁹⁷

Minthogy az uralkodó parancsai arra bízatták az erdélyi kormányzatot és a hadsereget, hogy inkább szép szóval próbálják lecsendesíteni a fellázadt parasztokat, a gubernátor testvére, Michael Bruckenthal is megpróbált hatni a zarándi lázadókra, hogy nyugodjanak meg és menjenek haza. December 9-én ő is megjelent Zalatnán, de már 14-én elhagyta a térséget, mivelhogy saját békéltető műveletét befejezettnek tekintette.²⁹⁸

A legfontosabb békéltető, aki a hegyekben járt és találkozott a felkelés vezetőivel, egy szebeni román orvos volt. Michael Bruckenthal Pfeifferkorn tábornokkal és Gedeon Nikitics erdélyi ortodox püspökkel együtt Ioan Molnár román szemorvost, mint közvetítőt szemelték ki,²⁹⁹ aki el is fogadta a küldetést. Az orvosnak sikerült találkozni november 16-án Brád mellett Krisánnal és átvette a parasztok kívánságait, amelyet majd átadott Michael Bruckenthal tanácsosnak, valamint Nikitics püspöknek.³⁰⁰ A parasztok kívánságai ebben az esetben is messze elmaradtak a november 11-én átadott felkéréstől, egy szó sem esett benne a nemesség felszámolásáról. Csak annyit kértek, hogy szabadítsák fel őket a jobbágyság alól és írják be a határőrségbe, valamint a jövőben csak a fiskális szerveknek fizessenek adót, ne a nemeseknek.³⁰¹ A

²⁹⁵ Cebe falu lakosai egyáltalán nem vettek részt a felkelésben.

²⁹⁶ Prodan, 1979. II. 90–92. Prodan azt is hitte, hogy a püspök nemcsak, hogy részt vett a Mihálfálva és Blezsény falvak közti határban december 7-én történt csatákban, ahol Kray alezredes győzött a parasztok felett, hanem azt is, hogy részben a püspöknek köszönhetően tudták legyőzni azokat, mert miközben Nikitics beszélt a parasztokkal, a katonák körül tudták fogni a kb. 600 (mások szerint 2000) embert. Uo. 93. Densuşianu szerint (1884. 389.) a csatában 85 paraszt meghalt, miközben Kemény 46-ról tud (Kemény gyűjtemény, 114–115). Ugyanannyit említett meg a püspök is. Prodan, 1979. II. 94.

²⁹⁷ Uo. 103. Nemcsak a szebeni ortodox püspök vett részt a lázadás lecsendesítésében, hanem a másik két ortodox püspök is, akik a felkelés szomszédságában gyakorolták szellemi hatalmukat. Az aradi ortodox püspök, Petrovics Péter is részt vett a felkelők lecsendesítésében, de nem ment be Erdélybe, hanem csak Halmágy vidékén hirdette a békét. A verschetzi és karánszebesi ortodox püspök, Popovics Vikentie is próbálta segíteni a megbékélés ügyét és egy békéltető levelet küldött az erdélyi lázadóknak, valamint a saját bánáti hívóinak. Uo. 130.

²⁹⁸ Uo. 104. A gubernátor nem találkozott a parasztokkal, inkább azt figyelte, hogy milyen hatékonysággal működnek együtt a katonai vezetők. December 13-án érkezett meg Szebenbe az új erdélyi katonai parancsnok, Fabris Dominik tábornok, akinek már semmi dolga nem akadt, mert mire átvette a vezetést, a felkelés véget ért.

²⁹⁹ Véletlenül vagy nem, Molnár János ugyanannak a szebeni szabadkőműves páholynek tagja volt, amelyben a két Bruckenthal testvér és Gedeon Nikitics püspök is tevékenykedett.

³⁰⁰ Prodan, 1968. 561–568.

³⁰¹ Uo. valamint Prodan, 1979. I. 500–503.

megegyezés aláírása után Krisán megparancsolta a hozzá csatlakozott felkelőknek, hogy maradjanak csendben, ne öljenek és ne fosztogassanak többet.³⁰²

A tárgyalások és megegyezések révén három hétig tartó harc után, november 17-e körül, a lázadás egy időre lecsendesedett. A parasztok várakozó állásba helyezkedtek, reménykedve, hogy a császár majd katonává teszi őket és ezúton megszabadulnak a jobbágyság terhei alól. De a következő napokban a lázadók nem tértek haza, hanem továbbra is összegyűlve maradtak a hegyekben, és fegyvereket készítettek (főleg a kedvencüket, a lándzsát). Horeáról csak annyit tudni, hogy járta a hegyeket és valószínű, hogy szervezte csapatait. Ez a viszonylagos csend nem nyugtatott meg senkit, hanem sok találgatásnak adott helyt, elsősorban a nemesek körében.³⁰³

A felkelés kapcsán, félelmében főleg a Kolozs vármegyei nemesi társadalom latolgatta a lehetőségeket. Elsősorban a kalotai és bánfi-hunyadi nemesség volt ideges, mert Horea ismerte a régiót, mivel egy ideig Csucsán a Bánfi család zsellére volt és hajdan fellépett, mint azok szóvivője.³⁰⁴ A folytonos félelem nyomása alatt, meg azért is, mert a katonaság nem sietett határozottan megbüntetni a fellázadt parasztok valóban erőszakos tetteit, a nemesség azt gondolta, hogy szükségessé válik megszervezni a nemesi felkelést. Az első lépést Kolozs vármegye vezetése tette meg, személy szerint Csáky János gróf főispán, aki november 12-én, meggyőzte a vármegyei közgyűlést, hogy szavazza meg a nemesi felkelést. November 15-én már jelentkezett 250 nemesi személy, a legtöbben lóháton, majd 17-én a vármegyei zászlóbontás után elindultak Szászfenes felé, a fellázadt parasztok ellen.³⁰⁵

Fehér vármegye nemessége is megtette az első lépéseket. November 14-én kihirdették a nemesi felkelést, a nemeseket Csombrod környékén gyűjtötték össze.³⁰⁶

³⁰² A parancsot november 17-én adta ki, még Molnár jelenlétében. Uo. 503.

³⁰³ Uo. 524–526.

³⁰⁴ A nemesi találgatások egyenesen fantasztikus formákat öltöttek. A levelezésükben már arról is szó volt, hogy maga a császár jön Erdélybe, és áll a parasztok élére. Majd lemondtak a császár személyéről és akkor a császár egyik öccséről állították ugyanazt, sőt úgy tudták, hogy az már Erdélyben is tartózkodik. Más találgatás az oroszok (muszkák) segítségének érkezése volt. De a parasztok is találgattak. Ők azt beszélték, hogy maga az orosz cár a bécsi császár húgával érkezik Erdélybe, hogy a nemesi udvarházakat pusztítsák. Prodan, 1979. I. 531–532.

³⁰⁵ Uo. 547–549. Csáky János szándéka az volt, hogy ne engedje a lázadóknek, hogy a hegyek felől átkeljenek a belisi szorosokon és a mezőségbe átjussanak. Ezért november 12-én egy felhívást küldött Bihar megyének is, majd, miután elindultak Kolozsvárról, november 18-án újból Bihar vármegyéhez fordult, hogy az ottani felkelt nemesség jöjjön a Kolozs vármegye felőli szélekre, hogy akadályozzák meg a felkelt parasztokat a hegyekből való lejutásban. Gorun, 2000–2001., 180–181. (123. sz.) és 216–217. (141. sz.). Majd azt is kérte, hogy a bihari alispán tiltsa meg a bihari lakosoknak, hogy élelmet adjanak el a felkelőknek. Prodan, 1979. I. 549.

³⁰⁶ Prodan, 1979. I. 536.

Ezt a gubernátornak is bejelentették, de mivel semmit sem tudtak a kolozsvári eseményekről, november 17-én felhívást intéztek a kolozsi főispánhoz, Csáky grófhhoz, majd Küküllő vármegyéhez is, hogy hirdessenek nemesi felkelést.³⁰⁷

Kolozs és Fejér vármegyék nemessége mozgolódásának példájára több vármegye is megtette, saját hatáskörében a nemesi felkelés felé vezető első lépéseket. Először Torda vármegye, majd Belső-Szolnok, Doboka, Szatmár, Máramaros, Maros, Ugocsa, Ung, Bereg, Zemplén,³⁰⁸ de Fogaras, Arad, Temes és Torontál is.³⁰⁹ De a városok is felkészültek. Az első helyen Zalatna, amely a felkelés közvetlen közelében helyezkedett el, Enyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Segesvár, Beszterce, Nagybánya, Nagykároly stb.³¹⁰

Az uralkodó első utasítása a felkelés kapcsán csak későn, november 22-én, érkezett Erdélybe.³¹¹ II. József egyértelműen foglalt állást: a lázadást katonai erővel le kell verni és azonnal be kell vezetni a statáriális törvényeket. De előzőleg az erdélyi katonai parancsnok, Preiss tábornok újból a hegyekbe küldte Schultz alezredest, hogy tárgyaljon a parasztokkal, mivelhogy a nyolcnapos béke végéhez közeledett. Schultz november 19-én Abrudbányán volt, de Horea fővezér nem jelentkezett csak Topánfalván, november 21-én. Akkor Schultznak csak annyi felhatalmazása volt, hogy november 24-re hívja össze a felkelés vezetőit és a falvak öregjeit és esküdtjeit, az előző találkozó helyére, ahová majd eljön egy tábornok, aki felolvassa nekik a császár legújabb parancsát.³¹²

A november 21-i, topánfalvi találkozó elsőrendű fontosságú szerepet játszott a felkelésben. Ez alkalommal Horea előadta a jelenlévőknek az úgynevezett „császári parancsokat”, amelyre hivatkozott, amikor elindította a felkelést. Probst hadnagy, aki Schultz parancsára megnézte az iratokat, elmagyarázta a jelenlévő parasztoknak, hogy azok nem tartalmazznak semmiféle parancsot a lázadásra, mivel azok az előző időszakban Horea által Bécsbe vitt panaszlevelek voltak. Az egyes iratokon valóban a

³⁰⁷ Uo. 537–538.

³⁰⁸ Uo. 550–555.

³⁰⁹ Uo. 557–568. Főleg Arad vármegye alispánja, aki 1784 nyarán a latrok fogságában volt.

³¹⁰ Uo. 568–579. Még Brassó lakosai is, saját elhatározásukból felgyújtották az erődítménybe vezető hidat.

³¹¹ Prodan, 1979. II. 41. A parancsot november 15-én adta ki, de egy egész hétre volt szüksége, hogy Erdély legfelsőbb vezetőihez érjen.

³¹² Uo. 35–38.

császár aláírása is ott volt, de azok a panaszokra adott uralkodói választ erősítették meg és semmi mást. Úgy tűnik, hogy Probst hadnagy érvelése meggyőző volt, mert azután a parasztok elfogadták, hogy vezetőik menjenek el a november 24-i találkozóra, de többre (a fegyverletételre és a főkapitányok átadására) nem voltak hajlandóak. Sőt, Schultz alezredesnek azt a próbálkozását, hogy Horeát és Kloskát, azzal az ürüggyel, hogy szándékosan félrevezették a parasztokat, magával vigye, a jelenlévő fellázadt parasztok majdnemhogy erőszakkal visszautasították.³¹³ De a november 24-i találkozóra sem ment el senki!

Tény, hogy a november 21-i topánfalvi találkozó egy töréspontot jelentett a felkelés történetében. Egyrészt azért, mert a parasztok, amikor megtudták, hogy a Horea által gyakran említett császári parancs hamis, elveszítették bizalmukat ügyük igazságában, de a vezetőik erejébe vetett hitük nem rendült meg. Ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy a felkelők vakon hittek vezetőikben és főleg Horeában. Már Topánfalván megmutatták, hogy nem hajlandóak lemondani Horea és Kloska vezető szerepéről.³¹⁴ Másrészt a tartomány katonai vezetői, abban a hitben, hogy elegendő lesz elfogni a felkelés vezetőit, miután megkapták a császár november 15-i parancsát, azonnal elkezdtek a felkelés erőszakos leverését.³¹⁵ Úgyhogy, a következő napokban a felkelés újból fellángolt.

November 25-én a fellázadt parasztok mindenütt újra támadásba lendültek. Elsőként Abrudbányán és Zalatnán támadták meg az aranybányákat. Horea Algyógyfelfalura, Krisán Homoródra hívta össze a parasztokat. De mostmár csak Horea maradt a fővezér, ő adta ki az általános támadási parancsot.³¹⁶

Közben, a nyolcnapos békeidőben, a katonák már bekerítették a fellázadt vidékeket. A támadás megkezdését Pfefferkorn tábornok Szászvárosból rendelte el, no-

³¹³ Uo. 37–38. Ezt a topánfalvi találkozót nagyon ritkán említi a legtöbb Horea-féle lázadással foglalkozó történész, és még ritkábban említik, hogy a parasztok megtudták az igazságot a Horea által annyiszor említett „császári parancsokról”. Ezután, Horea soha többé nem mutatkozott hivatalos személyek előtt, csak miután december végén elfogták.

³¹⁴ A topánfalvi, november 21-i találkozón a jelenlévők azt állították, hogy nem ők kezdték meg a felkelést, hanem a Krisán által vezetett körös-völgyi (zarándi) parasztok, akik nem voltak jelen a találkozón. De nem titkolták azt sem, hogy csalódtak a tartományi vezetőkben, főleg a katonákban, hogy a maguk elképzelése szerint igazságot fognak szolgáltatni nekik. Uo.

³¹⁵ Pfefferkorn tábornok már november 22-én támadni akart, és csak arra volt hajlandó, hogy megvárja Schultz alezredes visszatérését a hegyekből, de közben már elkészítette a támadási terveket. Uo. 41–42.

³¹⁶ Egy máig fennmaradt latin szövegű levél úgy szól, hogy „Ego Georgius Krisan capitaneus militaris mitto mandatum e manibus Hora medio horum quatuor virorum”. Uo. 47. Egy másik fennmaradt írott parancs, melyet szintén Krisán írt alá, november 28-ra hívta össze a parasztokat Mihálfalvára. Densuşianu, 1884. 368.

vember 27-én. Ennek szándéka megfelelt II. József november 21-i parancsának, amely szerint a hadseregnek mindenáron le kellett csendesítenie az erdélyi lázadást. A hadműveletben bizonyos alegységek vettek részt az első román határőrezredből, az első székely huszárezredből, a második székely gyalogezredből, valamint az Orosz, Gyulai és Toscana ezredekéből.³¹⁷

Már kezdetben több komoly ütközetre került sor, mert a parasztok már nem úgy fogadták a katonákat, mint a császár embereit, hanem mint ellenségeket. Az első véres ütközet Remetén történt, ahol a parasztok tüzet nyitottak a Toscana ezredből való katonákra és Bernath kapitány, valamint több sorkatona meghalt. Az eset nagy feltűnést keltett a nemesi, valamint a katonai körökben egyaránt.³¹⁸ Majd november 29-én, Nagylupsán, a parasztok megtámadták Dolcinengo őrnagy csapatát, a Gyulai ezredből. Ez alkalommal a parasztok megölték a segítségére siető Mesterházi hadnagyot, több katonával.³¹⁹

Ugyanakkor Stojanics őrnagy elindított – valamivel több, mint 250 rendelkezésre álló román határőrrel –, egy nagyszabású hadműveletet Zarándba, a Krisán által vezetett parasztok ellen. Stojanics célja Brád volt, mivel azt hallotta, hogy a következő napokban Krisán fellázadt parasztjai ott egyesülnek Horea parasztjaival. De a felkelők nem vállalták a harcot és ellenállás nélkül Halmágy felé húzódtak.³²⁰ Ezért egy újabb tárgyalásra került sor az őrnagy és a parasztok között. A parasztok azt állították, hogy leteszik a fegyvert és hazamennek, engedelmeskedvén a császár parancsainak, de csak akkor, ha a magyar urakat németekkel cserélik ki. December 2-án Stojanics őrnagynál 60 falu népe jelentkezett a környékről, hogy büntetlenséget ígérő cédulákat kérjenek tőle, s december 4-én már hazatértek falujukba.³²¹

³¹⁷ Természetesen az említett ezredek nem az összes katonáikkal vettek részt a hadműveletben, ahogy Prodan (és vele együtt a román történetírás nagy része) vélte. Például a székely ezredek továbbra is kötelesek voltak biztosítani a tartomány keleti határát. A naszódi román határőrezred is ugyan azt tette az északi határrészekben. Az Orosz ezred egy része nem is tartózkodott Erdélyben, hanem Felső-Magyarországon stb.

³¹⁸ Prodan, 1979. II. 52–54.

³¹⁹ Densușianu 1884, 383. Prodan, 1979. II., 55.

³²⁰ Uo. 56–58. Stojanich előrenyomulásáról Brád, és onnan nyugat felé, Halmágy irányába, sok (ellentétes) beszámoló maradt fenn. Ezek szerint a lázadók hol négyezren, hol kilencezren voltak. Nem került sor nagyobb ütközetre a parasztokkal, de a katonák naponta sok embert megöltek, vagy foglyul ejtettek.

³²¹ Uo. 60.

Amikor december 5-én Stojanicsnak volt annyi ideje, hogy küldjön egy írott jelentést feletteseinek, azt állította, hogy a Zaránd vármegye 92 falujából 83 már lecsendesedett és megbékélt.³²²

November 29-én Schultz alezredes a hegyek irányába indult 143 gyalogossal és 68 huszárral, hogy elkergesse a Remecen és környékén állomásozó lázadókat és folytassa útját Topánfalva felé. Egy ezer felkelőből álló csoport meg is támadta, ezért Schultz kénytelen volt ideiglenesen visszavonulni.³²³ De a következő napokban újból folytatta útját Mogos felé, ahol december 9-én egyesült Ott alezredes csapataival.³²⁴

Az aranyosbányai uradalomban történt ekkor egy érdekes eset, ami jellemző a felkelt parasztok gondolkodásmódjára. Az uradalom parasztjai megpróbálták megelőzni egy újabb katonai támadást és egy egyedi szerződést kötöttek az uradalmi tisztekkel, valamint bányászaival. Eszerint a parasztok védelmükbe vették volna őket, ha nem hívják többet a katonaságot.³²⁵ Az uradalmi tisztek komolyan gondolták a szerződést, és kérték a feletteseik jóváhagyását annak alkalmazása érdekében.³²⁶ December elején a veszélyes helyzetre hivatkozva, a zalatnai bányai hivatal, mint felettes szerv, megkérte az erdélyi kormányzatot, hogy hagyja jóvá a szerződést, habár tisztában volt azzal, hogy a parasztok részéről az csak egy zsarolási próba volt.³²⁷ De Preiss tábornoknak is megírták az aranyosbányai helyzetet és azt kérték, hogy amennyire csak lehetséges, ne vonuljanak át annak területén.³²⁸ A szerződés ügyét véglegesen csak a felkelés összeomlása oldotta meg.

³²² Uo. 61. Az őrnagyot a jelentése miatt nem lehet nagyképűséggel megvádolni, mert való igaz, hogy december első hetében a zárándiak visszavonultak házaikba. Csak a felkelők száma volt túlzottan felnagyítva: 9000 lázadóról beszélt.

³²³ Uo. 69. Schultz akkor veszteségként egy katonát és 16 sebesültet könyvelt el.

³²⁴ Uo. 84.

³²⁵ A szerződés öt pontból állt: 1. A parasztok védelmükbe veszik az uradalmi tiszteket és bányászokat, megvédik azokat más felkelők támadásaitól és biztosítják azok és családjuk vagyonát és életüket. 2. Cserébe a tisztek nem hívják segítségükre a katonaságot, és ha megtudják, hogy azok mégis jönnek, azonnal szólnak a parasztoknak. 3. A tisztek azzal biztosítják a szerződés betartását, hogy továbbra is Aranyosbányán tartózkodnak. 4. A román parasztok közötti bírósági ügyeket egy általuk kiválasztott német uradalmi tiszt fogja elbírálni. 5. A jövőben egy magyarnak sem volt szabad letelepedni az uradalom területén. Uo. 70.

³²⁶ Izvoare Horea, 1983. 70–71 (82. irat)

³²⁷ Kemény okmánygyűjtemény (a kolozsvári Egyetem Központi Könyvtárban) 455–458.

³²⁸ Densușianu, 1884. 372–375. Természetesen, a hadsereg visszautasította kérését.

II. 5. AZ ERDÉLYI FELKELÉS ÖSSZEOMLÁSA

Amennyire át lehet látni a fennmaradt forrásiratokból és azok alapján megjelent publikációkból,³²⁹ a katonai hatóságok egyáltalán nem akarták megbüntetni a felázadt parasztokat, hanem csak azt akarták elérni, hogy azok lecsendesüljenek. Maga az uralkodó, II. József is csak ezt tűzte ki nekik célul. Jankovics Antal biztos parancsai az erdélyi valamint partiumi hatóságok felé is ugyanazt a szándékot tükrözik.

Valójában az Erdélyben tartózkodó császári csapatok nem vetettek be a lázadás fékezése érdekében több ezer katonát, mint azt a legtöbb román történész szinte egyöntetűen állítja. Ezt látni lehet az elesettek számából is, amely egy december 7-én keltezett katonai jelentésből tűnik ki. Eszerint addig a felkelésben meghalt 252 paraszt (240 Déván, amelyből 80 belefulladt a Maros vizébe) és megsebesült 61. A katonaság részéről pedig 11 ember meghalt és 27-en megsebesültek. Ezt a számot az egységek parancsnokainak jelentéseiből állapították meg és messze elmarad a sok ezer halottól és sebesülttől, amiről a történetírás beszélni szokott.³³⁰

Amikor 1784 novemberének utolsó napjaiban, valamint december első napjaiban a katonai erők elindultak a hegyek felé, a résztvevő katonák alig haladták meg a 700–900 személyt. Ezek négy oszlopban nyomultak előre (Stojanics őrnagy, Schultz, Ott és Kray alezredek vezetése alatt), és december 11-én elérték Topánfalvát, Körösbányát és Zalatnát.

A felkelés megtorpanását és az összeomlás kezdetét a december 7-i, mihálfalvi–blezsényi csata jelentette. A csata előtt a parasztok még hittek Horea szavaiban, hogy a felkelés II. József parancsa szerint történik és a katonaság az ő parancsára a pártjukra fog állni. De Mihálfalván Nikitics püspök felkérte a parasztokat, hogy függesszék fel az ellenállást, mert a császár megbocsátott nekik. De a parasztok nem hitték el a szebeni püspök szavait és nem hallgattak rá. Minthogy a katonák nemcsak hogy nem álltak a felkelés oldalára, de még tüzet is nyitottak rájuk, a legnagyobb zarándi felkelt parasztokból álló csapat feloszlott. Ugyanakkor meggyőződhetek a püspök szavainak igazságáról, valamint arról, hogy Horea végig hazudott nekik.

³²⁹ Míg sincs egyetlen hitelt érdemlő tanulmány sem a felkelés katonai részleteiről.

³³⁰ Az adatokat közli Prodan, 1979. II. 79.

A csata után a legtöbb paraszt nem hitt többet Horea szavainak és ez a szemléletváltás hatással volt az egész felkelésre.³³¹

A következő napokban a zarándi felkelt parasztok legnagyobb része hazament.³³² Ezt december 14. és 16. körül jelentették egyöntetűen a katonai oszlopok parancsnokai, de megjegyezték, hogy még maradt egy csoport, a lázadás kemény magja, amely a három vezetővel együtt az erdőkben bujkált. Mi több, Tiller hadnagy, a Toscana ezredből, december 16-án már azt a parancsot is megkapta a hadsereg részéről,³³³ hogy szervezze meg a lázadás vezetőinek elfogását. Ennek a parancsok a kiadása azt jelentette, hogy akkorára a felkelés már véglegesen lecsendesedett. December 23-án a gyulafehérvári várparancsnok, Pfefferkorn tábornok már a csapatok téli elhelyezkedésén gondolkodott.³³⁴

A felkelés végét december 24-én, Fabris tábornok és a gubernátor együttesen jelentették be a császárnak.³³⁵ De a karácsonyi ünnepi napok után is voltak még olyan parasztok, akik leadták a fegyverüket. De igazán csak akkor ért véget mindenki számára, amikor december 27-én a gornyikok elfogták Horeát és Kloskát.³³⁶ Elfogásuk pillanatában nem találtak náluk több pénzt hat forintnál³³⁷ és egy maréknyi iratot, amit Horeának sikerült a tűzbe dobni. Krisán, aki nem tartózkodott ugyanazon a bűvőhelyen, még szabadon maradt egy ideig.

A Horea neve által fémjelzett erdélyi parasztfelkelés nem tartott tovább hat hétnél. Sőt ebből le kellene vonni még egy hetet, amelyben felfüggesztették az ütközeteket és amit azért (ha nagyvonalakban is) mind a két fél betartott. Sőt, a december 7-i mihályfalvi–blezsenyi ütközet után, amikor az a paraszti elképzelés, hogy a katonák segítségükre lesznek a magyar urak elpusztításában, megbukott, csalódottan, tö-

³³¹ Uo. 97.

³³² Ezt maga az erdélyi főparancsnok, Fabris tábornok, jelentette Bécsnek, december 17-én. Uo. 111.

³³³ Uo. 121. Az elfogó csapatot, melyet erdőkerülőkből szerveztek meg Horea saját szülőfalujából válogatták ki. Uo. 143. A csapathoz más falubeliek is szegődtek, akik haragudtak Horeára, hogy megbüntette a falu vezetőit azért, hogy nem voltak hajlandók részt venni a lázadásban.

³³⁴ Uo. 121–122. Elképzelése szerint a naszódi román határezredet és a székely huszárezredet haza lehet küldeni, mert már nem volt szükség rájuk. Helyüket az akkor Galiciából érkező Gyulai ezred foglalta volna el.

³³⁵ Uo. 122. Fabris maga állítja jelentésében, hogy a felkelést már december 21-én befejezettek lehetett tekinteni, mert azóta egy parancsnoka sem jelentett semmiféle mozgást. Biztosította a császárt, hogy már nem létezik semmilyen felkelőkből álló csoport.

³³⁶ Uo. 141.

³³⁷ Az elfogók azt állították, hogy Kloska azt mondta a pénzről, hogy a következő évi tavaszra tervezett bécsi utazásra kellett. Uo. 143.

megesen hazatértek. Ezek szerint, december 7. után rohamosan megindult a felkelés hanyatlása.³³⁸ Elegendő volt, ha egy kisebb katonai csapat, vagy csak egy-két katona is találkozott bármely nagyságú parasztokból álló csoporttal és azok nemhogy nem támadták meg, hanem bántatlanságot biztosító cédulákat kértek a katonáktól, hogy büntetlenül hazamehessenek.³³⁹

A felkelés vége azért is elhúzódott, mert a császár rendelkezései a lázadással kapcsolatban későn jutottak a parasztok tudomására. Ezek csak november 27–28-án értek Szebenbe, és Samuel Bruckenthal kormányzó csak november 30-án hirdette ki a közbocsánatot.³⁴⁰ Ezután a katonaság is hatékonyan kezdett mozogni, minthogy már nem állt fent az a gyakran említett ürügy, hogy nem kaptak utasítást a fővezértől, aki maga az uralkodó volt. Magának az új erdélyi főparancsnoknak, Fabris tábornoknak is, aki csak december 13-án érkezett meg Szebenbe, gyakorlatilag már nem kellett foglalkoznia a felkeléssel, szerepe csak a jelentéstételre szorítkozott.³⁴¹ Annál több dolga akadt Jankovics Antal császári biztosnak, aki december 15-én érkezett meg Dévára és azonnal elkezdte tanulmányozni a közben megérkezett hivatalos és magániratokat, s százával hallgatta ki a megyei börtönökben őrzött felkelt parasztokat.³⁴² Déván december 15 és január 8-a között 200 rabot hallgatott ki, majd átköltözött Gyulafehérvárra, ahol március 3-ig dolgozott és még 400 rabot hallgatott ki. Közülük több, mint a felét büntetés nélkül elengedte, a többiek zömét valamilyen testi fenyítéssel szabadon bocsátotta. Csak 120 parasztot marasztalt el, amelyből 37 esetben halálos ítéletet hozott, a többire pedig börtönbüntetést szabott ki. Végül a halálra ítéeltet maga az uralkodó részesítette kegyelemben.³⁴³

Jankovics Antal csupán a felkelés legfontosabb vezetői (Horea, Kloska és Krisán) esetében lépett fel kérlelhetetlen szigorral. Fogságra vetésük után (december végén, illetve a következő év elején) előbb a gyulafehérvári várbörtönbe zárták, és

³³⁸ A december 7-i ütközet után valóban nem is volt több nagyobb méretű összecsapás a parasztok és a katonák között. Ezt, ha nagyon halkan, maga David Prodan is elismerte, aki egyértelműen és nyíltan a parasztok pártját fogta.

³³⁹ Prodan, 1979. II. 118–132.

³⁴⁰ Densușianu, 1884. 304–308., Szilágyi, 1884. 125–130.

³⁴¹ Berlász, 1952. 436–437.

³⁴² Berlász, aki átnézte a Jankovics által vezetett bizottság iratait, amelyek ma is közlés nélkül a MOL-ban vannak, megjegyezte, hogy Papilla tábornok, aki katonai tanácsadóként jött Erdélybe Jankovicsal együtt, nem is vett részt az ügyintézésben, mindent Jankovics intézett egy írnok és egy tolmács segítségével. Uo. 437.

³⁴³ Densușianu, 1884. 323–338. és 481–488., valamint Szilágyi, 1884. 223., 225., és Berlász, 1952. 437.

kihallgatásuk január 16-a és február 26-a között magának a császárnak kívánságára zárt ajtók mögött folyt. Az összes kormányzati tényezőt kizárták a kihallgatásból, ami később az híresztelést indította el, az uralkodó nem akarta, hogy kitudódjon a közöttük létező titkos kapcsolat. Ezt a híresztelést Krisán öngyilkossága a börtönben (február 13-án) csak megerősítette, mert ő volt az egyedüli vezető, aki vállalta a felkelésben játszott szerepét és hajlandó volt mindent elmondani a Jankovics-féle bizottságnak,³⁴⁴ míg a másik két vezető minden vádat tagadott és mély hallgatásba burkolózott. Öngyilkossága ellenére Krisánt mégis halálbüntetésre ítélték, és tetemén végrehajtották a kivégzést, majd felnégyelték a felkelés másik két vezérével együtt.³⁴⁵

Jankovics 1785. február 26-án halálra ítélte a még életben maradt felkelővezéreket, mint „a közcsendesség és közbiztonság szándékos felforgatóit, lázítókat, ámítókat”, de azért is, mert a román népet a császárnak tulajdonított valótlan állítás terjesztésével és a vallás jelének, a keresztnek igénybevételével félrevezették, illetőleg részben fenyegetésekkel és erőszakkal belevitték a felkelésbe.³⁴⁶ Majd február 28-án a két vezért ki is végezték, kb. 5000 összecsisztított román jobbágy és más kíváncsi ember előtt a gyulafehérvári erődtől délre fekvő domb tetején.³⁴⁷

A kivégzések nem csitították le a parasztokat. Voltak olyanok, akik továbbra is azt várták, hogy a tavasz beálltával a lázadás újból elkezdődjön.³⁴⁸ Ezt az elvárást az a tény erősítette meg, hogy a helyi hatóságok, annak ellenére, hogy a Jankovics-féle bizottság azt ajánlotta, hogy kímélettel bánjanak a parasztokkal, mégis elindítottak egy büntető hadjáratot, amelyet a bosszúvágy kezdeményezett.³⁴⁹ Csak a katonák je-

³⁴⁴ Berlász szerint Krisán halálának a kivizsgálása és öngyilkosságnak minősítése nem volt meggyőző, sőt gyanút keltő elmentmondásokat tartalmazott, főleg azért, mert a következő kihallgatáson a gyulafehérvári katonai tényezőkhez való viszonyáról, valamint Horea kezdeményező s elsőrendű irányító szerepéről kellett volna tanúskodni. Berlász, 1952. 438. Azonkívül, figyelemre méltó az a tény is, hogy a gyulafehérvári várbörtönben a foglyokat a naszói román határőrezred katonái őrizték, akikről az a gyanú állt fent a felkelés idején, hogy át fognak állni a fellázadt parasztok oldalára és érdekükben állt, hogy Krisán ne közölhesen a császári bizottságnak olyan adatokat, amely kompromitálhatta volna őket.

³⁴⁵ Densușianu, 1884. 446–448. Újra közölve Prodan, 1979. II. 480–481.

³⁴⁶ Berlász, 1952. 439.

³⁴⁷ Mária Terézia büntetőtörvényének 62. és 90. pontja alapján kerékbetörés általi halálra ítélték őket. A végzés szövege Prodan, 1979. II. 482–485. Krisán is ezeknek a pontoknak alapján kapott ítéletet. A kivégzések után a három holttestet felدارabolták és részeit széthordták szülőföldjükre és több helyre, ahol a felkelés nagyobb sikerrel dűlt. Mégis Horea, a kivégzése kezdetén megkapta a kegyelmezdőfést, ami újabb vitáknak adott okot.

³⁴⁸ Prodan, 1979. II. 548–576.

³⁴⁹ Például 1785 április 30-án, Kolozs vármegye halálra ítélt 9 parasztot, de nem végezték ki, mert uralkodói kegyelemben részesültek. Prodan, 1979. II. 509.

lenléte (Maroson innen 14, Maroson túl 16, a hátszegi körzetben 27, a zarándi körzetben 36 faluban) akadályozta meg az újabb vérfürdőket.³⁵⁰

A büntetések enyhébb módját az átköltöztetések jelentették. Miután azok a vármegyék, amelyben dúlt a felkelés, kérték a császári biztostól, hogy azokat a parasztokat, akik részt vettek a nemesasszonyok és lányok meggyalázásában, vagy más elviselhetetlen dolgokat vittek véghez, költöztessék el a vidékről. Maga az uralkodó döntött úgy, hogy ezeket egyenként, az összes ingó javaikkal együtt költöztessék át a bánati román-illyr határőrezred területére.³⁵¹

Az erdélyi felkelés hivatalos végét Papilla tábornok jelentése képezte. Március elején Papilla jelentette az uralkodónak, hogy Jankovics megbetegedett, de esete nem volt veszélyes. Ugyanakkor jelentette a császárnak, hogy kihallgattak 460 fogolyt, de csak 63 ellen indítottak valamilyen eljárást. Jelentett a két fővezér kivégzéséről és azok holttestének feldarabolásáról. Majd március 5-én Jankovics és Papilla elhagyták Erdélyt és visszavonultak Bánátba.³⁵²

A császári biztos elvonulása után a fejedelemségben történő eseményekre a katonai hatóságok felügyeltek. Március 9-én a főparancsnokság jelentette az uralkodónak, hogy szem előtt tartotta az erdélyi nemesek viselkedését. Maga az uralkodó érdeklődött a kolozsi nemesség felfegyverkezéséről és annak a felszerelésének a soráról.³⁵³ Majd kiadja az utasítást, hogy folytatni kell az előző évben elindított katonai összeírást, amely véghezvitelét megakadályozta a parasztok felkelése.³⁵⁴ És valóban, március 20-án újból megkezdték a katonai összeírást, amit a katonai főparancsnokság össze szeretett volna kötni az uralkodó által már rég óhajtott úrbáriális összeírással.³⁵⁵ A fejedelemség lassan-lassan túllépett a felkelés által okozott szakításon, visszatért korábbi gondjainak megoldásához.

³⁵⁰ Berlász, 1952. 440.

³⁵¹ Prodan, 1979. II., 516. A bánati deportálásokat csak 1785 vége felé, 94 személy esetében alkalmazták.

³⁵² Uo. 525.

³⁵³ Uo.

³⁵⁴ Az összeírást folytatni szerették volna, annak ellenére, hogy maga Jankovics úgy tartotta, hogy az veszélyes is lehet a frissen lecsendesített fejedelemségben. Uo. 526.

³⁵⁵ Uo. 527.

III. A FELKELÉS MAGYARORSZÁGI KITERJEDÉSE (ARAD VÁRMEGYE)

Magyarországon a Horea-féle felkelés csak Arad vármegye területén bukkant fel.³⁵⁶ De a parasztlázadás híre szinte azonnal átjutott az aradi területekre. Prodan szerint a hírt a Zaránd vármegyei Dobrából való parasztok vitték át Petrisre, amikor az ottani vásárba mentek és felkérték a helyi lakosokat, hogy vegyenek részt mozgal-mukban.³⁵⁷ Ugyanakkor egy helyi hajdú, Ion Lupenci, azzal a felhívással fordult a petrisi lakókhoz, hogy induljanak el Arad felé és gyűjtsák fel a nemesség házait, mert ha a császár azt parancsolta Erdélyben, hogy égessék fel a nemesség összes javait, akkor az a parancs Magyarországon is érvényes kell, hogy legyen.³⁵⁸

Petrisből, ahol november 6-án tört ki a lázadás, átsapott Marosszelestére,³⁵⁹ majd Iltóra, Tókra és Szoborsinra, ahol károkat okoztak, főleg a Forray András alispán családjának,³⁶⁰ de – november 7-én délután – a helyi katolikus parókiának is. Majd az atrocitások folytatódtak Vinyesten (Vám), Halalison, Tótváradon, Gyulicán, Govasdián, Berzován, Konopon, Odvoson, Milován, Solymoson.³⁶¹ Solymoson november 9-én kb. 200 főből álló csoport jelent meg, de tovább nem mertek menni, mert november 9-én Radnára érkezett egy katonai egység, amely a Würtemberg ezredhez tartozott és ezért a felkelés kiterjedése november 9-én hirtelen megállt.³⁶² Ugyanakkor Paulisra érkezett egy dragonyos alegység Pécskáról, de az aradi polgárok is felfegyverkeztek.³⁶³ November 10-én az aradi fegyveres polgárok elindultak a

³⁵⁶ Az Arad vármegyei parasztlázadását elsőként Márki Sándor tárgyalta 1895-ben, majd 1897-ben egy nagyobb áttekin-tést közölt róla.

³⁵⁷ Prodan, 1979. I. 312. Márki szerint november 6-án történt. Márki, 1895. II. 434.

³⁵⁸ Prodan, 1979. I. 312–313. Ion Lupenci meg is fenyegette azokat a paraszto-kat, akik kételkedtek a császári parancsban, hogy megöli őket a botjával. Végül a híreszteléseknek fogantjuk lett, a helyi paraszto-k lerohanták a Szálbeck udvarházat, amelyet kiraboltak és felgyújtottak.

³⁵⁹ Itt nemcsak a helyiek pusztítottak, hanem Zámról, Cserbiából, Petresből és Burzsukból átjött paraszto-k is. Uo. 315. Fi-gyelemre méltó, hogy Cserbia és Burzsuk helységek Hunyad vármegye területén helyezkedtek el, tehát ebben az esetben már erdélyiekről volt szó.

³⁶⁰ Úgy tűnik, hogy a Forray kastély támadóit személyesen az erdélyi Ribiczei Úrsz vezette, aki előzőleg részt vett Forray András elrablásában is. A támadók között Ribiczei Úrszon kívül részt vettek más erdélyi paraszto-k is. Uo. 317.

³⁶¹ Solymos kamarai birtok volt. Itt csak a kamarai kocsmát üritették ki, de nem gyújtották fel.

³⁶² Uo. 321. Földrajzi szempontból Radna következett volna, hogy áldozatul essen a felkelőknek, de erre a császári katonák megérkezése miatt már nem került sor. November 11-én, parancsnokuk, Fürstenberg lovaskapitány helyzetjelentést tett fe-letteseinek. A jelentés nincs közölve, de Prodan mondja róla, hogy nagyon pontos és tárgyilagos. Prodan, 1979. I. 322.

³⁶³ Márki, 1895. II. 437.

lázadók ellen és a nemesség által felfegyverkezett szolgálival együtt Solymosnál megtámadták a parasztokat, tízet elfogtak közülük, akiket be is zártak az aradi börtönbe.

Ugyanakkor az Erdélyből átjött felkelőkön kívül Aradról, a Világos felőli részekben is kialakult egy helyi lázadókól álló csoport, Petru Becs vezetése alatt.³⁶⁴ Ennek fellépése, valamint újabb erdélyi felkelők megjelenése miatt báró Petrass alezredes megjelent Pankotán, pontosan amikor a lázadók felgyújtották a helyi jegyző házát és elfogott több résztvevőt, közöttük a borossebesi ortodox esperest, valamint az ágyai, galsai, ternovai és szlatinai papokat, akiket az aradi börtönbe kísértetett.³⁶⁵ November 14-én, amikor a vármegyei fogház megtelt, ugyanoda került több fogoly Marosvidékről is. November 17-én a vármegyei hatóság felkérte az aradi várparancsnokot, Günther ezredest, hogy adjon át neki néhány börtönt a vár területéről, ahova az elfogott parasztok egy részét átvihessék.³⁶⁶

Az Arad vármegyei parasztok lázadása egyértelműen az erdélyi felbújtóknak tulajdonítható. Szinte az összes aradi helységeken, ahol 1784. novemberében a parasztok erőszakosan cselekedtek, jelen voltak erdélyi lázadók. A helyi hatóságok első jelentéseikben azt jelezték, hogy a lázadók élén idegen vezetők álltak. Elsősorban a hírhedt lázító, Julius Salis, aki Preiss tábornok, erdélyi parancsnok vezetése alól szökött el, majd egy Sofronie nevű erdélyi román nemes, és végül maga Horea három fiával, aki meg is sebesült Halmágyon.³⁶⁷

A november 11-i katonai jelentés, amit Fürstenberg lovaskapitány küldött feletteseinek, megjegyezte, hogy a felkelés hírének főleg a falusbírók terjesztették, azzal az indokkal, hogy a császár parancsot adott a magyar nemesség megtámadására. Egy másik jellegzetes mozzanat az, hogy az Arad vármegyei felkelők csak nemesi javakat támadtak meg, de elkerültek minden olyan helyet, ami a császár fennhatósága alá tartozott. Ezért jogosnak tartjuk, hogy a vármegyei hatóságok, elsősorban Forray András alispán, az első pillanattól a császári hatóságokat és magát II. Józsefet tartotta hibásnak a felkelés kirobbanásáért. Ez az elképzelése még világosabbá vált, amikor látta,

³⁶⁴ Petru Becs szökött katona, aki részt vett Forray András alispán elrablásában és 1784. augusztus 19-én ő is kegyelmet kapott, de csak nem jelentkezett a csapatánál. Novemberig nem hallani róla, amikor hirtelen felbukkant és mint lázadó-vezér tevékenykedett. Uo. 438. Tevékenységéről és sorsáról, főleg a felkelés bukása után, Gorun, 1991. 317–319.

³⁶⁵ Márki, 1895. II. 438.

³⁶⁶ Uo. 439.

³⁶⁷ Prodan, 1979. I. 322.

hogy kezdetben a császári katonai csapatok nem avatkoztak be a felkelés megfékezésé-
se érdekében. A katonai vezetés arra hivatkozott, hogy nem kapott erre parancsot a
főparancsnoktól, aki maga az uralkodó volt. Az aradi polgárok is ezért fegyverkeztek
fela maguk védelmére, valamint egyes földesurak azonnal fegyveres csapatokat szer-
veztek, amelyek által sok foglyot ejtettek a parasztok között.

November 12-én a vármegye kijelentette a Helytartótanácsnak, hogy egyedül
nem képes megakadályozni a lázadás továbbterjedését és kérte, hogy a katonaság
szállja meg a vármegye Erdély felőli határait. Majd november 17-én megkérte
Jankovics biztost és Koppenzoller tábornokot, hogy ne helyezték át Erdélybe a vár-
megye területén állomásozó csapatokat, ameddig nem hoznak helyettük újabbakat.
Az átiratnak lett is fogamatja: Koppenzoller áthelyezett Karánszebesből két-két száza-
dot a Württemberg ezredből Lippára, Facsetre és Bulcsra, valamint Kray alezredes
Aradra küldött két alegységet (Vajda és Jenez hadnagyok parancsnoksága alatt).³⁶⁸

Minthogy az aradi nemesség véres megtorlásra készült az elfogott parasztok
ellen, biztosi kinevezése után Jankovics Antal egyik legelsőbb parancsát Arad vár-
megyének küldte és november 19-én eltiltotta, hogy az elfogott lázadók fölött bírás-
kodjon. Mire a vármegyei hatóságok azt válaszolták, hogy erre a Helytartótanáctól
kapott fölhatalmazás alapján joga van. Felkérték a császári biztost, hogy a lázadás ve-
szélyes körülményei között ne is próbálja meggátolni őket annak gyakorlásában, a
vármegye közbiztonságának helyreállítása érdekében.³⁶⁹ Azonnal elkezdtek a megtor-
lást, a vármegye rögtönítélő bírósága 42 lázadót halálra ítelt, másokat botozásra és
vesszőzésre.³⁷⁰ A biztonság okáért, a botozást Forray Ignác vármegyei jegyző, az al-
ispán közeli rokona, még aznap végre is hajtotta.

Amikor Jankovics tudomást szerzett Arad vármegye állásfoglalásáról, novem-
ber 26-án keményebben megparancsolta, hogy a bizonyítékokat küldjék át neki, mert
csak a bizottság jogosult ítélni a fellázadt parasztok felett. De a vármegye most
sem mutatkozott hajlandónak engedelmeskedni Jankovics utasításának és november
30-án írásban érdeklődött a Helytartótanácsnál, kinek van joga intézkedni a lázadók

³⁶⁸ Márki, 1895. II. 440.

³⁶⁹ Uo. 441.

³⁷⁰ Lásd a halálraítéltek nevét Densuşianu, 1884. 324–328., valamint Márki, Uo.

ügyében, annál is inkább, hogy a parasztfelkelést még mindig nem verték le. Sőt, az aradiak attól tartottak, hogy a felkelés még nagyobb lángra lobban és akkor az adót valóban nem lehet beszélni!³⁷¹

Minthogy a Helytartótanács megerősítette, hogy csak a Jankovics Antal által vezetett bizottságnak van joga a fellázadt parasztok ügyét tárgyalni, amikor a biztos Papilla tábornok kíséretében, december 2-án Aradra érkezett, az aradi vezetés nemcsak hogy üdvözölte őket, hanem jelentette is, mit tettek a lázadás lecsillapítása érdekében. Majd amikor Jankovics újból kérte az elfogott parasztok vizsgálati iratait, átadták azokat, azzal a megjegyzéssel, hogy „...ők is rebelliseknek öfelsége előtt ne láttassanak”.³⁷² Ellenben, nem szalasztották el az alkalmat, hogy újból kérjék a katonai jelenlét növekedését, de „...ne csak fegyvereinek mutogatásával ijesztgesse, hanem minden erővel ki is írta az elégedetleneket ... tegyen meg mindent, hogy ezt a minden oldalon oláhoktól környezett vidéket biztosítsa és pedig ne csak a nemességért, melynek a száma e tájon úgyszólván csekély...”, hanem a haza javára is.³⁷³

Aradi jelenléte alkalmával Jankovics Antal megtiltotta, hogy a vármegye hajdúi kergessék vissza a házukba a zavargókat és meghagyta, hogy egy tisztviselő, egy katona és egy pap által, szép szóval, biztassák hazatérésre őket.³⁷⁴ Látszólag úgy tűnik, hogy Jankovics Antal által bevezetett módszer sikerrel járt. Márki azt állítja, hogy 1784. december 16-án a Helytartótanács átengedte a vármegyének a zavargások okainak kivizsgálását, mert az uralkodó visszahívta azt a biztost, akit erre a feladatra kiküldtek. Az igazság az, hogy a felkelt parasztok ügyének kivizsgálását egyáltalán nem engedték át a vármegyének, mert maga Jankovics végezte azt, december 3. és 10. között.³⁷⁵ Az ortodox papokat, akiket azzal gyanúsítottak, hogy közülük volt a lázadáshoz, az aradi püspök hatáskörébe helyezték át, aki köteles volt kidolgozni egy fe-

³⁷¹ Márki, 1895. II. 441–442. A vármegye azzal támasztotta alá állításukat, hogy a lázadók a nemesek házaiból elrabolták a vasat és abból lándzsákat kovácsoltattak!

³⁷² Uo. 442.

³⁷³ Uo.

³⁷⁴ Jankovics ki is nevezte azt a bizottságot, aki a tótváradai járásban működött: Stanislovics Pál szolgabíró, báró Stetten hadnagy (a Württembergi ezredből) és Gersics Péter aradi ortodox esperes. December 8-án a bizottság már jelentést tett, amely szerint sikerült a járást lecsillapítani, a fellázadt parasztság a bűnbánatát nyilvánította s kijelentette, hogy visszaad minden elrabolt holmit, és az okozott károkat munkával pontosan meg fogja fizetni. Később az uralkodó eltekintett a károk visszafizetésétől és úgy tartotta, hogy elég büntetés volt a testi fenyegetés. Újból elhangzott az uralkodó szokott érvelése, mely szerint a parasztok úgyszólván robotolnak földesuruknak, hogy képtelenek az adót kifizetni. Densuşianu, 1884. 330–332., valamint Márki, 1895. 443.

³⁷⁵ Prodan, 1979. II. 222.

gyelmi szabályzatot.³⁷⁶ Lényegében ez a rendelet jelezte, hogy a központi végrehajtó szerv az aradi parasztlázadást befejezettnek tekintette. Utána következett a szokásos kárfelmérés, a vezetők felkutatása és megbüntetése, de a közönséges fellázadt parasztokat, akik nem követtek el gyilkosságokat és csak gyöngeségből vettek részt a lázadásban, azoknak csak egy dorgálás járt, azután haza kellett küldeni őket. Ezt a tevékenységet megint Szaniszlóvics szolgabíróra bízta, aki a tótváradai járásban sikeresen járt el a felkelők lecsendesítésében.³⁷⁷

Az optimista hivatalos álláspont ellenében az aradi nemesi közösség félelme nem csillapodott. 1785. elején még mindig azt híresztelték, hogy „... a zavargás nemhogy megszűnt volna Erdélyben, hanem még nő is napról-napra” és hogy „...csak félelemből s nem őszintén hallgattak el s így még rosszabb is következhetik”.³⁷⁸ Még akkor sem nyugodtak bele, amikor 1785. január 9-én tudomásukra hozták azt a hírt, hogy Horeát és Kloskát elfogták.³⁷⁹ Talán azért is, mert az aradi latorvilág fővezére, Bécs Péter, még mindig szabadon járhatott, és az erdélyi felkelés összeomlása után a buttyíni járásban újból garázdálkodni kezdett, gyűjtogatásokat, tolvajlásokat és több megkegyelmezett társával együtt gyilkosságokat követett el. Január 24-én Arad vármegye felhívta Bihar vármegye vezetését, hogy működjön közre Bécs Péter elfogása érdekében.³⁸⁰ Majd a Helytartótanácsot is megkérték, hogy támogassa a főhadparancsnokság előtt kérelmüket, nyújtsanak segítséget elszökött katonájuk elfogásában. Ígértek is négy egységet, de Forray András véleménye szerint, a katonai segítség inkább ünnepekből és felvonulásokból fog állni.

Forray András inkább a bihari segítségben bízott. Ezért 1785. február 14-én azt javasolta Bihar vármegyének, hogy a közreműködésük sikeres elvégzése érdekében „... ne azt nézzék, hol a határ, hanem csak a haramiákra gondoljanak”.³⁸¹ Végül is március 3-án, az aradi alispán jelentette a bihari alispánnak, Beöthy Jánosnak,³⁸² hogy

³⁷⁶ Márki, 1895. II. 443.

³⁷⁷ Segítségül Hendrey András esküdtet nevezték ki. Továbbra is alkalmazták azt a 24 pandúrt, kik előzőleg is részt vettek a vármegye részéről a lázadás elnyomásában. De most megemelték a fizetésüket és egyenruhát is készítettek részükre. Uo.

³⁷⁸ Uo. 444.

³⁷⁹ Uo.

³⁸⁰ Gorun, 1991. 318. Bécs Péter azzal kezdte újból felforgató tevékenységét, hogy megölte a déznai bírót és annak fiát, azután újból az erdőbe bujkált, azzal, hogy „Olyat fogunk csinálni, ami még nem volt”.

³⁸¹ Uo.

³⁸² A Zemplénben és Biharban birtokos Beöthy családról Papp Klára: *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágsága a XVIII. században*. Debrecen, 1998. 40–41.

sikerült elfogni Bécs Pétert, akit március 7-én, Aradon fejeztek le. Az aradi lator kivégzése akkora sikernek számított, hogy még a pozsonyi *Magyar Hírmondó* is írt róla.³⁸³

Sem Forray Andás, sem a többi vezető, nem mutatott túlságos meghatódottságot attól, hogy a királyi biztos megjelent városukban és személyesen foglalkozott azokkal a paraszttal, akiket letartóztattak. Jankovics többször figyelmeztette őket, hogy hagyjanak fel a parasztok büntetésével és kínzásával. Majd amikor Déván elkezdte az erdélyi parasztok kihallgatását és kérte az aradiaktól, hogy küldjék át azokat az erdélyi parasztokat, akiket Arad megye területén bűjtogatás miatt tartóztattak le, az aradi alispán nem tett eleget a kérésnek. Ezért 1784. december 25. és 1785. január 22. között Jankovics és Forray András alispán között sűrű levélváltás folyt ez ügyben anélkül, hogy átadták volna azokat.³⁸⁴

Az Arad vármegyei vezetés és a megye területén állomásozó katonai egységek közötti viszony sem volt felhőtlen, még a lázadás befejezése után sem. Bécs Péter ezredese, De Vins, sérelmesnek tartotta az eljárást, mivel még mindig saját katonájának tekintette és fenntartotta jogát, hogy ő számoljon le vele. Ezért Forray András alispán felelt 1785. május 2-án a De Vins ezred panaszára, azzal vádolva azt, hogy az ezred nem is üldöztette saját szökött katonáját, s a megyei hatóság Bécs Pétert, mint közönséges rablót fogta el és végezte ki. De az aradiak is sérelmezték, hogy Kampfeld kapitány a Radnán állomásozó Károlyi ezredből, faluról falura járt a Maros vidéken és összegyűjtötte a hatóság és a földesurak ellen emelt panaszokat, amiket azután nem lehetett tudni, hogy hova kerültek.³⁸⁵ Az aradi hatóságok szemében, az adott időben, Kampfeld kapitány akciója a parasztok között veszélyes izgatásnak számított, mert csak újabb paraszti engedetlenséghez vezethetett egy olyan időszakban, amikor a felázadt parasztok alig csendesedtek le és tértek haza.³⁸⁶

Arad vármegyében 1785 nyarán sem állt vissza a lázadás előtti nyugalom. A félelem és a híresztelések, amelyek kapcsolatban voltak az alig lecsendesült paraszt-

³⁸³ Magyar Hírmondó, 1785. 187–189.

³⁸⁴ Prodan, 1979. II. 238.

³⁸⁵ Márki, 1895. II. 445.

³⁸⁶ Ezenkívül a kapitány tevékenységét a parasztok között az is követte, hogy a fegyverek beszolgáltatást nemcsak hogy megtagadták, de Berzován, a közösség bírójának vezetése alatt a parasztok visszafoglalták a már leadott fegyvereket. Uo.

felkeléssel, tovább folytak, ugyanúgy, mint Erdélyben. Április folyamán a Zaránd megyei hatóságok jelezték Zichy Károly országbírónak, hogy az aradi és bihari román parasztok Papfalván (Biharban) titkos gyűléseket tartottak az ottani templomban és lázító leveleket olvastak fel. Majd június 11-én az aradi felfegyverkezett polgárok 108 császári katonával együtt elindultak a mikalákai erdőségben tanyázó rablók ellen. Augusztusban újból rémhírek röppentek fel egy esetleges parasztfelkelés kitörésének lehetőségéről, mert a Maros-völgyi parasztok hangosan megtagadták a jobbágysági kötelezettségeik teljesítését. De májusban a vármegye a levéltárában helyezte el az összes iratmennységet, amely a parasztlázadás idején keletkezett.³⁸⁷ Ezzel hivatalosan is elismert tény lett, hogy a rablókalandként kezdődött parasztlázadás befejeződött.

³⁸⁷ Uo. 446. A lázadás következményének lehet tekinteni azt az áttelepedési hullámot, ami a következő időszakban történt. Ugyanis sok Arad vármegyei nemesi család átköltözött Nyugat felé, a szegedi alföldre, míg több erdélyi család Aradon telepedett le.

IV. HOREA FELKELÉS IRATAI A MAGYAR HELYTARTÓTANÁCS LEVÉLTÁRÁBAN

IV. 1. A HELYTARTÓTANÁCS

Az a nagy mennyiségű iratot, amit a Helytartótanács levéltárában találhatunk és ami az 1784. évi erdélyi parasztok felkeléséről tanúskodik, igazolja a Helytartótanács központi szerepét a magyar állami közigazgatásban. Ebből kifolyólag látni véljük azt, hogy a Helytartótanácsnak mindenről, ami Magyarország területén történt, tudomása volt. Ezt főleg azokról a jelentésekből láthatjuk, amelyek beérkeztek a vármegyék közigazgatási szerveitől és azokról az ügyekből, amelyek meghaladták a helyi szervek kompetenciáját és egyenesen a Helytartótanácsnak kellett velük foglalkozni.

A Helytartótanács külön figyelmet fordított a decentralizált intézmények nyugalmára és biztonságára.³⁸⁸ Ilyenek voltak például a gazdasági és jogi intézmények.

Két nagyméretű iratsomó maradt fenn (4405 lap) a Helytartótanács levéltárában, amelyek azokat a levelezéseket tartalmazzák, amelyeket a Helytartótanács folytatott a vármegyékkel, a katonai vezetéssel és a bécsi Udvarral. Ezek az iratok az erdélyi Horea-féle lázadással foglalkoznak.³⁸⁹ A Helytartótanács nagyméretű érdeklődését azzal lehet magyarázni, hogy a parasztlázadás földrajzi szempontból nagyon közel volt az Erdély és Magyarország között elterülő határhoz és félték, hogy áterjedhet más magyar vármegyékre is. A magyar hatóságok félelme nagyon is megalapozott volt, mivel a lázadás valóban áterjedt egy magyar vármegyére, ez pedig Arad vármegye volt. Ide Zaránd vármegyéből húzódott át, ráadásul elég hamar, mivel alig néhány napra rá, hogy az erdélyi vármegyében fellázadtak az erdélyi parasztok, áterjedt a szomszédos Arad vármegyére is.

³⁸⁸ Ember, 1940., *passim*. Magyarország története 1989. I., 459–462

³⁸⁹ Magyar Országos Levéltár (a következőkben rövidítés: MOL) Budapest, Helytartótanács Levéltára (a továbbiakban HttL), C. 44 (Dep. pol. com.), 1784. 290 sz., 153. cs., és C. 53 (Dep. publ. pol.), 1784. 13. sz., 151. cs.

IV. 1. 1. AZ ERDÉLYI FELKELÉS HÍRÉNEK BEÉRKEZÉSE A HELYTARTÓTANÁCSHOZ

A Helytartótanácsához a felkelés híre az aradi alispán, Forray András 1784 november 7-i jelentése révén jutott el. Forray András is csak egy nappal előbb tudta meg Török vicebírótól, aki a butyini körzetben az előző napon szerette volna folytatni a katonai összeírást.³⁹⁰ De az erdélyi hírekre, az összeírók abbahagyták munkájukat és jelentést tenni Aradra siettek. Az alispán azt is jelentette a Helytartótanácsnak, hogy azonnal elrendelte a határral szomszédos körzeti szolgabíróknak, szigorúan felügyeljék azt és minden eseményről azonnali jelentést tegyenek neki. Ugyanakkor azt parancsolta: a vármegyei hajdúkat *„csoportban tartsák, porral, golyóbissal jól providéálják és ahol ellentállhatnak, vitéz módon ellentálljanak”*.

Az aradi alispán jelentése nem tartalmazott sok pontos információt a felkelés kitöréséről. Azonban a lényeg benne foglaltatik: *„Zaránd vármegyében a parasztság feltámadott, kétezren vannak három csoportban, akik már négy szolgabíró és más nemes és honorátusabb emberek circiter 20-at megöltek, gyermekek és asszonyokkal együtt. Generális Gyulai lunkai kastélyát, pajtáját, búza asztagjait fölpraedálták s megégették, Hollakiaknak s Kozma familiának jószágival hasonlóképpen bántak, úgy, hogy senki dühösségektől nem secutus”*.

Az alispán nem törődött annyira a zarándi nemesség sorsával, inkább azzal, hogy ha *„azon tűz, mely szomszédunkban vagy, közelebb is találna terjedni”*, ő maga nem tud semmit sem tenni ellene, mert *„semmi erőm nincs azon dühös gondolatú vadállatoknak elől s ellenek állására”*, mert kevés a katonaság a vármegyében és ha lenne is, *„ameddig a bellicumtul parancsolattjuk nem gyön, ők kirukkolnak ugyan, de tüzet nem adnak (magok a tisztek ezt beszélik)”*.

A felkelés kitörésének körülményeiről egy körösbányai ferences szerzetestől Forray András úgy tudta, hogy a fellázadt parasztok élén nem a későbben jól ismert Horea állt, hanem Salis, a hírhedt közellenség, aki ellen 1784 folyamán Bécsből többször is körözést küldtek ki a magyarországi vármegyékhez. Salis *„németül, magyarul,*

³⁹⁰ MOL, C.44 (Dep. pol. com.), 1784. 290 sz., 153 cs., 6–7. Gorun-Kovács, 2006, 6. irat, 16–17.

oláhul, muszkául derekasan beszél, arany keresztet hordoz a mellén és az embereket maga hűvségére esküdteti”. Minthogy Salis alezredes volt, a hatóságok azzal gyanúsították, hogy erdélyi (főleg román) parasztok oroszországi áttelepítésével foglalkozott, nem meglepő Forray András megállítása, hogy a volt császári tiszt azt mondta a parasztnak: „ő el fogja őket vezérelni oda [Oroszországba], ahol jobb dolgok lesz, most égetnek, praedálnak, s azután Muszkaországba mennek”.³⁹¹

A saját jelentése megerősítése érdekében, Forray András mellékelte Sztaniszlavics Pál galsai szolgabíró 1784. november 7-i jelentését, amelyben azt közölte felettesével, hogy Körösbányáról oda érkezett három ferences szerzetes, akik elmondták, hogy a fellázadt zarándi parasztok megöltek négy szolgabíró és hogy felgyújtották Gyulai gróf kúriáját, valamint a Hollaki alispán és Kozma család házait és javait.³⁹²

A Helytartótanács-hoz érkező, s az erdélyi felkelés kirobbanásáról szóló második jelentés a bihari közgyűléstől származott. Bihar megye is szomszédos volt a fellázadt régióval, mégis négy nap késéssel jelentette az erdélyi eseményt, miután az első híreket megvitatták a megyei közgyűlésen.³⁹³

A bihari jelentés sokkal higgadtabb hangnemű, mint az aradi, szerzői szükségesnek tartották pontosan megjegyezni az adatok származását és beérkezési módját. Ezek szerint Kozma Kelemen zarándi alszolgabíró november 3-án írt egy levelet a vaskóhi udvarbírónak, amelyben referált az ottani eseményekről. Kozma Kelemen is Salis volt császári alezredesnek tulajdonította a felkelés kirobbanását. A bihariak tartózkodtak attól, hogy több hírt közöljenek a felkelésről, de kérték a Helytartótanács-tól, hogy az előző évben velük közölt védelmi terv szerint – amely vészhelyzetben lép életbe – hozzanak Biharba más térségben állomásozó katonai egységeket. Azt is elvárták, hogy a Helytartótanács szólítsa fel a legfelsőbb hadparancsnokságot, hogy sürgősen hozzák a vármegyébe az illető Devins és Berlichingen ezredből a megfelelő

³⁹¹ Ez állítását Forray András azzal is megerősítette, hogy a parasztok „kivált a pápistákat s püspököket, praedikátoroknak házait felpraedálják és hamuvá teszik. Kendert kötnek egy csomóban, a közepin követ tesznek, s úgy hajítják fel a templomokra, és házokra, hogy meggyúthassák”.

³⁹² Uo. 5. Gorun-Kovács, 2006. 8. irat, 18.

³⁹³ Uo. 77–78. Gorun-Kovács, 2006. 11. irat, 20.

alegységeket.³⁹⁴ Az irat hátán azonban a Helytartótanács titkára megjegyezte, hogy a bihari jelentés nagyon későn, csak november 23-án érkezett Budára, mikor az erdélyi parasztlázadás már a vége felé tartott, valószínűen a tél korai beállta miatt!

Az erdélyi felkelés kitörésének hírére a Helytartótanács csak november 12-én ülésezett. Az első átiratokat, amelyek a lázadással foglalkoztak, november 12-én este 7 óra körül küldték el, staféták által. A legelsőt Jankovics Antal grófnak címezték Temesvárra, amelyben értesítették a felkelésről, valamint felkérték, hogy tegye meg a szerinte szükséges megelőző és védelmi intézkedéseket, hogy a felkelés ne Arad és Bánát felé terjedjen.³⁹⁵

Ugyanakkor a Helytartótanács Arad vármegye alispánjának, Forray Andrásnak is küldött egy átiratot, amelyben méltatta figyelmességét a felkelés kitörésével kapcsolatban és biztatta, hogy a közérdeket továbbra is tartsa szem előtt. Közölték vele, hogy ő maga nem tud katonákat küldeni védelmükre, erre csak Koppenzoller tábornok hivatott, aki lépéseket tehet ez irányban, ha felveszik vele a kapcsolatot. A Helytartótanács felkérte az alispánt, hogy minden olyan intézkedést tegyen meg, ami a béke, a közbiztonság és a felsőbb szervek utasításai végrehajtását biztosíthatja.

Talán a legfontosabb átirat, amit a Helytartótanács november 12-én küldött el, az a Kancellária elnökének volt címezve.³⁹⁶ A levélben közölték Eszterházi gróffal, hogy a Helytartótanács Fekete gróftól,³⁹⁷ Forray András aradi alispántól, valamint más magánszemélyektől kapott levelekből tudta meg, hogy Erdélyben a parasztok fellázadtak.³⁹⁸ A Helytartótanács jelentette továbbá, hogy a határ védelme érdekében felvette a kapcsolatot az aradi várbeli hadparancsnokkal, valamint Sturm tábornokkal és a Károlyi ezred parancsnokával, de a „csend és közbiztonság megvédése érdekében” kapcsolatba léptek Jankovics gróffal, Forray alispánnal és a krassói vármegye vezetésével is.

³⁹⁴ A Sturm báró parancsnoksága alatt lévő Devins ezredből két gyalogos századról és a Berlichingen ezredből egy lovas századról volt szó. A tervet a Helytartótanács 1783. október 6-án, 9707. szám alatt közölte Bihar vármegyével. A Berlichingen ezred parancsnoka, Bellegarde alezredes szálláshelye Váradon volt, de az ezredből csak kevés katona tartózkodott Biharban.

³⁹⁵ Uo. 3. Gorun-Kovács, 2006. 12. irat, 21. Ez a legelső irat, amely nyitja ezt a csomagot.

³⁹⁶ Uo. 9–10. Gorun-Kovács, 2006. 15. irat, 23–24.

³⁹⁷ Ez a levél nem található a többi irat között. Valószínű, hogy nem hivatalos úton ért a Helytartótanácshoz és ezért nem lett a többi iratok közé eltéve, pedig nagyon sok más magánlevél, vagy azok másolata, mégis ide került.

³⁹⁸ A pontos helyről, ahol kitört a felkelés pontatlanul fogalmaztak, azt állítván, hogy az „... im Siebenbürgen in der Varasder gespanschaft...” tört volna ki.

Másnap, november 13-án, a Helytartótanács tovább ülésezett és a helyzet felmérése végett szükségesnek tartotta, hogy az aradi alispánnak újból küldjenek egy átiratot, amelyben figyelmeztetik a kincstári helyek védelmének biztosítása szükségességéről, a felkelők esetleges dühétől.³⁹⁹ Újból írtak Jankovics Antal császári biztosnak is, akit értesítettek, hogy a kancelláriától kapott utasítás értelmében⁴⁰⁰ az erdélyi határ katonai védelmét Koppenzoller tábornok biztosítja, de a kancellária a „béke és a csend” biztosítását is Bánátban lévő császári biztosra hárította.⁴⁰¹

A november 13. után következő héten a Helytartótanácsához beérkezett egy sor irat, amelyek Erdélyből származtak és amelyeket az aradi alispán azzal a szándékkal küldött át Budára, hogy világosabbá tegye a központi szerv előtt azt a nagy veszedelemet, ami a vármegyéje szomszédságában állt fenn. Ezek között elsősorban azok a levelek fontosak, amelyeket az aradi ortodox püspök, Petrovics Péter küldött papjainak. A püspöki levelekben Forray András egy hosszasan előkészített felbújtást vélt látni. A püspök ugyanis még 1784. szeptember 11-én megparancsolta az aradi és bihari espereseinek, hogy továbbítsák a helyi ortodox papoknak azt az információt, miszerint november 1-e után katonák által vezetett bizottság fogja bejárni a falvakat és a lakosságot össze fogja írni.⁴⁰² A püspök azt is megparancsolta papjainak, hogy adják elő az összeíróknak a keresztségi protokollumokat (születési jegyzőkönyveket), hogy azok által bizonyíthassák az emberek (elsősorban a férfiak) életkorát.

A püspöki levelek a november 1-jén megkezdődött összeírással voltak kapcsolatban és semmi közük nem volt a felkeléshez. Később erre a következtetésre jutott maga a Helytartótanács is. De a végső határozatot nem a kormány szerv, hanem II. József hozta meg, aki megparancsolta, hogy az Arad vármegyei vezetők engedjék szabadon a három letartóztatott papot.

³⁹⁹ Uo. 16. Gorun-Kovács, 2006. 16. irat, 24.

⁴⁰⁰ A kancelláriától kapott utasítás nem található ezen iratok között.

⁴⁰¹ Uo. 11. Gorun-Kovács, 2006. 17. irat, 24–25.

⁴⁰² Uo. 12. Gorun-Kovács, 2006. 2. irat, 12.

IV. 1. 2. A HELYTARTÓTANÁCS ELSŐ ÜLÉSE (1784. NOVEMBER 15-17.). INTÉZKEDÉSEK AZ ERDÉLYI FELKELES ÜGYÉBEN

Habár a Helytartótanács rendszerint csak havonta egy alkalommal ülésezett, az erdélyi felkelés rákényszerítette, hogy 1784. november folyamán tagjai gyakrabban üljenek össze. A november 13-i ülést követően, november 15-én a Helytartótanács megint összeült és egy átiratot intézett a Királyi Kamarához, amelyben közölte vele az erdélyi felkelés tényét. Közben a Helytartótanács tagjai több értesítést kaptak Erdélyből. Az átiratban, melyet a kamarához küldtek, szó esett ugyan az erdélyi házigyűjtogatásokról és vérontásokról, de a hangneme visszafogott, egészen hűvösnek minősíthető volt és nem említett meg egy konkrét esetet sem.⁴⁰³

Majd november 17-én a Helytartótanács újból összeült, és több információ birtokában egy általános átiratot bocsátott ki. Elsősorban tudatta a határmenti vármegyékkel (Csongrád, Békés, Bihar, Szatmár és Máramaros)⁴⁰⁴ az erdélyi parasztlázadás kirobbanásának tényét, valamint azt, hogy a lázadás Arad vármegyébe is átnyúlt.⁴⁰⁵ Miután leírták, milyen dolgok történtek a fellázadt területeken (az ilyenkor szokott gyűjtogatások, lopások, erőszakok, útonállások stb.) a Helytartótanács figyelmeztette az illető vármegyék vezetőit, hogy kötelesek megszervezni a szóban forgó területek védelmét. Minthogy a fellázadt parasztok románok voltak, valamint azért, mert a megnevezett vármegyékben román ajkú parasztok laktak nagyobb számban, a Helytartótanács azt parancsolta a vármegyei hatóságoknak, hogy diszkrécióval és elővigyázatossággal (*cum discretione et circumspectione*) felügyeljen a parasztokra, ne hogy felhergelje őket és a szigorúbb vármegyei fellépés adjon okot arra, hogy ők is fellázadjanak.

Minthogy a felkelés csak Arad vármegyében ütötte fel a fejét, ugyanazon ülésen a Helytartótanács kétszer is külön írt a vármegye vezetőinek. Az első átiratban megparancsolta, hogy szigorúan tartsák magukat az uralkodó parancsaihoz, és azokat

⁴⁰³ Uo. 1. Gorun-Kovács, 2006. 18. irat, 25–26. Úgy tűnik, ez a Helytartótanács átirat nem kapott valami nagy fontosságot, mert csak november 22-én küldték el. Maga a Helytartótanács elnöke, Nyiczky Kristóf, csak egy hét után, november 20-án nézte át az átirat szövegét és hagyta jóvá.

⁴⁰⁴ Uo. 30. Gorun-Kovács, 2006. 26. irat, 33.

⁴⁰⁵ Ez az első átirat, amelyben a Helytartótanács említést tett arról, hogy az Arad vármegyei parasztok is fellázadtak.

ne lépjék át.⁴⁰⁶ A második átirat bizonyos pontosításokat tartalmazott arra nézve, hogyan kellene a fellázadt parasztokat lecsendesíteni.⁴⁰⁷ Elsősorban: a Helytartótanács tudatta az aradiakkal, hogy a felkelés visszaszorításával és a közbiztonság visszaállítással a hadsereg van megbízva, amely már megkapta a szükséges utasításokat. Azonkívül a Helytartótanács közölte az illető vármegyével, hogy az uralkodó megtiltotta annak lehetőségét, hogy a helyi hatóságok büntető eljárásokat indítsanak a fellázadt parasztok ellen, főleg azok ellen, akik csak kisebb vétkeket vittek véghez. Ugyanakkor felszólította a vármegyét, hogy az uralkodó akarata szerint a felkelt parasztok lecsendesítésére vegyék igénybe az aradi ortodox püspök közreműködését, valamint azt, hogy hozzák nyilvánosságra azt, hogy az uralkodó 300 aranyat tűzött ki a felkelés vezetőinek fejére.

Ugyanakkor a november 17-i ülés alkalmával a Helytartótanács megfogalmazott egy átíratot a temesvári, aradi és verscheczi ortodox püspökökhöz, amelyben az uralkodó nevében felkérte őket, hogy működjenek közre a lázadók lecsendesítésében és a közbiztonság helyreállításában, valamint az általa megfogalmazott kérésnek tegyenek eleget és parancsolják meg saját papjaiknak, hogy tudassák a hívekkel: a felkelés vezetői hamis felhívásokkal fordultak feléjük a császár nevében.⁴⁰⁸

Végül, a november 17-i ülés alkalmával, a Helytartótanács írt gróf Jankovics Antal biztosnak is.⁴⁰⁹ A levél mellékletként tartalmazta az uralkodó saját kezű utasításait is, amelyek sajnos nem maradtak ránk, még másolatban sem. A levélben csak annyit közöltek a gróffal, hogy küldik az uralkodói utasításokat, valamint jelezték a császári biztossal azokat az intézkedéseket, melyeket maguk hatáskörében tettek az uralkodói parancsnak megfelelően. Főleg a verscheczi metropolita, a temesvári és aradi püspököknek küldött átíratról, és a 300 arany vérdíj kihirdetéséről volt szó.

⁴⁰⁶ Uo. 45. Gorun-Kovács, 2006. 29. irat, 35–36. Az átírat Forray András alispánnak volt címezve, aki nagyon is hajlandónak mutatkozott az önbíráskodásra.

⁴⁰⁷ Uo. 43–44. Gorun-Kovács, 2006. 30. irat, 36–37.

⁴⁰⁸ Uo. 49. Gorun-Kovács, 2006. 31. irat, 37–8.

⁴⁰⁹ Uo. 47. Gorun-Kovács, 2006. 27. irat, 34.

IV. 1. 3. A HELYTARTÓTANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE

(1784. NOVEMBER 22.)

A következő helytartótanácsi ülés november 22-én történt, amely alkalommal az intézmény hét átiratot adott ki. Természetesen két általános átiratot, a határvidékieket érintette, illetve Arad, Temes, Krassó és Torontál vármegyéknek. Az elsőben tudatta azok vezetőivel, hogy megérkeztek az uralkodó utasításai az erdélyi és Arad vármegyei felkelés lecsendesítése érdekében, amelyben jóváhagyta a vármegyei hatóságok intézkedéseit.⁴¹⁰ A második átirat közölte a megnevezett négy vármegyével, hogy azokat a körülményeket, amelyben az erdélyi felkelés Arad vármegyébe is áttért, a Jankovics biztos által vezetett bizottság fogja megvizsgálni, mert az uralkodó parancsának megfelelően az ügy nem tartozik a helyi hatóságok hatáskörébe.⁴¹¹ Ugyanakkor a Helytartótanács közölte Jankovics biztossal is a császár parancsát, amely szerint az uralkodó azt kívánta, hogy maga a bánáti biztos, Jankovics Antal, valamint Papilla tábornok, mint segéd vizsgálják ki az erdélyi felkelés kitörésének okait, úgy Erdélyben, mint Arad megyében is.⁴¹²

A fontosság szerinti második helyen az a két átirat áll, amelyeket a királyi kamarának címeztek, és amelyekben biztosította, hogy mind az uralkodó, mind maga a Helytartótanács már kiadták azokat a parancsokat, amelyek által – a kamarai hivatalok biztonságának érdekében – bizonyos intézkedéseket léptettek életbe.⁴¹³

Ugyanazon ülésen a Helytartótanács megírta Arad⁴¹⁴ és Csanád⁴¹⁵ megyéknek, hogy az uralkodó akarata szerint a parasztlázadás elfojtása és annak okainak a kivizsgálása nem a helyi hatóságok hatáskörébe tartozik, hanem a Jankovics Antal biztos által vezetett bizottság, valamint a hadsereg hatáskörében. Egyértelmű, hogy II. József nem akarta hagyni, hogy a felkelés viaszorítása, valamint annak kirobbanásának okainak a kivizsgálása a vármegyei közigazgatási hatóságok kezére kerüljön, at-

⁴¹⁰ Uo. 34. Gorun-Kovács, 2006. 47. irat, 57–58.

⁴¹¹ Uo. 35. Gorun-Kovács, 2006. 52. irat, 60.

⁴¹² Uo. 36. Gorun-Kovács, 2006. 55. irat, 65.

⁴¹³ Uo. 23. és 35. Gorun-Kovács, 2006. 49. és 50. iratok, 58–59.

⁴¹⁴ Uo. 32. Gorun-Kovács, 2006. 46. irat, 56–57.

⁴¹⁵ Uo. 18. Gorun-Kovács, 2006. 51. irat, 59–60.

tól tartva, hogy azok kegyetlenül fogják kezelni az ügyeket és a helyi társadalmi viszonyok csak rosszabbodni fognak.

IV. 1. 4. A HELYTARTÓTANÁCS HARMADIK ÜLÉSE (1784. NOVEMBER 29–30.)

A november 29-i és 30-i ülés alkalmával a Helytartótanács jóval kevesebb határozatot volt kénytelen hozni: összesen hármat. A legfontosabb az az átirat volt, amit Jankovics Antalnak címzett, és amelyben tudatta vele, hogy Bihar vármegye jelentette, hogy kivizsgált – saját hatáskörében – három ortodox román papot, akikről azt gyanították, hogy felbujtó tevékenységet vittek véghez a templomuk szószékéről.⁴¹⁶

A másik átiratot Csongrád vármegyének címezték, amelyben biztatták a csongrádiakat, hogy akadályozzák meg a lázadás esetleges áttérjedését Arad vármegyéből, de csak úgy, hogy tartsák be az előző átiratokban közölt uralkodói utasításokat, amelyek szerint meg kell előzni a parasztok esetleges feldühítését ügyetlen intézkedésekkel.⁴¹⁷

A harmadik átirat Arad vármegyének volt címezve, amelyben a Helytartótanács figyelmeztette vezetőit, hogy tartsák magukat a november 17-i és 22-i átiratokban közölt parancsokhoz és ne lépjék túl a hatáskörüket, Jankovics Antal biztosra bízva a felkelés okainak kivizsgálását, valamint annak lecsendesítésének a megszervezését is.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Uo. 161. Gorun-Kovács, 2006. 68. irat, 83.

⁴¹⁷ Uo. 166–167. Gorun-Kovács, 2006. 69. irat, 83–84.

⁴¹⁸ Uo. 169. Gorun-Kovács, 2006. 71. irat, 86.

IV. 1. 5. A HELYTARTÓTANÁCS NEGYEDIK ÜLÉSE (1784. DECEMBER 6.)

A december 6-i helytartótanácsi ülésen megköszönték Jankovics Antal biztosnak a november 29-i jelentését, amelyben tudatta a magyar kormánysszervvel, hogy befejezte a bánáti területek közbiztonságának és békéjének helyreállítását. De ugyanakkor közölték vele, hogy sürgősen várják Arad és Krassó vármegyékben ugyanazon tevékenység elvégzése érdekében, majd Erdélyben is.⁴¹⁹ Ezt az átiratot a Helytartótanács felhívásnak szánta ahhoz a politikushoz, akit maga az uralkodó nevezett ki a birodalom keleti tartományaiban dűlő problémák megoldására, hogy tevékenykedjen gyorsabban a gondok felszámolása érdekében. December elején Erdélyben a felkelés már komoly hanyatlás felé vette az útját, míg a kinevezett hatóság, amelytől mindenki azt várta, hogy hozza a végleges békét és a felkelés lecsendesítését, még nem is ért a felkelés helyszínére, nemhogy megkezdte volna a tényleges tevékenységét, amire ki lett nevezve.

Ugyanez a szemlélet érezhető a december 6-i ülésből származó második átiratból is, amelyet a magyar keleti határ közelségében helyezkedett vármegyéknek: Arad, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Temes, Krassó és Torontálnak címeztek. A Helytartótanács, amely végig az uralkodó szócsövének bizonyult és az uralkodói akarat végrehajtójaként működött, megengedte, hogy mindenféle gabonát szállítsanak a felkelés által feldűlt erdélyi vidékekre.⁴²⁰ Igaz, ezt az engedélyt is az uralkodó parancsára bocsájtották ki és nem a saját akaratukból. De az intézkedés politikai szempontból fontos volt, mert a felkelés miatt az ottani lakosságnak nem sikerűlt beszerezni a szükséges gabonát, ami éhséghez és újabb konfliktusokhoz vezethetett volna.

⁴¹⁹ Uo. 188. Gorun-Kovács, 2006. 84. irat, 103.

⁴²⁰ Uo. 196. Gorun-Kovács, 2006. 86. irat. 105.

IV. 1. 6. A HELYTARTÓTANÁCS ÖTÖDIK ÜLÉSE (1784. DECEMBER 11–13.)

A decemberi hónap második ülése alkalmával, a Helytartótanács apróbb ügyekkel foglalkozott. Először is december 11-én Máramaros vármegyének meghagyta, hogy biztosítsa a közérdekű állami intézmények székhelyeinek a biztonságát, nemcsak a hadsereg erejével, hanem a saját fizetett fegyveres erejével is, amelyet a veszedelmes idők alkalmából, felbéreltek. Ugyanakkor, felszólította a vármegyét, hogy a hadsereggel és a kamarai hatóságokkal egyezzenek meg a közbiztonság és a béke fenntartásának érdekében.⁴²¹

Minthogy a keleti vármegyék tovább is attól tartottak, hogy a felkelés Erdélyből át fog nyúlni a határokon, december 13-án a Helytartótanács Bihar vármegyének írt, felkérve, hogy továbbra is tartsák fenn a határmenti ellenőrző pontokat és figyeljék, főleg a gyanús leveleket és azok hordozóit.⁴²² Majd ugyanazt a parancsot átküldte Krassó, Temes, Arad, Szatmár, Máramaros és még egyszer Bihar vármegyéknek, azaz a felszólítással, hogy időnként, tegyenek jelentést az eredményekről.⁴²³

December 13-án megszületett az első hivatalos elismerés, amelyet az aradi Forray András alispán, Forrai Ignác táblabíró, valamint Edelspacher Zsigmond és Hendei András esküdtek kaptak az uralkodótól a parasztlázadás megfékezésében játszott szerepükért. Az uralkodói elismerést a Helytartótanács által közölték a nyilvánosság előtt.⁴²⁴

Még ide tartozik az az irat, amit a Helytartótanács három nap múlva, december 16-án címzett Arad vármegye vezetőinek, amelyben – az uralkodó parancsainak megfelelően – komoly figyelmeztetésben részesítette őket, mondván: hagyjanak fel a felkelt parasztok elleni büntető eljárásokkal és hagyják azt a megbízott császári biztossra.⁴²⁵ A figyelmeztetés annál is rosszabbul esett, minthogy néhány nappal azelőtt a

⁴²¹ Uo. 95. Gorun-Kovács, 2006. 94. irat, 118.

⁴²² Uo. 246. Gorun-Kovács, 2006. 95. irat, 119.

⁴²³ Uo. 205. Gorun-Kovács, 2006. 97. irat, 120.

⁴²⁴ Uo. 208. Gorun-Kovács, 2006. 98. irat, 120–121. Hozzá kell fűzzük azt, hogy az uralkodói elismerés első tulajdonosa, Forray András aradi alispán bizonyult II. József legszigorúbb kritikusaként, aki nem hátrált meg attól sem, hogy megvádolja azt a felkelés kioldozását vétkével.

⁴²⁵ Uo. 193–194. Gorun-Kovács, 2006. 100. irat, 122–123.

vármegye első vezetőit az uralkodó nevében dícséretben részesítették, és most elvették tőlük azt, amit alanyi jogon magukénak tartottak: a felkelők büntetését.

IV. 1. 7. A HELYTARTÓTANÁCS HATODIK ÜLÉSE (1784. DECEMBER 20.)

Annak ellenére, hogy Erdélyben a parasztlázadás már szinte véget ért, december második felében kezdődtek a nagy katonai csapatmozgások, amelyek a haderőt a fellázadt területek közelébe akarták hozni, minthogy a határmenti egyes vármegyék vezetői lelkesen támogatták⁴²⁶ a kolozsi főispán, Csáky gróf felhívását a nemesség felkelésével kapcsolatban, amitől úgy II. József, mint maga a Helytartótanács is tartott. A december 20-i ülése alkalmával a Helytartótanács sietett megtiltani a szatmáriaknak – az uralkodó parancsára hivatkozva – a nemesi felkelést,⁴²⁷ majd több levélben közölte a határmenti vármegyékkel⁴²⁸ a katonai csapatok közeli érkezését, amelyeket azzal a feladattal rendelték oda, hogy részt vegyenek az erdélyi parasztfelkelés elfojtásában. Ezek szerint Békés megyéből átköltöztették Arad megyébe azt a Károlyi ezredhez tartozó alegységet, amelyik addig ott állomásozott, ennek helyébe egy Carameli ezredből egy egységet hoztak.⁴²⁹ Csongrádba is áthelyeztek egy alegységet ugyanabból a Carameli ezredből.⁴³⁰

A Helytartótanács december 20-án közölte Arad, Bihar, Krassó és Temes vármegyékkel, hogy a kelet-magyarországi megyékben tevékenykedő, Koppenzollern és Sturm báró tábornokok parancsnoksága alá tartozó császári csapatok már elindultak új szálláshelyükre, a fellázadt területek közelébe. A két vármegye vezetését felszólították, hogy készüljenek az érkező csapatok fogadására, azok szállítására és ellátására, főleg kenyérrel és zabbal. Bihar megyét külön figyelmeztették, hogy az Altona lovasezredből származó első alegység már úton van és a következő napokban Debrecenbe érkezik.⁴³¹ Ugyanakkor figyelmeztették az összes keleti határmenti vármegyékben frissen kinevezett, a beszerzéssel megbízott élelmezési biztost, hogy az ural-

⁴²⁶ Elsősorban a szatmári nemesi közgyűlés és a vármegye alispánja, Szuhányi László szorgalmazta. Uo. 246. Gorun-Kovács, 2006. 95. irat, 119.

⁴²⁷ Uo. 248–249. Gorun-Kovács, 2006. 107. irat, 130–131.

⁴²⁸ Arad, Békés, Bihar, Csanád, Krassó és Temes vármegyék.

⁴²⁹ Uo. 252. Gorun-Kovács, 2006. 108. irat, 131.

⁴³⁰ Uo. 229. Gorun-Kovács, 2006. 109. irat, 131–132.

⁴³¹ Uo. 230–231. Gorun-Kovács, 2006. 110. irat, 132–133.

kodó parancsainak megfelelően készüljenek fel az erdélyi felkelők ellen küldött csapatok ellátására, kenyérrel a katonáknak és zabbal a lovak részére.⁴³²

December 20-án a Helytartótanács kibocsátotta azt a parancsot, ami hosszú távon kötelezte a keleti 12 vármegyét,⁴³³ hogy hetenként tegyenek jelentést megyéjük közbiztonsági állapotáról, a nyilvánosság előtt kifejtett véleményekről, a letartóztatottakról és az ellenük felhozott vádokról, valamint mindenről, amiről nyugodtabb időkben is általában illett volna jelentést tenni.⁴³⁴ A parancsnak megfelelően 1785 első felében szinte minden vármegye pontosan eleget tett kötelezettségének és jelentettek minden eseményt, ami főleg a parasztsággal történt, de volt eset, amikor a jelentéstételt kiterjesztették a mezővárosok lakóira is.

December 20-án a Helytartótanács a bebörtönzött ortodox esperesek és papok ügyében úgyszintén írt Bihar és Arad vármegyéknek. Az aradi püspök december 18-i levelére,⁴³⁵ amelyben azt bizonygatta, hogy az egyházi személyek az uralkodó és a püspök parancsának megfelelően jártak el, a Helytartótanács felkérte a két vármegyét, hogy jelentést tegyenek azok helyzetéről.⁴³⁶

⁴³² Uo. 232. Gorun-Kovács, 2006. 111. irat, 133–134. Ha szükség lett volna, a biztosok fel lettek hatalmazva, hogy Bánátból is beszerezhessék a lovaknak szükséges zabot. Egyelőre csak három alegységről tettek említést: a Biharba érkező Altona-béli lovas alegység, valamint Békésbe és Csongrádba átköltöző gyalogos alegységekről.

⁴³³ Ezek Arad, Bereg, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Krassó, Máramaros, Szatmár, Temes, Torontál és Ugocsa.

⁴³⁴ Uo. 270. Gorun-Kovács, 2006. 112. irat, 134–135. Később, 1785 elején, ezt a kötelességet a többi vármegyére is kiterjesztették.

⁴³⁵ A püspök levelét mellékeltek. Található Uo. 262. Gorun-Kovács, 2006. 103. irat, 125.

⁴³⁶ Uo. 235. Gorun-Kovács, 2006. 113. irat, 134–135.

IV. 1. 8. A HELYTARTÓTANÁCS HETEDIK ÜLÉSE (1784. DECEMBER 31.)

Az 1784. év utolsó helytartótanácsi ülése december 31-én folyt és csak az erdélyi felkelők vezetőinek az elfogásáról tárgyalt. Az ülésről csak két levél származik, az egyik Bihar vármegyének címzett, amelyben megparancsolta, hogy a két vezér: Horea és Kloska elfogása érdekében állítsanak őrköt minden olyan átkelőhelyen, ahol a két vezér, akikről azt feltételezték, hogy Bécsbe akartak menekülni, feltétlenül átmehet.⁴³⁷ A fővezérek elfogása mellett a bihari vezetők kötelesek voltak megfigyelni a helyi lakosság viselkedését, nyilvános beszélgetéseiket, amely jelezte volna esetleg a közcsend és közbiztonság háborítását, vagy a birtokok elhagyására való biztatásokat.

A második, december 31-i átiratot az összes (12) keleti vármegyének címezték és a legfőbb mondanivalója a két fővezér bujkálása a hegyekben és valószínű próbálkozásuk, hogy a feketetói szoroson át Bécs felé nyerjenek egérutat. Ugyanakkor mind a 12 vármegye vezetőinek elküldték Horea és Kloska személyleírását, hogy felismerhessék őket, ha véletlenül előbukkannak valamelyik vármegye térségében.⁴³⁸ Úgy tűnik, a központi kormányzat meg volt győződve arról, hogy a két fővezér csak Bécs felé menekülhetett volna. Ezen kívül a Helytartótanács újból megerősítette azt a parancsot, hogy szigorúan figyeljék a lakosokat, elsősorban a románokat, akikhez az egész felkelés kötődik.

⁴³⁷ Uo. 13. sz., 151 cs., 24. Gorun-Kovács, 2006. 131. irat, 155.

⁴³⁸ Uo. 27–28. Gorun-Kovács, 2006. 132. irat, 155–156.

IV. 2. A HELYTARTÓTANÁCS 1785. ÉVI ÜLÉSEI

A HOREA-FÉLE LÁZADÁS KAPCSÁN

1785 január elején a Helytartótanács már 4-én és 5-én ülésezett, folytatva az előző héten felvetett ügyeket. Habár a felkelés két fővezérét a katonák már egy hete elfogták, az első körirat, amit 1785-ben a Helytartótanács az összes magyar vármegyének és városnak elküldött, még azok elfogásával foglalkozott.⁴³⁹ A két vezér elfogása érdekében a Helytartótanács megparancsolta az összes vármegyének, hogy a legszigorúbban felügyeljék az összes hídat, fő- és mellékutakat, erdőket és hegyeket, valamint a román közösségeket és mindenféle eldugott helyet, ahol el lehetett rejtőzni, hogy a két keresett illetőt el lehessen elfogni.

A két fővezér bújkálása nagyon felhergelte mindenki fantáziáját. A sok híresztelés, amit az esemény elindított, Horea – elvált – feleségét is érintette. Még a katonai főparancsnokság is részt vett a híresztelésekben, amikor arról tudósította a Helytartótanácsot, hogy Horea fővezér felesége is eltűnt hazulról és azt feltételezték, hogy a férje után ment. Január 5-én a Helytartótanács egy átíratot küldött Bihar vármegyének és tudomására hozta az asszony eltűnését, valamint azt a feltételezést, hogy Belényes felé menekült, ahol találkozott volna a férjével.⁴⁴⁰ A kormányhatóság felkérte Bihar vármegyét, hogy szigorúan felügyelje a helységet és ha az asszony felbukkanna, fogják el.

Egy másik ügy, amivel a Helytartótanács január 5-én foglalkozott, a román ortodox papok esete volt. Minthogy gyakran vádolták meg őket, hogy közülük volt a felkeléshez, a kormány szerv azt parancsolta Arad vármegyének, hogy vizsgálják ki az eseteket, amelyben elégséges adatok voltak arra vonatkozóan, hogy azok támogatták a felkelést.⁴⁴¹ Ezt az intézkedést az is sürgette, hogy Aradon létezett egy ortodox püspökség, amely élén rendszeresen egy-egy szerb püspök állt és az egyházon belüli fe-

⁴³⁹ Uo. 40. Gorun-Kovács, 2006. 138. irat, 161.

⁴⁴⁰ Uo. 47. Gorun-Kovács, 2006. 142. irat, 165–166. Az ügy háttérében körülbelül egy földrajzi tévedésről lehetett szó, vagy a katonai főhatóság, vagy a Helytartótanács összekeverte a bihari Belényes mezőváros nevét vagy Bél mezővárossal, vagy inkább a Kolozs megyei Bélis helységgel, amely sokkal közelebb volt Nicula Ursz (Horea) lakóhelyéhez és ahol gyakran megfordult az ottani vásáron.

⁴⁴¹ Uo. 54. Gorun-Kovács, 2006. 141. irat, 164–165.

gyelem nagyon lazának bizonyult. A román esperesek gyakran saját politikai vonalat képviseltek, amely ellentétes volt az intézmény vezetőjével.

Minthogy Erdélyben a parasztfelkelés véget ért és Magyarország területén is csend volt, a Helytartótanács is ritkábban foglalkozott az ilyenféle ügyekkel. Január 4-i és 5-i ülés után csak két hét múlva, január 17-én tárgyaltak még és csak saját hatáskörbe tartozó esetekről. Így a temesvári alispánnak azt írták, hogy az erdélyi felkelés fővezéreinek elfogása, a köznyugalom és béke fenntartása érdekében tartsák fenn az addig alkalmazott intézkedéseket,⁴⁴² valamint egy köriratot küldtek a négy keleti magyar vármegyének, amelyek a legközelebb voltak az erdélyi felkelés területéhez (Arad, Krassó, Temes és Torontál), amelyben gyakorlati utasításokat adtak a latrok elleni harc folytatása érdekében.⁴⁴³

Ugyanazt a parancsot, amely szerint továbbra is fenn kellett tartani a nyugalom és béke fenntartásáért tett intézkedéseket, elküldték Csanád vármegyének is,⁴⁴⁴ valamint megnyugtatták Csongrád vármegye vezetőit, hogy semmi jel nem mutatja azt, hogy az erdélyi román felkelők, akik időközben elcsendesedtek, áttörni készülnének vármegyéjükbe, vagy a helyi román ajkú lakosság készülne felkelésre.⁴⁴⁵

A Helytartótanács következő ülését január 24-én tartották és elsősorban az aradiak hosszantartó problémájára, Bécs Péter szökött katona esetére reagáltak.⁴⁴⁶ Tudomásul vették, hogy az erdélyi felkelés lecsendesítése után, amelynek idején Bécs Péter tartózkodott mindenféle nyilvános cselekedettől, újból aktív lett és más két radnai lakossal társulva, megint létrehozott egy lator csapatot, amely száma a jövőben szaporodhatott a hegyekben bujkáló emberekkel. Ezért a Helytartótanács azt parancsolta, hogy figyelemmel kövessék azok cselekedeteit és azonnal tegyenek jelentést, akármilyen kis mozdulatukról.

Ugyanakkor írtak Bihar megyének is, jelezve, hogy január 10-én, megkapták annak jelentését a Horea fővezér elfogásáról, elvárva más részleteket is.⁴⁴⁷

⁴⁴² Uo. 120. Gorun-Kovács, 2006. 170. irat, 197–198.

⁴⁴³ Uo. 149. Gorun-Kovács, 2006. 171. irat, 198.

⁴⁴⁴ Uo. 136. Gorun-Kovács, 2006. 175. irat, 201.

⁴⁴⁵ Uo. 146. Gorun-Kovács, 2006. 176. irat, 202.

⁴⁴⁶ Uo. 182. Gorun-Kovács, 2006. 186. irat, 210.

⁴⁴⁷ Uo. 155. Gorun-Kovács, 2006. 187. irat, 210.

Sokkal fontosabb átirat a január 24-i, amelyet az összes kelet-magyarországi vármegyéknek küldtek szét, az uralkodó január 11-i megbízásából,⁴⁴⁸ amelyben a nemesi felkelés ügyét feszegették. Valószínű, hogy a bécsi udvar és a Helytartótanács tudta: ha úgy tették volna fel a kérdést, hogy az illető vármegyében történt-e nemesi felkelés, letagadták volna, hogy elkerüljék az esetleges büntetést. Ezért nem az iránt érdeklődtek, hanem a költségek nagyságáról, amelyek az illető vármegyékben a nemesi bandériumok felállításának alkalmával keletkeztek. A következő időszakban a vármegyék kénytelenek voltak úgy válaszolni, hogy abból pontosan kitudódott, a nemesek gyakorolták vagy sem az önszervezési jogukat.

1785. január végén, amikor az erdélyi felkelés már a múlté volt, az összes kormányzati-tényező, kezdve a uralkodóval és befejezve a tartományi vezetőkkel, azon igyekezett, hogy a társadalmi nyugalmat és biztonságot fenntartsák és erősítsék. Minthogy a felkelés idején sok tűzfegyver került a parasztok kezébe, az egyik intézkedés azzal kapcsolatos. A január 31-i ülésről a Helytartótanács egy köriratot küldött az összes főispánnak és alispánnak, melyben előírta, milyen módon mérje fel: mennyi tűzfegyvert lehet találni a magyarországi parasztok házaiban, anélkül, hogy feltűnést keltenének.⁴⁴⁹ Azonkívül előírta, hogyan kell majd azokat összeszedni és átadni a katonai hatóságoknak. Természetesen mindent úgy, hogy ne keltsenek feszültséget azok körében, akik esetleg ellenállást fejthettek volna ki.

A Helytartótanács ugyanakkor egy másik köriratot bocsátott ki az összes magyarországi vármegye részére, amelyben közli azokkal az uralkodó január 7-i határozatát a katonai erők elosztásáról.⁴⁵⁰ Minthogy az erdélyi felkelés nagy félelmet keltett a földbirtokos rétegben, minden vármegye azzal próbálta meg bebiztosítani magát, hogy minél több katonai egységet helyezzenek el területén. A felkelés lecsendesítése után a vármegyék továbbra versenyeztek azok beszerzésében. Az uralkodó nem engedett a nyomásnak és 1785. január 7-én kibocsátott egy parancsot, amely szerint nem változtatta meg a katonai egységek elhelyezését. Csak annyit engedett, hogy egy vármegyében állomásozó egység szükség esetén beavatkozhatson a szomszédos

⁴⁴⁸ Uo. 165. Gorun-Kovács, 2006. 188. irat, 211. Ezek a következők: Szabolcs, Bihar, Máramaros, Szatmár, Arad, Temes, Krassó, Bereg és Csongrád.

⁴⁴⁹ Uo. 204–205. Gorun-Kovács, 2006. 201. irat, 224–225.

⁴⁵⁰ Uo. 210–212. Gorun-Kovács, 2006. 202. irat, 225–227.

vármegyében kitört nyugtalanságokba. Egyedül Bereg és Szatmár vármegyék esetén engedte katonai csapatok újraterelítését, minthogy azok nyugalma valóban nem biztosította egy katonai egység sem.

A január 31-i ülésből a Helytartótanács még küldött két rövid átiratot Bihar és Csongrád vármegyéknek, amelyben az elsőnek megparancsolta, hogy küldje fel Budára a letartóztatott ortodox papok kihallgatási iratait,⁴⁵¹ a másodiknak, amely aziránt érdeklődött, hogy folytassák-e, vagy sem a katonai összeírást addig is, ameddig az erdélyi felkelés le nem csendesedik, megengedte, hogy a helyi hatóságok határozzák el azt, a vármegyében uralkodó légkör függvényében.⁴⁵²

A február 7-i ülésről a Helytartótanács egyetlen átiratot küldött el, ami a felkeléssel foglalkozott. Ezt az iratot Máramaros vármegyének küldték, válaszolva arra a kérdésére, hogy a vármegyében a parasztok között uralkodó légkörről vajon még mindig kell-e minden héten jelentést tenni? A Helytartótanács kérte, hogy továbbra is küldjék a jelentéseket.⁴⁵³

Egy hét múlva, február 14-én már valamivel több dolga akadt a Helytartótanácsnak. Az elsősorban közölte Árva vármegyével, hogy az uralkodó azt határozta: a helyi közbiztonság megerősítése érdekében tett kéréseket majd akkor vizsgálja felül, ha a jövőben bizonyos változások lépnek fel.⁴⁵⁴ Ugocsa vármegyének, ahol találtak egy parasztot (bökenyi Kátra Istvánt), aki nyilvánosan kifejtette elismerését a felkelt erdélyi parasztokról és ezért letartóztatták, azt parancsolta, hogy a bűnéhez viszonyított büntetést mérjenek ki rá, ami azt jelentette, hogy a vármegyei hatóságok ne vigyék túlzásba annak mértékét.⁴⁵⁵ Majd Arad vármegyének azt tanácsolta, hogy Bécs Péter, elfogott lator ügyében kérdezze ki Bihar vármegyét annak szintén elfogott 27 társa ügyéről és annak függvényében büntessék meg, úgy, hogy kérdésük nyerjen végleges megoldást.⁴⁵⁶

Nagyon érdekes témához nyúlt a Helytartótanács, amikor Imre József és Biró Mihály kihallgatási iratait megkapták. A két személy Mihai Popescu orosz tiszttel állt

⁴⁵¹ Uo. 271. Gorun-Kovács, 2006. 200. irat, 223.

⁴⁵² Uo. 262. Gorun-Kovács, 2006. 203. irat, 227.

⁴⁵³ Uo. 339. Gorun-Kovács, 2006. 207. irat, 235–236.

⁴⁵⁴ Uo. 341. Gorun-Kovács, 2006. 215. irat, 241–242.

⁴⁵⁵ Uo. 356. Gorun-Kovács, 2006. 216. irat, 242.

⁴⁵⁶ Uo. 349. Gorun-Kovács, 2006. 217. irat, 242–243.

kapcsolatban, akit a bécsi titkosrendőrség azzal gyanúsított, hogy köze volt az erdélyi felkelés kitöréséhez.⁴⁵⁷ A két személyt utazás közben letartóztatták és 1784. december 24-én a debreceni városi hatóságok kihallgatták, majd az kihallgatás iratait felküldték Budára. Erre reagált a Helytartótanács február 14-én, amikor azt kérte, hogy újból hallgassák ki Biró Mihályt, aki Popescu házában élt Bécsben és ott többet beszélt vele.⁴⁵⁸

A következő, február 21-i helytartótanácsi ülés hosszabbnak bizonyult, mint az előzőek. Viszonylag fontos dolgokkal foglalkoztak, amelyek a felkelés utáni korszakhoz tartoztak és az volt a célkitűzésük, hogy a társadalmat újra egyensúlyba hozzák és a feszültségeket felszámolják.

Arad vármegyében, az ország keleti határán, az erdélyi felkelés területének tözsomszedságában, miután a felkelés lecsendesült és a felkelők megnyugodtak, feltámadt Bécs Péter lator csapata, mely hirtelen újból aktív lett. A vármegye vezetése nem lepődött meg túlságosan és február hónap folyamán azonnal hozzá is kezdett a csapat üldözéséhez.⁴⁵⁹ A február 21-i ülésen a Helytartótanács, amely az Arad vármegyei eseményeket felügyelte, utasította az ottani vezetőket, hogy vegyék fel a kapcsolatot Koppenzoller tábornokkal, aki Temesváron tartózkodott és Jankovics biztos távozása után az uralkodó rábízta a latrok elleni megtorló tevékenységek vezetését.⁴⁶⁰ A Helytartótanács átirata értelmében Koppenzoller tábornok felhatalmazást kapott az uralkodótól, hogy használja a parancsnoksága alatt lévő katonai csapatokat a latrok elpusztítására. Ez az új helyzet egy minőségi változást jelentett az erdélyi felkelés előtti korszakhoz képest, amikor a vármegyei hatóságok nem számíthattak a katonák segítségére a latrok megtorlása érdekében.

Ugyanazon az ülésen a Helytartótanács írt Jankovics erdélyi biztosnak, aki Gyulafehérváron tartózkodott, és elküldte neki azt a bécsi katonai főparancsnokság által közvetített uralkodói parancsot, amely értelmében a temesvári parancsnokot,

⁴⁵⁷ Lásd Gorun, 1989. 205–212.

⁴⁵⁸ MOL 13. sz., 151. cs., 368. Gorun-Kovács, 2006. 218. irat, 243. Közben Birót a debreceni hatóságok szabadon engedték a börtönből, de nem utazott el a városból.

⁴⁵⁹ Gorun, 1991. 315–319.

⁴⁶⁰ MOL, 13. sz., 152. cs., 43. Gorun-Kovács, 2006. 228. irat, 250–251.

Koppenzoller tábornokot megbízta a temesi Bánság és a szomszédos vármegyékben tevékenykedő latrok elleni megtorló műveletekkel.⁴⁶¹

A február 21-i ülésről a Helytartótanács egy második levelet is írt Jankovicsnak, amelyben tudomására hozta, hogy az uralkodó, mivelhogy a királyi biztos nem tartózkodott a Bánságban, hogy ő maga gyakorolhassa jogait, felruházta a temesvári kamara vezetőjét, Orczy László bárót a rablók életben hagyásának kegyelmi jogával.⁴⁶² Majd ugyanazt a hírt közölte magával Orczy László báróval is, aki a helyszínen tartózkodott.⁴⁶³ Az uralkodó parancsa szerint Jankovics bánáti megbízását átvette az említett két személy, Koppenzoller tábornok és Orczy László báró.

A Helytartótanács másnap, február 22-én is folytatta ülését, amelyből származik egy átirat, amit Komárom város vezetőségének küldött, amelyben megnyugtatta azt, hogy az a katonai csapat, amely a városban tartózkodott (egy lovas altiszt, valamint egy tiszt, két altiszt és 12 gyalogos katona) elégséges a város és környékének közcsend és biztonsága fenntartásának érdekében.⁴⁶⁴

Február végén, 28-án, a Helytartótanács újból írt Orczy László bárónak, amelyben tudatta vele, hogy a Krassó megyei Gavosdia faluból származó lakos Iuon Ianko, akit rablás miatt letartóztattak és a vármegyei börtönbe vetettek, kegyelmi kérvényt írt az uralkodónak, amelyet Jankovics biztos hiányában neki küldtek át felülvizsgálatra.⁴⁶⁵ Majd Temes vármegyének is küldtek egy átiratot, amelyben felkérték, hogy küldjenek el egy kivizsgálási anyagot, amelyet egy olyan esetben vettek fel, amely a környékbeli rablókat illeti.⁴⁶⁶ Ugyanis a Ferendia faluban betörő rablók oldalára állt az ott lévő Szent György kolostor vezetője, Nectarius Szedlarovics és illetlen szavakkal letámadott több vármegyei tisztviselőt. A híre eljutott a szlavóniai – bánáti – katonai parancsnoksághoz, majd Temes vármegye révén, a Helytartótanácsához is. Ezért a Temes vármegyének küldött átirattal egyszerre küldtek egy átiratot a verschetzi ortodox püspöknek is, amelyben a püspök tudomására hozták az esetet, de azt is, hogy nemcsak ebben az esetben, hanem más alkalommal is, a keleti, nem

⁴⁶¹ Uo., 95–96. Gorun-Kovács, 2006. 229. irat, 251.

⁴⁶² Uo. 50. Gorun-Kovács, 2006. 230. irat, 252.

⁴⁶³ Uo. 49. Gorun-Kovács, 2006. 231. irat, 252–253.

⁴⁶⁴ Uo. 16. Gorun-Kovács, 2006. 183. irat, 208.

⁴⁶⁵ Uo. 102. Gorun-Kovács, 2006. 240. irat, 258.

⁴⁶⁶ Uo. 126. Gorun-Kovács, 2006. 241. irat, 259.

egyesült klérus gyakran szembeszállt a tisztviselőkkel, akik a közbéke és a csend érdekében tevékenykedtek és ezzel rossz példát adott a hívőknek.⁴⁶⁷

A tavasz beálltával nemcsak Erdélyben hanem Magyarországon is mindenki attól tartott, hogy a parasztok nyugtalansága újból feléled. A legnagyobb félelem Arad vármegyében volt, annak vezetői rendszeresen küldtek a kormányszervnek olyan tudósításokat, amelyek a veszélyt sugalmazták, valamint kérték, hogy helyezzenek a vármegye területére több katonaságot, mivel ezek szavatolhatták volna biztonságukat. Egy ilyen jelentésre reagálva, amit Arad vármegye már január 27-én küldött fel Budára, a Helytartótanács március 7-én küldött Aradra egy átiratot, amiben közölte, hogy egy újabb lázadás kitörése esetén – a magyar katonai főparancsnokság véleménye szerint – a Magyarországon állomásozó ezredeket nem lehetett volna újból áthelyezni.⁴⁶⁸ De megnyugtatta őket, hogy az ott állomásozó csapatok elegendőek volnának arra, hogy mindenféle veszélyt, amit egy esetleges újabb „tumultus” okozhatott, meg tudnának akadályozni.

Ugyanazon a napon a Helytartótanács küldött Arad vármegyének egy másik átiratot is, amelyben közölte vele, hogy annak előző év december 20-án előterjesztett terve, amely szerint a Buttyin körzetbeli lakosokat, akik részt vettek a felkelésben, széjjel kellett volna költöztetni a kamarai uradalom falvaiba, az uralkodó felfüggesztette.⁴⁶⁹

Ugyanarról a március 7-i ülésről származik az átirat, amelyet a Helytartótanács nemcsak Bihar vármegyének küldött el, hanem az összes magyar vármegyének és királyi városnak is. Az átirat révén tudomására hozták szinte az egész országnak, hogy az uralkodó Beöthy János bihari alispánt a királyi tanácsosi címmel tüntette ki.⁴⁷⁰ Az átirat szerint Beöthy János azért kapta meg az uralkodótól a kitüntetést, mert Ürményi József főispánnal együtt – aki végig a szóban forgó időszakban Bécsben tartózkodott – olyan intézkedéseket hoztak, amelyek megakadályozták, hogy a szomszédságban dúló „rossz” áttérjedjen az általa vezetett vármegyébe.

⁴⁶⁷ Uo. 127. Gorun-Kovács 2006, 242. irat, 259–260.

⁴⁶⁸ Uo. 146. Gorun-Kovács 2006, 258. irat, 277

⁴⁶⁹ Uo. 162. Gorun-Kovács 2006, 259. irat, 278.

⁴⁷⁰ Uo. 150. Gorun-Kovács 2006, 257. irat, 276–277.

1785. március 7-én fordult elő először, hogy a Helytartótanácsban szóba került a parasztok által birtokolt lőfegyverek ügye. Ugyanis már 1784 végén feltevődött azok elkobzásának szükségessége, nemcsak a felkeléssel szomszédos vármegyékben, hanem Magyarország egész területén. Hont vármegye már február 12-én jelentette azok elkobzásának befejezését és aziránt érdeklődött, hogy hova adja le azokat. A Helytartótanácsnak majdnem egy hónapra volt szüksége, hogy tisztázza az ügyet és csak március 7-én volt lehetősége válaszolni, hogy a vármegyében állomásozó katonai szervet (a Losoncon található Zetchevics ezred parancsnoksága) felhatalmazta azok átvételére.⁴⁷¹

Március 14-én a Helytartótanács még foglalkozott olyan ügyekkel, amelyek kapcsolatba hozhatóak a felkelés utáni időszakkal, amelyben a kormány- és a vármegyei hatóságok megpróbáltak olyan intézkedéseket hozni, amely megelőzött volna a parasztok között egy esetleges jövőbeni társadalmi robbanást. Minthogy Erdélyben a felkelés elején a kormány szerv és a katonai parancsnokság közötti működés nagyon nehézkes volt, főleg azért, mert a katonai főhatóság az akkori utasítások miatt nem tudott beavatkozni a kezdődő lázadásba, az uralkodó változtatott a helyzeten és felhatalmazta a vármegyékben állomásozó katonai egységeket, hogy lázadások kezdetén erőszakkal fel tudjanak lépni.

Március 14-én, a Helytartótanács közölte az összes magyarországi vármegyével a szemléletváltozást, amelyet az uralkodó már január 24-én meghozott.⁴⁷² Ezek szerint a katonai parancsnokok, akik a vármegyékben állomásoztak, kötelesek voltak fellépni a béke fenntartása érdekében a vármegyei közgyűlés, főispán vagy, annak hiányában, az alispán felszólítására. Ezért a vármegye székhelyén, az illető katonai egység parancsnokának ki kellett neveznie egy tisztet, esetleg egy altisztet, aki kapcsolatban állt a vármegyei hatóságokkal azért, hogy azonnal továbbítsa a helyi vezetők kérését. Ugyanakkor, szintén az illető katonai hatóság volt köteles szavatolni a helyi levéltár biztonságát, valamint azt, hogy ha a köznyugalom felborul, a vármegyei hatóságok biztonságban tudjanak tevékenykedni.

⁴⁷¹ Uo. 176. Gorun-Kovács, 2006. 260. irat, 278.

⁴⁷² Uo. 243. Gorun-Kovács, 2006. 271. irat, 289.

Egy másik, március 14-én keletkezett átiratban, a Helytartótanács folytatta az uralkodó által hozott biztonsági intézkedések továbbítását az érdekelteknek. Eszerint a Máramaros vármegyében lévő sóbányák biztonságának szavatolásáért a rablók támadása miatt, a magyarországi katonai főhatóság kihelyezett két gyalogos századot, valamint Ugocsába a Trautmannsdorf lovasezredből egy alegységet.⁴⁷³ A többi hasonlóan fontos hely védelmére az illető katonai főhatóság a következő időszakban osztotta ki a szükséges katonai védelmi erőket.

Ugyanazon a napon, a Helytartótanács közölte Ung megyével is, hogy hová kell leadni a parasztoktól elkobzott lőfegyvereket. Ez a megye volt a második, amelynek sikerült véghezvinni az illető parancsot,⁴⁷⁴ Zágráb vármegye pedig a harmadik.⁴⁷⁵ Majd a következő ülésen, 1785 március 21-én, a Helytartótanács figyelmeztette a jászok kapitányát, hogy a parasztok fegyvereinek elkobzására vonatkozó parancs továbbra is érvényben van és felkérte őket, hogy folytassák azok átvételét és leadását, az uralkodó utasításának megfelelően.⁴⁷⁶ Ugyanígyen utasítást küldtek Máramaros vármegyének is, amely már azt hitte, hogy a fegyverelkobzási műveletet be lehetett volna fejezni.⁴⁷⁷

A felkelés utáni intézkedések továbbra is folytatódtak. Március 21-én, a Helytartótanács Debrecen szabad királyi város hatóságainak írt, közölve, hogy Imre Józsefnek, Popesku orosz tiszt volt szolgájának kérelmét, akit a város határában az előző év decemberében tartóztattak le, hogy szabadítsák ki a börtönből, átküldte a magyar-erdélyi kancelláriának, jóváhagyás végett.⁴⁷⁸ De előfordult az ellenkezője is. Ugyanarról az ülésről származik egy parancs, amelyet Szatmár vármegyének küldött Üveges György felső-magyarországi puskapor kereskedő esetében, akit szintén 1784. decemberében tartóztattak le Nagybányán, és minthogy útlevele rendben volt, három hónap után szabadon kellett engedni.⁴⁷⁹

⁴⁷³ Uo. 237. Gorun-Kovács, 2006. 272. irat, 290.

⁴⁷⁴ Uo. 216. Gorun-Kovács, 2006. 275. irat, 291–292.

⁴⁷⁵ Uo. 180. Gorun-Kovács, 2006. 276. irat, 292.

⁴⁷⁶ Uo. 284.

⁴⁷⁷ Uo. 299. A háttérben az áll, hogy Máramaros területe nagy része erdős volt és a vadállatok veszélyeztették nemcsak a termést és az állatállományt, de még az emberek életét is.

⁴⁷⁸ Uo. 252.

⁴⁷⁹ Uo. 294.

A március 21-i ülésből származik az az átirat, amelyet a Helytartótanács Nógrád vármegyének küldött, s amellyel megnyugtatta, hogy a megyében állomásozó katonai csapatok parancsnokai bármiféle támadás esetére olyan parancsokat kaptak, hogy a közbiztonság védelmében azonnal beavatkozhatnak.⁴⁸⁰ Az átirat nem nevezi meg a közveszély pontos származási irányát, hogy külső vagy belső veszélyről volt szó, de úgy tűnik, hogy mégis egy esetleges parasztlázadás kitöréséről volt szó, ahogy Erdélyben történt az előző évben, amikor az ott állomásozó csapatok nem avatkoztak be a felkelés kezdeti szakaszában és az nyugodtan tudott terjeszkedni.

A parasztok által tartott lőfegyverek elkobása és leadása napirenden maradt a következő helytartótanácsi ülésen is. Az intézkedésnek nem mindig és szívesen tettek eleget. A váradi görög-katolikus püspök, Drágos János szívesen vette volna, ha a fegyverek továbbra is a parasztnál maradhatnak, mivelhogy belényesi uradalmát majdnem egészében erdők takarták és a vadállatok veszélyeztették az emberek életét. Ezért kérte a magyar kamarát, hogy a körülbelül száz fegyver maradjon náluk. A kérről a március 30-i ülés alkalmával a Helytartótanács tudósította Beöthy Imre bihari alispánt is.⁴⁸¹ Ugyanazon alkalommal a Helytartótanács tudomására hozta Máramaros vármegyének, hogy azt a Preisach ezredhez tartozó alegységet, amely Szigeten állomásozott, átköltözteti Técsőre, mert semmi oka sincs, hogy továbbra is ott tartsa.⁴⁸² De megnyugtatta a vármegyét, hogy a katonák továbbra is a megye területén maradnak, és ezáltal a közbiztonság szavatolása nem csorbult.

Az április 6-i ülésen, a Helytartótanács Pest megye tudomására hozta, hogy a parasztok tulajdonában lévő fegyverek elkobása és leadása nem lett felfüggesztve és kötelesek továbbra is folytatni a műveletet.⁴⁸³ Ugyanakkor tudomására hozta Arad vármegyének, hogy De Vins ezred kifejezte irányába azt, hogy továbbra is igényt tart Bécs Péter aradi rablóra, aki az ő katonája volt.⁴⁸⁴ A közlés már túl későn jött, mert Bécs Pétert egy pár nappal azelőtt, Aradon kivégezték.

⁴⁸⁰ Uo. 255.

⁴⁸¹ Uo. 300.

⁴⁸² Uo. 307.

⁴⁸³ Uo. 327.

⁴⁸⁴ Uo. 312.

Minthogy Liptó vármegye is szerette volna, ha a parasztok kezén lévő lőfegyvereket nem szedték volna össze, 1785. április 11-én a Helytartótanács közölte vele, hogy azok begyűjtése továbbra is érvényben maradt.⁴⁸⁵ Ugyanakkor megírta Jankovics királyi biztosnak, hogy a helyi rablók elleni végzett tevékenysége miatt szükségesnek tartja Laugs János krassói biztos pénzbeli jutalmazását, mert tárgyalási képességei nagyon hasznosnak bizonyultak.⁴⁸⁶

Végül, a vármegyékből érkezett sorozatos kérelmek nyomására az április 18-i ülésén a Helytartótanács újból tárgyalta és értelmezte az 1785. január 31-i (2411/2772. számú) uralkodói parancsot a parasztok használatában lévő fegyverekről és egy köriratot küldött az összes magyar vármegyének.⁴⁸⁷ Eszerint az elkobzás feltételeit lényegesen megváltoztatták. Elsősorban nem estek az elkobzás kötelessége alá azok a fegyverek, amelyek uradalmi szolgálathoz voltak szükségesek, úgymint mező-, erdő- vagy szőlőkerülőké. Ugyanakkor továbbra is tarthattak maguknál lőfegyvert azok, akik kereskedelemmel foglalkoztak, legyen az városi vagy falusi lakos, és kénytelenek voltak veszélyes helyeken közlekedni. A horvátországi lakosság esetében azok, akik praediumokon laktak, mint libertinusok, megtarthatták lőfegyvereiket, ha nem használták azokat más célra a személyes biztonságon kívül. De a többi esetben a fegyver-leadási kötelesség továbbra is fennállt, 14 nap leforgása alatt.

Április 25-én fejeződött be az Arad vármegyei öt ortodox pap meghurcolása, akiket még az előző évben tartóztattak le azzal a váddal, hogy felkelésre bűjtették a híveiket.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Uo. 366.

⁴⁸⁶ Uo. 361.

⁴⁸⁷ Uo. 379–380.

⁴⁸⁸ Uo. 390.

V. A HELYTARTÓTANÁCS ÁLTAL KAPOTT IRATOK

V. 1. A FELKELÉS IDEJE ALATT

A Helytartótanács levéltárában azon iratok közül, amelyek a Horea-féle felkelésre vonatkoznak, talán nagyobb részt képeznek azok az iratok, amelyeket a kormány szerv az alsóbb szintű intézményektől kapott. Ez az iratcsoport inkább a vármegyei vezető szervektől érkezett és általában azok jelentései képezték, valamint olyan mellékletek, melyek megerősítették az átiratok tartalmát.

V. 1. 1. A FELKELÉS KEZDETE

Az első ilyenféle irat Forray András, Arad vármegye alispánjának november 7-i jelentése a Helytartótanácshoz, amelyben a vezető bejelentette az erdélyi parasztok felkelésének kezdetét.⁴⁸⁹

Forray András jelentése felettébb érdekes, mert több információt ad a felkelés kirobbanásának körülményeiről. Maga Forray Török vicebírótól szerzett tudomást róla, aki a butyini körzetben elkezdte a katonai összeírást, amit a parasztok nem nagy lelkesedéssel fogadtak.⁴⁹⁰ Török ott helyben, Butyinban, tudta meg, hogy a szomszédos Zarándban a parasztok felkeltek, hogy kb. 2000-en vannak és három csoportba oszlottak, majd támadásba lendültek. A felkelés első jelei: négy szolgabíró, valamint 20 nemes személy halála és sok pusztítás, ezek között Gyulai tábornok lunkai kastélyának és tartozékainak felgyújtása. A hírek hallatára az összeírók abbahagyták munkájukat és Aradra siettek, hogy jelentsék az eseményeket Forray Andrásnak, akit a hírek nagyon megijesztettek, mert ahogyan leírta: „semmi erőm nincs azon dühös gondolatú vadállatok elől s ellenek állására, ha azon tűz, mely szomszédunkban vagy, közelebb is találna terjedni”. A félelmét az táplálta, hogy a vármegyében kevés kato-

⁴⁸⁹ MOL C. 44. (Dep. pol. com.), 1784. 290. sz., 153. cs., 6–7. Gorun-Kovács, 2006. 6. irat, 16–17.

⁴⁹⁰ Butyin falu bíróját azt állította, hogy papjuk már összeírta őket és az újabb összeírás csak feszültségeket szított volna a parasztok között. Uo.

na volt, de ha lett is volna „ameddig a bellicumtul parancsolattjuk nem gyön, ők ki-
rúkkolnak ugyan, de tüzet nem adnak”, ezt maguk a tisztek mondták el neki.

Török vicebíró jelentését megerősítette a galsai szolgabíró, Sztaniszlovics Pál levele, amely ugyanazon időben érkezett meg, és amelyet az alispán mellékelte a Helytartótanácsához küldött jelentéséhez.⁴⁹¹ A két irat szóról szóra megegyezik, de a Sztaniszlovics Pálé hihetőbb, mert ő a híreket személyesen a három körösbányai, Gálsára menekült, ferences szerzetestől szerezte. Ezek többet tudtak a felkelés kezdetéről, ők már a felkelők vezetőjének nevét is hozták magukkal, egy bizonyos Salisét, vagy annak küldöttét, aki „németül, magyarul, oláhul, muszkául derekassan beszél, arany keresztet hordoz a mellyén és az embereket maga hüségére esküdteti”. Leszá-
mítva a nyelvismeretet, a többi jelzet (arany kereszt, a hűségre esketés) a felkelés fő-
vezérére, Horeára, jellemző. Érdekesnek tűnik, hogy az első hír a felkelés vezetőjéről, Salis alezredessel köti össze azt, ami azzal is magyarázható, hogy Salist a rendőri szervek már a nyár folyamán üldözték, mert erdélyi parasztokat vitt át Oroszország-
ba, a mai Ukrajna gyéren vagy egyáltalán nem lakott részeire.⁴⁹²

Mínthogy Arad vármegyében kevés katona volt, Forray megpróbálta szervezni a rábízott terület védelmét és felhasználni saját fegyveres erőit. Ezért parancsba adta a borosjenői szolgabírónak és esküdtjének, hogy lássa el az ottani megyei hajdúkat lő-
szerrel és próbáljanak ellenállni mindenféle megmozdulás esetén. De az alispán meg-
említette, hogy a parasztfelkelés megtorlása az uralkodó feladata, mert „a jó uralkodó
királynak kötelességiben áll az e féle történeteket távosztatni”. Ezért is kéri a Helytar-
tótanácsból, informálja a „Consilium tagjait”, hogy segítsék a vármegyét.

A következő vármegyei jelentést az erdélyi felkelés kitöréséről november 11-
én, Bihar vármegye közgyűlésétől kapta a Helytartótanács.⁴⁹³ A jelentésíró Kozma
Kelementől, Zaránd vármegye alszolgabírájától szerzett tudomást a felkelésről, aki
november 3-án a vaskóhi uradalom intézőjével tudatta a hírt. Ez esetben is úgy hí-
resztelték, hogy a felkelés Salis „famosus instigator” műve. A bihari közgyűlés nem
próbálta meg a Helytartótanács tagjait befolyásolni azzal, hogy leírja a felkelők által

⁴⁹¹ Uo. 5. Gorun-Kovács, 200., 8. irat, 18.

⁴⁹² Forray meg is írta, hogy az erdélyi parasztok vezére azt ígérte nekik, hogy „ő el fogja őket vezérelni oda, ahol jobb dol-
gok lesz, most égetnek, praedálnak, s azután muszka országban mennek”. Uo. 6–7. Gorun-Kovács, 2006. 6. irat, 16–17.

⁴⁹³ Uo. 77–78. Gorun-Kovács, 2006. 11. irat, 20.

elkövetett szörnyűségeket, hanem közölte azokat az intézkedéseket amelyeket szükségesnek látott véghezvinni vármegyéjük biztonságának szavatolásáért. Ezek szerint azonnal felvették a kapcsolatot a vármegye területén állomásozó katonai egységek parancsnokaival,⁴⁹⁴ akiktől „militarem assistentia”-t kértek. Ezek valóban azonnali katonai segítséget küldtek, két gyalogos- és egy lovas alegységet, amelyeket Vaskoh és Bél környékére helyeztek el, mint olyan helyekre, amelyek közvetlenül érintkeztek a fellázadt Zaránddal.

Az erdélyi felkelés hírére a Helytartótanács Jankovics bánati királyi biztostól is megkapta, de úgy, hogy az, november 15-i jelentésének mellékleteként elküldte a Budán székelő kormány szervnek a szebeni erdélyi kormány tudósítását, amelyet 1784. november 11-én küldött Temes vármegyének.⁴⁹⁵ A Samuel Bruckenthal által aláírt levél jóval több és pontosabb információt tartalmazott, mint az előző két tudósítás. A felkelés két erdélyi vármegye területét érintette, úgymint a Zaránddal egyesített Hunyad és Alsó-Fehér vármegyét. Az erdélyi kormányzó már akkor küldte a levelet, amikor az Erdélyben állomásozó katonai csapatok közbeléptek és a hegyekbe szorították a felkelőket. Ezért csak nagyjából sorolja azok tetteit (lopások, rablások, gyűjtogatások, gyilkolások stb.) Maga a levél figyelmezteti Temes vármegyét – minthogy szomszédos volt az erdélyi hegyvidékkel –, hogy szigorúan felügyelje a határt, nehogy a felkelők, a katonai nyomás miatt átmeneküljenek a Temes vármegye területére.

A Temesvárról november 15-én tett jelentésében (amelynek melléklete a szebeni kormány átíratát tartalmazta), Jankovics nem az erdélyi felkelés kitörésének tényére tette a súlypontot, hanem a már megtett intézkedésekre.⁴⁹⁶ A királyi biztosnak már tudomása volt a felkelés Arad vármegyébe való áttérjedéséről, ahová már átküldött a Würtemberg ezredből 84 katonát, egy altiszt vezetésével. Ezenkívül még két gyalogos századot készült áthelyezni a temesvári helyőrségből az erdélyi határ szomszédságába (Kosova faluba, Facset mellé, amely az utolsó posta-megállóhely volt az Erdély felé vezető úton, valamint a Lippa szomszédságában található Vallemáre, ahol

⁴⁹⁴ Ezek Bellegarde alezredes, a Berlichingen ezred parancsnoka, akinek szállása Váradon volt, valamint Sturm báró, tábornok, a De Vins ezred parancsnoka, akinek ugyan voltak alegységei Biharban, de maga a parancsnok nem tartózkodott itt.

⁴⁹⁵ Uo. 36. Gorun-Kovács, 2006. 10. irat, 19–20.

⁴⁹⁶ Uo. 25–27. Gorun-Kovács, 2006. 20. irat, 27–29.

a felkelők átjöhetnek volna a temesi járásba). Közölte a Helytartótanáccsal, hogy még várta Forray András alispántól az Arad vármegye területén a felkelők által felgyújtott és elégetett házak összeírását, amelyet sürgősen Budára fog küldeni.

1784. november 15-én Csanád vármegye közgyűlése is jelentést küldött a Helytartótanácsnak, amelyben tudomására hozta, hogy a szomszédos Arad vármegyében kitört az ottani parasztok lázadása.⁴⁹⁷ Miután leírták a tudomásukra jutott ottani szörnyűségeket, jelentették, hogy a vármegye a maga részéről az aradival szomszédos határához küldött minden felfegyverkezett hajdút, és a Makón állomásozó Würtemberg ezred parancsnoka is csatlakozott a két vármegye közötti határ ellenőrzéséhez, oda küldve egy alegységet. Azonkívül megparancsolták, hogy – az 1782. július 19-i, a rablók ellen kiadott uralkodói parancs értelmében – a határmenti helységeken felfegyverkezett őrök járják éjjel-nappal az utcákat és figyeljék az átkelőket.

1784. november 16-án Bihar vármegye alispánja, Beöthy János küldött a Helytartótanácsnak egy jelentést, amelyben közölte, hogy Sturm tábornokkal együtt kidolgoztak egy védelmi tervet a felkelés áttérjedése megakadályozásának érdekében.⁴⁹⁸ Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert a Zaránddal szomszédos határmenti lakosok románok voltak, és várható volt, hogy azok, rokonságuk és vérazonosságuk miatt csatlakozhattak volna a felkeléshez. Az említett terven kívül, maga a vármegye minden tőle telhető intézkedést megtett, hogy megakadályozza a felkelés áttérjedését. A levél mellékletében egy olyan, Kolozs vármegye főispánjától kapott levél másolatát továbbította, amelyet személy szerint Csáky János gróftól kapott, hogy érzékeltesse a kormánysszervvel a helyzetet.

Csáky János kolozsi főispán levele a felkelés kitörésének egy másik lehetőségét is tartalmazta.⁴⁹⁹ Tudomása szerint az erdélyi lázadást az Arad vármegye erdeiből származó „tolvajok” indították. Ezek, „kevés számmal betódulván” Zaránd vármegyébe, ott összeesküdtek a nemesek pusztítására. Majd „több jobbágyságot viselő oláhsággal megszámosodván s naponként nagyobb erőt vévén”, elkezdtek üldözni mindenütt a nemeseket. Gyarapodásuk akkora volt, hogy „azon kevés időtől fogva az

⁴⁹⁷ Uo. 16–17. Gorun-Kovács, 2006. 19. irat, 26–27.

⁴⁹⁸ Uo. 79–81. Gorun-Kovács, 2006. 24. irat, 31–32.

⁴⁹⁹ Uo. 80. Gorun-Kovács, 2006. 14. irat, 22–23.

emléttett Zaránd, Hunyad, és Alsó Fehér vármegyéket egészen eltöltvén”, csak a nemességet vették célba: udvarházaikat elpusztították, a nemeseket elűldözték vagy kivégezték. Amikor Csáky János megírta levelét, a felkelők már a „nemes vármegyénknak széleiben táboroznak”. A gróf, aki néhány nappal később felszólította az erdélyi nemességet a felkelésre, azt állítja, hogy a levele megírásának az volt „az oka, hogy a tekintetes nemes vármegyét is szomszédságra kötelességünk szerént jó előre, ezen szomorú hírekről meg bizonyosítani, és a vigyázásra barátságosan fel ébreszteni kívántuk”. Bihar vármegye vezetése, főleg annak alispánja, tisztában volt azzal, hogy szomszédságában a helyzet már nagyon veszélyesre fordult és ezért sietett jelezni a Helytartótanácsnak a kolozsvári főispán levelét.

V. 1. 2. A FELKELÉST LEÍRÓ IRATOK

1784. november közepe felé a vészjelző levelek száma megnövekedett. Egy ilyen levelet küldött, november 11-én Dézsről, Sz. Csegői Balogh György, Belső-Szolnok Dobokával egyesült vármegye második alispánja is, a láposi körzetbe, Salánki Gábor alszolgabírónak.⁵⁰⁰ Az alispán az erdélyi kormány köriratából szerzett tudomást a felkelésről, amely 12–13 ezer felkelőről beszélt, valamint felsorolta a felkelők tetteit. Balogh György még nem mutatta, hogy attól tartana, a felkelők átjutottak volna a vármegyéjébe, de figyelmeztette az alszolgabíró, hogy „maga circulussában ezenek előtte nem régen kiadott strászállást valóságos lábra állítani minden faluban éjjel, és nappal, mind pedig az falu elegendő strázsákat állítani el ne mulassa” és „legkiseb motust vagy annak némű jelét is vehetnének észre, arrul ide minden késedelem nélkül jelentést tenni”. De figyelni kellett még az alszolgabírónak „ha valami esméretlen és csellengő ember találkozónék azt elfogatni, examenra vonni, és az circumstantiák úgy hoznák magokkal ide is béküldenni”. Tette azt, „magunk és kedveseink személyek s kevés vagyonunknak oltalmára, természet szerént vett vonzó indulatunk” ösztönözéséből. Az intézkedéseket úgy kellett végrehajtani „hogy a nép e felől egyebet ne véllyen, hanem csak afféle tolvajoknak meg zaboláztatását, akik ötet is pusztítani igyekeznek”. Csak a helyi nemességgel kellett közölni a valóságos helyzetet, hogy „superattentatioval légyenek, mind a parasztság strázsállására, mind pedig, ha valami praecursor a népek szivét hódítani kívánná, azt nekünk késedelem nélkül jelencsék”.

Egy másik levelet, ami a valós helyzet ecsetelése végett a Helytartótanácsához került, november 16-án írta Várad-Olasziban egy ottani nótárius.⁵⁰¹ Strubli István leveléből, amelyet szüleinek írt, kitűnik, hogy a váradi közönség először az Arad vármegyei felkelésről szerzett tudomást és csak azután az erdélyiről. A váradiak úgy tudták, hogy „Arad vármegyében már templomokat, és hat helységeket kirabolván, hamuvá tettek, tűz által”. Erdélyből csak november 16-án jött a hír, hogy „ujjonnan maji napon érkezvén, hogy nemes Erdély országban már három vármegyének oláság

⁵⁰⁰ Uo. 153–154. Gorun-Kovács, 2006. 7. irat, 17–18.

⁵⁰¹ Uo. 84–85. Gorun-Kovács, 2006. 22. irat, 30–31.

lakossi rebellálónak, és nagy károkat az nemességben, és magyar nemtelenekben is okoznak”. A rossz hírek miatt a városban strázsákat állítottak fel, akik „a purgelségből fönt álló strazsa éjjel nappal áll, és senkit passirozni a rettegés miatt (ha csak igaz passussa nincsen) nem engedik”. A felkelt erdélyi vidékeken „az militia úgy mint nemes Orosz infanteria regementyebéli ellrendelt katonái velek meg is vereködtek, de mind hogy kevés volt a katonaság, nem sokat tudtak velek tenni, hanem Tuskano, ki annak előtte Kálnoki lovas magyar regiment volt, azok közül kiállott egy commando egy kapitányal, kik a gonoszok közül három száz embert ejtettek, de ők is az kapitányokat, a világból ki küldötték”. De Strubli István szerint a helyzet nem olyan félelmetes, mert „most az grániczon egész kordont rendelt a generális, és a gyalogságnak magát besánczolni, és az erdélyi katonaság is szorítván őket, talán úgy vehetnének erőtt rajtak”. Azért figyelmezteti az apját, aki valamilyen hivatalt vezetett és „erdős hely körül lakik az egész fő officiummal”, hogy katonákat kérjen, mert ha a felkelők „arra találának fordulni”, úgy ne járjon mint a kolozsváriak, akikről azt híresztelik, hogy „annyira környül vöttek, hogy az oda vett asiliassoknak és lakosoknak kenyeret sem lehetne szállítani”.

A Helytartótanácsához egy másik Erdélyből származó helyzetleíró levél másolata is odakerült, amely november 21-én, Déváról, Imreffy Ferenc tollából származott.⁵⁰² A levelet egy ismeretlen személy feljegyzésének második részébe másolta be és valahogy Budára került, a kormányshoz. A leírás a november 12-i öt ponttal, a felkelt parasztság ultimátumával kezdődik. Majd röviden leírja a felkelés történetét, kezdve a mesztáki gyűléssel, amelyen részt vett a dévai, halmágyi és zalatnai uradalomhoz tartozó néhány jobbágyparasztság. Egészen pontosan említi Horea fellépését, valamint annak szerepét. A levél írója pontosan tudta, hogy Horea az uralkodó küldötteként lépett fel, valamint, hogy egy aranykeresztje és csillagos csákója volt, amellyel elámitotta a parasztokat, hogy valóban, az uralkodó embere. Majd a paraszttámadás első napjaiban meggyilkolt nemesekről ír, szám- és névszerint említve azokat, ami azt bizonyítja, hogy a szerző akkor pontosan a helyszínen tartózkodott. Ez volt az első, a Helytartótanácsához felkerült irat, amely említést tett a templomok elleni támadásról,

⁵⁰² Uo. 241–245. Gorun-Kovács, 2006. 45. irat, 54–56.

valamint arról, hogy erőszakkal parasztokkal házásítottak össze nemesasszonyokat és kisasszonyokat, névszerint említve meg azokat.

A levélíró tudott arról is, hogy a felkelés „elhatott ezen gyilkosoknak kegyetlenségek, már Magyarországig, holott Forrai urnak Soborsinban lévő jószágai általok mind elpusztitattak nevezett Soborsinbol kezdődván”. A levélíró megemlítette a felkelők által elkövetett valóban szörnyű tetteiket is, amely szerint „Krajnik Lászlóné nevezetű terhes asszonynak méhéből terhét kivágván, és a csecsemőket vasvillában vévén s felemelvén vassvillán vágták széjjel”, de annak a nemesnek esetét is, amelynek „hasára tüzet tettek, s addig húzották, még lelkét ki adta, Muntyán az említetnek a neve”. Ilyen esetek megtörténte miatt a levélíró csak örvendeni tudott, amikor leírhatta, hogy a dévai várban bújdosó nemesség „isteni vezérlés által a nemesség (de nem a katonaság, amint hirdetik) kevés számmal is reájok rohanván, minden veszedelmektől vissza verték, 7-a délután órákra ujjonnan számosan ellenünk támadván, fél óra alatt kevés nemesség gyors tüzelésekkel megszolgálván az tolvajokat, kit levagdaltak, kit lelőttek, kiket pedig a félelem a Maros vizébe vezetett, a többiek elfogattak, és másokra levágattak a Körösbe, mint egy hét százig való tolvajok gyöttek öszve, kinek szavaiból nem egyebet, hanem a nemesség végső veszedelmét lehet hallani”.

A levélíró Imreffy Ferenc azzal tisztában volt, hogy a felkelés vége még messze lehet, mert a dévai ütközet után a parasztok „Dobra vidékin a cigányokat öszve gyütötték, akikkel a praedált vasakbul mind láncsákot készítettnek magoknak, az innét onnat fel szedett ónból golobisokat”, ami a felkelés folytatását jelentette.

Maga Jankovics Antal is küldött fel a Helytartótanácsnak egy általa kapott levelet, ami egy erdélyi helyzetleírást tartalmazott. A levelet Bornemissza János hunyadi főispán és Balia Sámuel vármegyei nótárius november 26-án, Déváról küldték a királyi biztosnak.⁵⁰³ A levél a felkelés leírását tartalmazza, kezdetétől egészen november utolsó napjáig, és annak közlését, hogy a mozgalmat Vas hadnagy által meggyilkolt nemesek összeírásának megkezdése okozta. A hunyadi főispán leírta a felkelés mesztaki kezdetének körülményeit, majd annak folytatását és áldozatait. A jelen-

⁵⁰³ Uo. 184–186. Gorun-Kovács, 2006. 64. irat, 78–80. A levél az 1784. november 29-i jelentésének a melléklete. Uo. 188–189. Gorun-Kovács, 2006. 67. irat, 82–83.

tés nem időzött sokat a gyilkosságok körülményeinél, csak neveket és helységeket említett. De belefoglalta a katolikus és református egyházak elleni támadásokat is és leírta azok papjainak átkeresztelését az ortodox vallásra, ami által megmenekültek a haláltól.

1784. novemberében kelt az a levél, amit a hunyadi főispánnak címeztek a Kristyóri család férfitagjai (István, Béla, Lajos, Farkas, ifjabb István, Albert, József, András, Sándor, Mihály és Illés, valamint sógoruk Sombori István) és ami másolatban került a Helytartótanácshoz (valamelyik erdélyi jelentés mellékleteként).⁵⁰⁴ A levél akkor íródott, amikor sikerült egy éjszaka kiszökni és elmenekülni Bajzáról Dévára. A fogságból kiszabadult nemesemberek kénytelenek voltak hátrahagyni a család női tagjait és a gyermekeiket, akiket a kristyóri fellázadt lakosság „hogy a kristyori pogány, és gyilkos oláhok ottan maradott felebarátainkal kínozzák, utzárúl utzára mezitelenen hordozzák sit venia az marhájok istálóikat velek tisztitattyák, rendre hol egyik, hol másikhöz hordozzák rostálni”. Azonkívül, hogy megalázó munkákra kényszerítették az ott rekedt asszonyokat, halállal fenyegették őket, úgy, hogy „következendő vasárnapra pedig terminust tette nekik, hogy kívül a falun, egy házba a melybe Olár Avram nevű ember lakot, azon házba bérekesztik, és elevenen megégetik”. Ezért könyörögtek az előljáróknak, hogy „olgy remediumot találni, hogy az pogány lakosok tett terminusok előtt specificált sok számbúl álló attyánkfiainkot gyilkos kezekbül ki vegyük, és vitessenek”.

Nopcsa Elek hunyadi alispánnak egy, a főispánnak címzett levelének másolt változata is a Helytartótanácshoz ért.⁵⁰⁵ Az alispán és hátszegi földesúr nem mélyült bele a leírásokba, csak azt a reményt fejezte ki a levél befejező részében, hogy az uralkodó be fog avatkozni a gyilkosságok megfékezésébe.

Annál részletesebb az a levél, amit egy ismeretlen írt, valamikor 1784. novemberében, Zarándból.⁵⁰⁶ A levélnek az az érdekessége, hogy már kezdettől nem Horeát tartja a felkelés vezetőjének, hanem Salis „seductor”-t. Horea csak másodrangú szerepet kap, ő csak Salis „követője”. A leírás sok képzelt elemet tartalmaz. A legkirí-

⁵⁰⁴ Uo. 180–181. Gorun-Kovács, 2006. 73. irat, 88–89.

⁵⁰⁵ Uo. 182–183. Gorun-Kovács, 2006. 74. irat, 89–90.

⁵⁰⁶ Uo. 62–63. Gorun-Kovács, 2006. 74. irat, 90–93.

vóbb az, hogy „Salis császárunk testvérinek lenni mongya Hore”, amely állítmány egyedi, sehol máshol nem fordult elő.

Az irat nagyjából felsorolja a felkelők által elkövetett erőszakos cselekményeket, de annak súlypontja mégis az erdélyi nemességnek a felkelésben elért sikereire esik. És ez főleg a megölt parasztok számában öltött formát. Miután felsorolja a felkelés kezdetén megölt zarándi nemeseket (a Kristyori család tagjait, Csiszár László családját, valamint a körösbányai ferences barátokat), áttér a megölt parasztok számára: a Déva előtti napokban „kevés vármegyei nemesség is 96 tumultuans oláhokat levágtak egynéhányat el is fogtak, Peneretznél ugyan ezek 25. levágtak, 58. elfogtak, Bervereknél 30. vágtak el, 20. megfogtak”. Majd Déván, november 6-án „hármát meglőttek, el fogtak hatot”, majd november 7. délutánján „reá jönnek a tumultuansok, Dévából ki szaladunk eléjekben 43 magyarokkal, ezek is jobb részek majd mind székelly magyarok valának és oly szerencsét adá Isten, hogy 206-ot leváganak, 45. elfoganak, ezeket is másnap exequáltatta nagy érdemű ordinarius ispányunk, Zaj János uram”. A hunyadi várba beszorult nemesek is „kimentek volt, ahol 75 olákat levágtak, 107 elfogtak”.

1784. december elején Dúss András madarászi senátor és erdőfelügyelő írt Nagyváradról a főispányjának és jelentette, mit tapasztalt ott az előző héten, amikor Beöthy János alispánnál ott járt.⁵⁰⁷ Ottjártakor az a hír érkezett, hogy 2000 „kártevő haramiák” közeledtek volna, amelyre a várban állomásozó katonákból 40-en maradtak, a többi elindult a felkelők ellen. Úgyszintén, „Debreczenből mind a lovas németh katonák egy ora alatt kimentek, láttam, ugyan Váradon létemben siető úttyokot tudakozván, fent irtt lármát beszéllettek”. A felkelők elleni intézkedésekről csak annyit írt, hogy „azt is ott hallottam, hogy három vármegyékben tüzzel, gyilkolással, kegyetlenkedtek, azért azon alsó vármegyékbe, minemű kemény parancsolatokat attak ki, sok volna kiirni”. A váradi látogatás nagyon megrázhatta Dús Andrást, mert azonnal felajánlotta fegyveres szolgálatait azzal, hogy „most is alázatosan bejelentem, mint ez előtt is cselekedtem, méltóztassék nagy bölcsessége szerént egy tudakozó deputatiot rendelni, nem messzire van mihozzánk, én is kész vagyok parancsolattya után szót

⁵⁰⁷ Uo. 31. Gorun-Kovács, 2006. 78. irat, 94–95. Érdemes megjegyezni, hogy Dús András levele hitelesített formában került Budára, a Helytartótanácsához. Az, aki hitelesítette, Balajthy Imre kapitány volt.

fogadni, több tiszt urakkal elmenni, bizonynyal nem lesz ez, sem felséges királyunknak, sem országunknak, sem nagy uri házoknak, uraságoknak káros sött hasznos, és boldog előmeneteles”.

Egy másik jelentést, aminek másolata úgyszintén a Helytartótanácsához került, Szentléleki Antal vármegyei esküdt és lovas főhadnagy december 8-án írt Károlyból Szatmár vármegyének,⁵⁰⁸ amely december 13-án továbbította azt a Helytartótanácsához.⁵⁰⁹ A több részes levél írását az okozta, hogy Szentléleki Antal három napon keresztül elkísérte a kolozsi felkelt nemességet Egeresből Gyaluig. Ott kezébe került Csűrös Sándor postamesternek Déván, november 11-én írt levele, amit azért másolt le, hogy megmutathassa az otthonaiknak. Majd saját Kolozs vármegyei tapasztalatait írta le, meggyőződve, hogy a nemesi felkelés az egyetlen megoldás, ami által le lehetett volna győzni a felkelőket.

Csűrös Sándor postamester Fehér vármegyei tartózkodása alatt meggyőződött arról, hogy „Az Istennek ostora rajtunk vagy”. Ő is a dévai várba szorult a hunyadi nemességgel együtt. A látványról és az ottani körülményekről azt írja, hogy „Mi minyájan a dévai várba fogva mind ottan nyomorgunk” és a hírek, amelyek odaértek, szörnyűek „... úgy annyira, hogy még a Márst fel szentelő emberei is szemekből könnyeket hullatnak, és akik az erős regularis ellenséget nevetik itten a nyájba való parasztságtul meg rettentetnek”.

A köztudatban a felkelés komolyságának legelső jelzője a megölt reguláris katonák száma, mert ezek megölése egyenesen hazaárulást és az uralkodó elleni cselekményt jelentett. Csűrös Sándor is ezzel próbálta bebizonyítani levele olvasójának a felkelés veszélyességét. Levele első részében ezért is jelezte, hogy dévai tartózkodásának ideje alatt egy „széna hajtó commissarius” jelentette, hogy Remete és Ponor között „8 huszárt megöltenek a tolvaj oláhok”. A katonák megölése olyan hihetetlennek tűnt mindenkinek, hogy azonnal magyarázkodásba kezdtek, hogy „a commissarius meg ilyedet volna, és tsak ő költette volna azon dolgot”. Mégis, a katonák megölése a felkelt parasztok által „a tisztek erősítették, hogy olyan 8 legény volt egy Bernárd nevű strása mester commandója alatt akik az egész oláhságtul nem félné-

⁵⁰⁸ Uo. 237–240. Gorun-Kovács, 2006. 91. irat, 110–114.

⁵⁰⁹ Uo. 246. Gorun-Kovács, 2006. 95. irat, 119.

nek”. A felkelők tette annál is hihetlenebbnek tűnt az ottani közösségnek, mivel „ezen Bernárd strása mester a burkus háborúban is igen nevezetes kitező virtusu ember volt”. A helyzet komolyságát az is jelezte, hogy „az hír mindegyre veszedelmekről nevedvén, azt írta újra Múler kapitány úr, hogy egy oláh paptul megvitetett, hogy azon az úton ne menne, amelyen a katonák bizonyosan elvesztek, mert ha eczer a kősziklák közzé bémegyén, oly keskeny az út, hogy a lovakkal is vissza nem fordulhattak meg”.

A nyolc katona halála nagyon nagy meglepetést keltett, mert senki sem hitte, hogy a parasztok képesek lettek volna ilyesmire. A parancsnokuk, Ürményi kapitány, egyenesen „megsiratta” őket és „két compania Gyulaianust várnak, kikkel obeslajdinant Földi úr is fog menni investigatióra azon ell veszett katonák iránt”, habár már senki sem hitte, hogy életben lettek volna. A postamester is lehetetlennek vélte, „mert a nép megdühödött, és azt mongyák, hogy többen 12.000 vadnak együtt a Havasokon” és azon igyekeznek, hogy felfegyverkezzenek a következő csatákra. A hírek szerint, „tsináltatyák keményen a cigányokkal a lántsákot, dardákot, és más gyilkos kezekbe való fegyvereket, erre hordották el mindenünnen, ahol megfordultak, még a legkissebb vas szegeket is, ugy ársók, olom edényekből, melyeket elragadozták, öntik a golyóbisokat, puskaport, ők tudják, hol kapnak”. A hírek szerint, a parasztok „igen erős ütközethez készülnének, ugy is üzentek sok helyekre, s az nállok megfordult kémek is ugy referályák, hogy egész erővel akarnak Gálldra ütni, és azt elhányván, Enyedet”.

A postamester kifejezte levelében reménységét, hogy majd „megmutatya Enyed is, hogy itt is sóval sóznak és nem mindenütt lágy körtvélybe harapnak ez hunczfut oláságok, az katonaság is nem fogja korpával tölteni a puskáját, de ez akkor válik meg”. Közben a nemesség „nyársal, kerékkal öli az oláságot”. Példákat is tudott szolgáltatni: „Csötörtökön Hora kapitányokat nyársba vonták, kettőt kerekekkel ölték, háromnak fejét szették. Pénteken ismét vesztetnenek nem tudom hányat. Szombaton 22-öt, tegnap ötött nyársal, kerékkal öltenek meg, ez után is minden nap fognak exequálni, kurta lévén a statarius processus”. Nem tűnt fel neki, hogy miután azt állította, hogy Horea fővezérüket „nyársba vonták”, utána azt állította, hogy ugyanaz

„négy nyársot tsináltatott, megválasztatván, azokat mindenütt maga után viteti, keményen parancsolván, hogy valaki nem engedelmeskedik az oláhok közzül parancsoltnak, tüstént nyársba vonatya”. Azt is megírta, hogy a felkelés ellen felfegyverezték az enyedi lakosságot, „akiknek fegyverek nem volt, Károlyvárról hoztanak s mindennek osztattanak” és gyakoroltatták velük a védelmi intézkedéseket „vagy hétszer összevgyűjtötték az egész várost, próbálgatták miképpen kellett az oláhságra rohanni, ha szükség kíványa”.

Levélírás közben a postamester megtudta a nyolc katona halálának körülményeit, amelyek leírása pontosan megfelel az akkor történeteknek, ahogy más forrásból tudni lehet. Ez csak megerősíti levele forrásértékét. Ami a jövőt illette, a postamester leírta véleményét, hogy „ha a zalatnai dominiumot, mely 12 faluból áll, és Ponort, Remetét ... gyermekestől kardra hamar nem hányhatják, a Jeremiás siralmát énekelhetik”. Mert a Fehér vármegyei nemesek széjjelszóródtak és képtelenek voltak megszerveződni: „a fő ispánynak Fehérvárt retteg, mi a mezőben pusztaságban félünk is, nem is, a mi nemességünknek egy része Fejérvárra vette magát, más része ki haza, ki emide, ki amoda”.

Szentléleki Antal lemásolt egy második levelet, ami Imrefy Ferencről származik. A levél tartalmából kitűnik, hogy a szerző a helyszínen, Zarándban tartózkodott, mert az ott történt eseményekről írt: „1784-ben novembernek 3-ik napján jövé az hír Abrugh Bányára, hogy egy Hora nevezetű oláh vezérlise alatt igen teménytelen nép a Köröst pusztítja, a nemességet öli, amely hír másnap erősödik.” A szerző az ismert atrocitásokat jegyzi fel, valamint a Topánfalva és Abrudbánya elleni támadásokat, ahol „a magyarokat elpusztították, némelyeket otthon nem találván, házakat elrontották, vagyonokat elhordottak”. Mondása szerint, november 6-án Abrudbánya ellen 6 000 paraszt indított támadást. Sokaságuk „a várost elborították, ezt kiáltván: öljük meg mind egy lábba a magyarokat”. Érdekességként meg kell említeni, hogy mikor a paraszthad megközelítette Abrudbányát, a város vezetői küldöttsége meg akarta tudni, hogy „mi az céljok, ha bor, étel, pénz kívántatik, adnak, vagy ha bizonyos személyek ellen vagyon céljok, ki adják, csak a városon ne pusztítsanak”. A felkelőket semmi nem tántorította meg szándékuktól, mert „azt felelték: a magyaroknak mind

egy lábíg ell kell pusztulnok”. A leírás szerint a támadás valóban esztelen fosztogatás volt, amely csak a pusztítást célozta: „6-a novembris setét éjtszkaíg lerajzolhatatlan sírás, jajgatás, lövöldözés volt, az házakot rontották meg, tsak egy vas szeget sem hattak meg, az ajtók ha nyitva voltak is, elhasogatták sarkaikat leszedték az ablakokat rámostúl, rostélyostul kihuzták, az egész városon mindeneket semmibe tették, az házi eszközököt, ágyakat, asztalokat, almáriomokat az pénzért bontották, az ágynemüket elvették, derékalyölébül, a tállakot az utzára kiöntették, az pinczék ajtóikat levonták, a pinczében lévő boros hordóknak fenekéiket bevagdalták”.

Az abrudbányai támadás eredménye és mérete csak annyit ért el, hogy „olyan pazarlásokat töttek, hogy soha senki, aki tsak a kereszténységrül hallott valamit valaha, több olyan keresztényen nem történt, oly szomorú tekintete az egész Abrugh Bányának, hogy 10 esztendeig is, vagy talán soha sem áll az előbeni állapot arra vagy úgy praedáltak, világi külső javaikat a magyarságoknak (az oláhokat nem bántották) lelkekhez hiteléhez nyoltak.” Majd november 10-én, a Verespatak elleni támadáskor, az abrudbányai támadás eredményein kívül, a felkelők felléptek azzal a követeléssel, hogy „aki az oláh vallásra nem áll, és oláh köntösbe nem jár, az ajtójok előtt mind nyársba vonyák, vagy a piacon mind fejeket veszik”. Verespatakon a felkelők azzal álltak elő, hogy a követelményük „az Istentül a császáral adatott a parancsolat”. Itt is a felkelők „kinszergették a reformátusokat, unitáriusokat, és pápistákat is az oláh és görög vallásra halállal való fenyegetéssel”. Félelmükbe a verespataki lakosság, amely között szinte egyáltalán nem lehetett nemest találni, „elrémultt, látván, hogy lelkén kívül semmije nincsen, másfelől, hogy oláh vallásra erőltetnek, és mind czédula adással váltották meg életeket a dühösségtül, sokan oláh vallásra állottanak, kicsinyek és nagyok”. A felkelők óhaját azzal elégítették ki, hogy „a református templom tetejére és az ajtóra oláh keresztet tetettek ... ebben is céljokat ell érték, mivel minden halgató reformátusok, és unitáriusok oláhokká tétettek”.

A két lemásolt levél, ami Szentléleki Antal levele első részét képezte, bevezetője volt a második részben található saját levelének. Miután mások által hozott példakkal leírta az erdélyi helyzetet, a saját levelével azt sugalmazta, hogy az igazi gyakorlati út, amit követni kellett volna, az a nemesi felkelés, amit a kolozsi főispán kez-

deményezett. Szentléleki ezért is írta le bővebben azt, amit a felkelt kolozsi nemesség táborában megtudott és tapasztalt. Elsősorban közölte azokat a híreket a felkelés folytatásáról, amelyeket a kolozsi nemesség kémei megtudtak: Aranyoson, Lupsán és Nagy két-háromezer fegyvert csináltattak és azon igyekeztek, hogy ágyúkat és puskákat készíteni képes harangöntőket vigyenek a hegyekbe. Az inszurgens nemesek sikernek könyvelték el azt, hogy Horea fiát elfogták és Segesváron kivégezték, valamint azt, hogy közülük senki sem esett el. De a felkelés tovább terjeszkedhetett, mert „a mely oláh faluba még a tolvajok nem voltak, ohajtva várják őket”. Mindez azt mutatta, hogy a felkelés még koránsem érte el a végleges határt. Ő maga tapasztalta azt Szatmár megyében is, ahol a Tasnád melletti Balásháza főbírájától megtudta, hogy Szántón, amikor Bálint János biztos meg akarta esketni a lakosságot az uralkodó hűségére, csak 52 lakos tette azt, a többi visszautasította és ezzel jelezte, hogy a felkelés oldalára álltak. Majd példaképpen felsorolta a kolozsi nemesség bandériumának vezetőit és annak szervezési módját, amelynek értelmét ott látjuk, hogy ismét a felkelés szükségességét és annak véghezvitelét sugalmazta a szatmári nemességnek.

V. 1. 3. AZ ORTODOX EGYHÁZ RÉSZVÉTELE A FELKELÉSBEN

A 18. század második felében a görög-katolikus egyház mellett az ortodox egyház volt az erdélyi románság egyik legfontosabb intézménye, amely hivatalos keretek között működött. De mivel mindig a saját belső törvényeit helyezte előtérbe az állami (civil) törvényekkel szemben, gyakran került összeütközésbe az állami intézményekkel és az azok által képviselt társadalmi renddel. Az erdélyi elit már az 1784 előtti tapasztalok előtt gyanakodva nézett az ortodox egyházra és a gyanú nem kerülte el annak vezetőit sem, habár azok nem foglalhatták el helyüket az uralkodó tudomása és jóváhagyása nélkül.

Amikor Erdélyben kitört a Horea-féle parasztfelkelés, az ortodox egyház volt az első, akire a gyanú esett, annak megkezdésével kapcsolatban. Az ortodox papok azonnal gyanúba keveredtek, szinte egyöntetűen, mert ők voltak azok, akik a legközelebb álltak a felkelt parasztokhoz, közösségi vezetőként működve nemcsak lelki szempontokból, hanem gyakorlatiakkól is. A katonai összeírás előkészítésében is szerepet játszottak, mert rájuk hárult annak előrejelzése. A falusi ortodox papok – az esetleges feszültségek elkerülése érdekében – felsőbb utasításra kötelesek voltak megmondani híveiknek, hogy ősszel összeírást fognak végezni. Miután az összeírás felkelésbe torkolt, a hírmondók gyanúsak lettek, főleg ott, ahol a parasztlázadás keményebb formákat öltött. Ilyen volt Arad vármegye esete és annak szomszédja, Bihar vármegye.

Az aradi ortodox püspök, Petrovics Péter, már 1784. szeptember 11-én egy átiratot küldött az Arad és Bihar vármegyébe espereseinek és falusi papjainak, amelyben közölte velük, hogy november 1-jén megkezdene egy összeírást, amit egy „katonai bizottság” végez el, vármegyei tisztekkel együtt.⁵¹⁰ A püspök továbbá megparancsolta nekik, hogy „kétség nélkül elmehettek azokkal a komiszárokkal és tisztekkel népeitek közt, az összes ház, a legnagyobbaktól a legkisebbekig”, azért, hogy „mutassátok ki a keresztség protokollumaiból, ki hány éves”. Ezenkívül a püspök fi-

⁵¹⁰ Uo. 135–136. Gorun-Kovács, 2006. 2. irat, 12–13. Minthogy a levél eredeti formában (román nyelven) került fel Budára, latinra fordította Ristó Emanuel, helytartótanácsi jegyző. Uo. 138. Gorun-Kovács, 2006. 3. irat, 13–14.

gyelmeztette alattvalóit, hogy addig „az összes pap befejezheti a protocollumokat, mert most sokan szerencsétlenségbe és néphiányba, akik nem fogják felmutatni a jó rendjén írott protokollumokat”, mert általában senki sem tartotta rendben a parochiális iratokat, félve az ellenőrzésektől és főleg attól, hogy láthatóvá válhat a gyülekezetek nagysága, amely egy bizonyos hívőszámhoz volt kötve, amely alatt a működés nem volt törvényes. Ezért igyekezett a püspök kihasználni az alkalmat és elérni, hogy papjai töltsék ki a parochiális protocollumokat, amely nyilvántartotta a hívek számát.

Két héttel az összeírás megkezdése előtt, 1784. október 14-én, az uralkodó parancsára Petrovics Péter aradi ortodox püspök egy újabb átiratot küldött espereseinek, amelyben közölte velük, hogy „császári, királyi és apostoli felségünk értesült róla, hogy valaki ellenzi az összeírást”.⁵¹¹ Ezért az ortodox papok kötelesek voltak, hogy „az összes faluban ... mutassák meg a híveknek, hogy ne féljenek és szabadon írják fel az összes lelkeket a maguk javára és könnyebbségükre, és az embereken nem lesz annyi teher”. Valamivel később, amikor botrányt keltettek a levelezésből, valószínű, hogy az utolsó megjegyzés („az embereken nem lesz annyi teher”) felkeltette nemcsak a hívek figyelmét, hanem a hatóságokét is, akik könnyen felbujtást láttak benne.

A felkelés kitörése után két héttel, 1784. november 16-án, Csomor Antal, Arad vármegyei tisztviselő írta meg a vármegyének Sebessről: az ottani magyar előljárók a helyi jegyzővel közösen jelentették neki, hogy felkutattak és megtaláltak egy levelet, ami a helyi román hívek között forgott és amiből ők azt értették, hogy mindenkit a román rítus szerint kell megkeresztelni és arra a rítusra kell esküdni.⁵¹² Ugyanakkor az algyesti pap, Popa George, a boros-sebesi udvarházban bizonyos felforgatónak minősíthető szavakat mondott, románul és magyarul, amiért Petras báró, alezredes a De Vins ezredből, megparancsolta a sebessi és az algyesti papok letartóztatását és a helyi börtönbe vetette őket.

⁵¹¹ Uo. 133. Gorun-Kovács, 2006. 4. irat, 14–15. A levelet, amely eredetiben (román nyelven) került a Helytartótanács levéltárába, latinra fordította annak jegyzője Ristó Emanuel. Uo. 140. Gorun-Kovács, 2006. 5. irat, 15–16.

⁵¹² Uo. 85. Gorun-Kovács, 2006. 25. irat, 32–33.

Arad vármegye azonnal (november 17-én) jelentette a Helytartótanácsnak a két Arad vármegyei pap esetét.⁵¹³ A két szomszédos vármegye ugyanakkor elindított egy széleskörű kutatást, ami azonnal bizonyos meglepő eredményeket hozott. November 21-én a marusi jegyző, Miklóssi András úgy nyilatkozott, hogy négy héttel azelőtt a marusi strázsa, Jánk Pali hozott neki egy román nyelvű levelet, amit a helyi papnak kellett volna átadni, amelynek tartalmáról az illető sztrázsa úgy tudta, hogy „a papok publicállják a conscriptiót, mert ennek utána militaris statusban fognak öltözni, és ennek utánna semmi szolgálatot nem fognak az uraságnak tenni, hanem egy rhennes forint taxát”.⁵¹⁴ Az említett levél bizonyosan az aradi püspök levele lehetett, aki megparancsolta papjainak, hogy hozzák a hívek tudomására az összeírás megkezdését. De annak következményei (hogy „utánna militaris statusban fognak öltözni, és ... semmi szolgálatot nem fognak az uraságnak tenni”) nem a püspöki levélből származott, hanem a hírterjesztők tették hozzá, nagy valószínűséggel erdélyi befolyás alatt.

Miklóssi András jegyző vallomása nem volt egyedi eset. Ugyanazon a november 21-i napon a béli urasági malom mestere, Szatmári József is azt vallotta, hogy hallotta a malmába őrölni járó, béli és tagadói emberektől, hogy „a tagadói oláh schismaticus esperesnek olyan levél jött volna, mellyben írva vagyon, hogy új esztendő után, mind militarisoknak kelletik lenni”.⁵¹⁵ Ebben az esetben a parasztok úgy tudták, hogy a jövőbeli katonák „a méltóságos uraságnak csak egy rhennes forintot fog fizetni, egyéb szolgálatot tartozni nem fog”. De azok, akik alkalmasok lesznek fegyverviselésre, ők nem lesznek kötelesek kifizetni azt a forintot sem. Ellenben a béliek úgy tudták, hogy fegyvert még az is kap majd „ki még alkalmatlan a fegyver viselésre” fiatal kora miatt.

November 21-én a béli jegyző, Szárokán Ferenc is bevallotta, hogy Thuolt Imre házában hallotta Miklóssi András marusi jegyzőtől, hogy ennek házában mondta a marusi ortodox pap, hogy a jövőben a parasztok nem lesznek többet jobbágyok, ha-

⁵¹³ Uo. 84 és 86. Gorun-Kovács, 2006. 33. irat, 40–41.

⁵¹⁴ Uo. 142. Gorun-Kovács, 2006. 42. irat, 53.

⁵¹⁵ Uo. 144. Gorun-Kovács, 2006. 43. irat, 53–54.

nem katonák és csak egy forintot fognak fizetni.⁵¹⁶ Majd november 22-én a hagyási jegyző, Molnár József is azt vallotta, hogy két héttel azelőtt hallotta egy botfeji lakostól, Krisán Szimiontól, hogy a papjuk a templomban jelentette be, hogy a jövőben összeírják a jobbágyokat és azok katonák lesznek.⁵¹⁷

Már november 23-án Nagyváradon, Bihar vármegye alszolgabírója, Kovács Mihály, aki is hallgatta a tagadói ortodox esperest, Popa Mihályt, aki azt vallotta, hogy a Bélben állomásozó katonai alegység őrnagya tartóztatta le „a militaris conscriptióért”.⁵¹⁸ Védekezésében azt mondta, hogy „Minek utánna püspökünk őnagyságátul ezen ide rekesztett levelét vettem volna, hogy tudnia illik az emberek a conscriptionul, mely militaris által fog végben vitetni, meg ne ijdejenek, hanem a lelkeket valják ki, mert ennek utánna könnyebbségek lesz, és ezen conscriptio nem nehézségekre, hanem könnyebbségekre fog szolgálni, én ezen parancsolatot a papoknak kiadtam, és az embereket úgy informáltam”. De Kovács Mihály kérdésére, hogy miért mondta a parasztoknak, hogy „új esztendő után mind militarisok lesznek”, tagadta azt és azzal magyarázta a félreértést, hogy „az emberek azon ütköztek meg, hogy a püspök levelében a militaris conscriptionul vagyon emlékezet”. Ugyanakkor azt is tagadta, hogy Fejér Miklós huta-számtartó házában mondta volna, hogy „minden conscribált oláh katona lesz”.

Kovács Mihály kihallgatta Várad-Olasziban a bokiai papot is, Záháriét, aki nem vallott mást november 23-i vallatásán, mint az előző pap, hogy „a militaris conscriptió ki fog jönni, s a lelkeket adgyák ki, el ne tagadják, melyre azt emberek mondván, hogy ha conscribálják, sokkal nagyobb teher fog reájok hárulni, azt publicáltam, hogy a püspök aztis megírta, hogy ezen conscriptio sokkal nagyobb könnyebbségekre fog szolgálni”.⁵¹⁹ A bokiai pap tagadta azt, hogy mondta volna a híveinek, hogy az összeírás után katonák lesznek, hanem ennek a híresztelésnek az eredetét abban látta, hogy amikor az aradi püspök küldötte, Péra, aradi esperes közölte a papokkal a püspök parancsát, „melyben emlékezet vagyon, hogy militaris conscriptio fog lenni, az emberek kívülről meg halották, hogy a militaris conscriptióról jött a pa-

⁵¹⁶ Uo. 145. Gorun-Kovács, 2006. 44. irat, 54.

⁵¹⁷ Uo. 147. Gorun-Kovács, 2006. 48. irat, 58.

⁵¹⁸ Uo. 150. Gorun-Kovács, 2006. 59. irat, 71–72.

⁵¹⁹ Uo. 148. Gorun, 1991/a. 236–237.

rancsolat, azért magok közt én előttem is azt beszéltek, tehát ugymond mi is mind militariskok leszünk”.

November 23-án Kovács Mihály kihallgatta a marusi papot, Stefánovics Vasziliet is, aki azt állította az őt kihallgató alszolgabírónak, hogy „egyebet nem prédikáltam, csak a mire a protópópánk, Popa Mihály tanított, hogy tudniillik a püspök azt parancsolta, hogy a protocolumokat elé adjuk a conscriptor tiszteknek, és azt embereknek publikáljuk, hogy ezen conscriptió nem terhekre, hanem nagyobb könyebbségekre fog lenni”.⁵²⁰ Határozattan visszautasította azt, hogy valamiféle titkos „currentst” kapott volna és azt is, hogy azt mondta volna a híveinek, hogy az összeírás után katonákká váltak volna.

Természetesen a bihari hatóságok nem hittek a kihallgatottaknak. November 23-án, Beöthy János bihari alispán jelentette a budai Helytartótanácsnak, hogy már három ortodox papot tartanak láncban a vármegyei börtönben és azzal vádolják őket, hogy felkelésre buzdították híveiket.⁵²¹ Úgy tűnik, hogy az alispán nem volt meggyőződve a letartóztatott három pap vétkéről, mert útbaigazítást kért a budai kormány-szervtől. November 29-én a Helytartótanács is jelentette az esetet Jankovics biztosnak, azt állítva, hogy a három pap az uralkodó parancsának tett eleget.⁵²²

December 6-án Beöthy Imre bihari alispán egy új esetet jelentett a Helytartótanácsnak, amelyben egy ortodox papot bűnösnek találtak a parasztok felbujtásában. Amikor a belényesi ortodox esperes a vásárban összegyűlt parasztoknak elolvasott egy felhívást, amiben megemlítette azt, hogy az erdélyi fellázadt parasztok elégették a gabonátárolókat, a lehecsényi pap azt mondta, hogy „*magok véres verejtékjek égetik, s had égessék*”.⁵²³ A kijelentést meghallották a jelenlévő hivatalnokok és a papot letartóztatták, majd kihallgatták,⁵²⁴ de további utasításokat kértek. Figyelemre méltó az a tény, hogy Beöthy alispán nem jelentette a Helytartótanácsnak az egész kihallgatási jegyzőkönyvben felvett vallomást, kihagyva annak jóval súlyosbító részét, ami szerint a lehecsényi pap, Iov, azt is mondta volna akkor, hogy „hozza ell az Isten ide

⁵²⁰ Uo. 151. Gorun, 1991/a. 237.

⁵²¹ Uo. 153. Gorun-Kovács, 2006. 60. irat, 72–73. A három pap: Popovics Mihály tagadói esperes, Zaharia bokiai és Stefánovics István marusi papok. Lásd még Gorun, 1991/a. 232.

⁵²² Uo. 161. Gorun-Kovács, 2006. 68. irat, 83.

⁵²³ Uo. 211. Gorun-Kovács, 2006. 87. irat, 105–106.

⁵²⁴ A papot a várad-velencei ortodox esperes házában tartották háziőrizetben. Az ügyről lásd még Gorun, 1991/a. 233.

azon tolvajokat, mivel ha jobb nem lesz, rosszabb nem lehet, és ha elégették a búzát, had elessék, mindhogy úgyis övék volt, jobb inkább elessék el, mindsem azon húzó vonó rossz urak éljenek belőlle”.⁵²⁵

Az aradi ortodox püspök, Petrovics Péter reagált papjai letartóztatására és megvádolására. December 9-én írt a Helytartótanácsnak egy levelet, amelyben tisztázni próbálta letartóztatott papjainak helyzetét.⁵²⁶ Már a levele elején figyelmezteti a budai kormány szervet, hogy az egész ügy az uralkodó parancsából indult, aki elrendelte a katonai összeírást. Majd folytatódott azzal, hogy maga a Helytartótanács kérte tőle, hogy parancsolja meg papjainak, hogy tudassák a közelgő összeírás tényét a hozzájuk tartozó hívekkel, s így kerüljék el azok félelmét, esetleg ellenállását. A véghez vitt parancsból az következett, hogy bizonyos vármegyei tisztviselők felfigyeltek a nem egyesültek templomaiban tett hirdetésekre és hitegetésnek értelmezték, hogy a jövőben, az összeírás után minden paraszt katona lesz, amit az Erdélyben kitört lázadásban is hangoztattak. Ezért a hirdető papok közül egyeseket bűjtogatás vádjával letartóztattak. A püspök elsősorban Csomor aradi jurátust említette, aki református hívként régi ellensége a nem egyesült egyháznak, majd Horváth János szolgabíró, valamint a béli helyi hatóságokat, akik Bél környékéről tartóztattak le három papot. A püspök kérte, hogy a Helytartótanács tegyen pontot az aradi és bihari hatóságok túlkapásainak és szabadítsa ki papjait, vagy adja át őket neki, hogy saját hatáskörében vizsgálta ki vélt bűneiket.

A Helytartótanács első reagálása 1784. december 13-án jelent meg, amikor parancsba adta a keleti határmenti vármegyei hatóságoknak, hogy továbbra is figyeljenek minden gyanús levelezést, amit a fellázadt erdélyi helységek lakói küldenek a kelet-magyarországi lakosságnak.⁵²⁷ Az iratban a keleti vallású papokat nem említik, mint a levelek feltételezett szerzőit, de rajtuk kívül mások nem nagyon tudtak írni.

A magyarországi ortodox egyház vezetői nagyon komolyan kezelték a világi hatóságok vádait, hogy papjaiknak valamilyen módon közük van a parasztok moz-

⁵²⁵ HBML Bihar megye közgyűlési iratok, IV. A. 11. 1. fasc. II-1/C, 289. Közölve Gorun, 1991/a. 241–242. A kihallgatást 1784 december 2-án végezte Varasdy Ádám vaskóhi esküdt. Iov lehecsényi pap november 20-án tette meg kijelentéseit a vásár kellős közepén, mindenki hallatára.

⁵²⁶ MOL C. 44 (Dep. pol. com.), 1784. 290 sz., 151. cs., 233–234. Gorun-Kovács, 2006. 93. irat, 116–118.

⁵²⁷ Uo. 205. Gorun-Kovács, 2006. 97. irat, 120.

galmaiban. 1784. december 18-án az ügyben megszólalt a verschetzi Popovics Vince, ortodox püspök is,⁵²⁸ aki leírja a Helytartótanácsnak véleményét, amely szerint az erdélyi felkelés körülményei között az ortodox papok szigorúan betartották a Jankovics biztos által megkívánt magatartást és békére bízatták híveiket. Az összeírás esetében a papok az esperesek által közvetített püspöki parancsoknak megfelelően viselkedtek és a béke fenntartásra, valamint a parancsok betartása törekedtek. Ő maga is összehívta papjait és személyesen elmagyarázta nekik a teendőket.

1784. december 20-án Sophronius Cyrillovics temesvári ortodox püspök és budai adminisztrátor is jelentette Temesvárról a Helytartótanácsnak,⁵²⁹ hogy az ő papsága sem vett részt az erdélyi tumultusban, hanem ellenkezőleg, annak megbékéltetésében és a nyugalom visszaállításában jeleskedett. Akkor, amikor a püspök elküldte a levelet, papjai faluról falura jártak és nyugtatták a parasztokat, valamint figyelték, kik azok, akik a parasztokat rossz cselekedetekre buzdítják.

Ellenkezően nyilatkozott Arad vármegye, amelynek közgyűlése 1784. december 20-án azt állította,⁵³⁰ hogy az ortodox papok erkölcsileg fegyelmezetlenek és a hívek azok életpéldáját követik. Nincs bennük sem Isten szeretete, sem Isten félelme. Ezért nem tartják be sem az isteni, sem a földi törvényeket és emiatt lopnak és fosztogatnak. Azonkívül a nép nagyon műveletlen és tanulatlan. Minthogy a felkelés áttört Arad vármegye területére is, természetes módon megpróbálták kipuhatolni annak vezetőit is. A hatóságok vizsgálata az ortodox papok felé vezetett, főleg a butyini járásban, ahol két bűnös papot találtak, valamint még három papot, más helyeken. Az átirat által az aradi közgyűlés a Helytartótanács engedélyét kérte azok megbüntetésére.

1784. december 20-án, Petrovics Péter aradi püspök levelének következményeként, a Helytartótanács megparancsolta Arad és Bihar vármegyéknek, hogy küldjék fel Budára az elfogott papok kihallgatási iratait.⁵³¹ Ennek nyomán 1785. január 5-én a Helytartótanács küldött Arad vármegyének egy átiratot, amelyben közölte, hogy az ortodox papok ellen eddig megtett vizsgálati intézkedések elegendőeknek minősül-

⁵²⁸ Uo. 262. Gorun-Kovács, 2006. 103. irat, 125.

⁵²⁹ Uo. 260–261. Gorun-Kovács, 2006. 115. irat, 136–137.

⁵³⁰ Uo. 13. sz., 151. cs., 51–52. Gorun-Kovács, 2006. 104. irat, 126–127.

⁵³¹ Uo. 290. sz., 151. cs., 235. Gorun-Kovács, 2006. 113. irat, 134–135.

tek és nem kell több intézkedést tenni ellenük.⁵³² Majd 1785. január 11-én Bihar vármegyének is küldött egy átíratot, amelyben közölte velük az uralkodó véleményét az ortodox papok ügyében.⁵³³ A vármegyék által elküldött kihallgatási iratok alapján az uralkodó úgy ítélte, hogy azok nem minősíthetők felbujtóknak és ezért felesleges mindenféle büntető eljárás ellenük. Ezzel a letartóztatott ortodox papok ügye végleg lezárult.

Annak ellenére, hogy a görög-katolikus egyház volt a román lakosság második nagy egyháza, a bemutatott iratokban csak ritkán fordul elő egy-egy utalás rá, vagy papjaira. A jelenség magyarázata elsősorban az, hogy a felkelők nagy többsége az ortodox egyházhoz tartozott.⁵³⁴ A mócok által lakott vidékeken a görög-katolikus hit nem terjedt el és az ortodox hit nagyon mély gyökereket eresztett.⁵³⁵ Erdélyben előfordult, hogy a felkelők görög-katolikus papokat is büntettek. Az egyház feje, Ioan Bob püspök, szigorúan megparancsolta alattvalóinak, hogy tartózkodjanak mindenféle gyűlésektől és betiltotta az összes papi gyűlést és esperesi zsinatot.⁵³⁶ Ugyanakkor, Bob püspök kénytelen volt megvédeni egyes papjait a nemesektől, ugyanis előfordult, hogy kényszerítették a görög-katolikus papokat, hogy részt vegyenek a felkelők elleni harcban, pedig tudták róluk, hogy tilos volt fegyvert fogniuk.⁵³⁷

A felkelés ideje alatt Ioan Bob püspök tartózkodott mindenféle olyan véleménynyilvánítástól, amely valamelyik fél pártfogását tükrözte volna. Az, aki publikussá tette az egyház véleményét a felkelésről, Samuil Klein kanonok volt, aki erélyesen elítélte a felkelést, magára vonva az utókor haragját. Rajta kívül más egyházi személy nem nyilatkozott. Az egyház hallgatása azzal magyarázható, hogy uralkodópárti volt és semmiképpen nem akarta megsérteni azt.

⁵³² Uo. 13. sz., 151. cs., 54. Gorun-Kovács, 2006. 141. irat, 164–165.

⁵³³ Uo. 290. sz., 151. cs., 97.

⁵³⁴ Iorga 1989, I, 349. A bukaresti történész megjegyzi, hogy a Horea által vezetett lázadás az ortodoxok között történt és ezért, az udvar soha sem kérte a görög-katolikus egyházat, hogy békítse meg a felkelőket. Ugyanakkor a szászokat sem érdekelte a felkelés, mert az nem terjedt át a Szászföldre. Ilyenformán Iorga nem is találhatott semmiféle feljegyzést a felkelésről a szász levéltárakban.

⁵³⁵ Az 1759–1761 közötti években a vidék a Sofronie által vezetett vallásos mozgalmaknak is erős bástyája volt. Dragomir, 2002. II, 152–155., Kosáry, 1980. 93.

⁵³⁶ Dumitran, 2005. 153.

⁵³⁷ Uo. 153–154. A legismertebb eset Wesselényi Miklós báróé.

V. 1. 4. A VÁRMEGYÉK ÁLTAL SZIGORÍTOTT ELLENŐRZÉSEK BEVEZETÉSE ÉS EREDMÉNYEI

Az erdélyi felkelés kitörésének egyik fontos következménye természetszerűen, a határok szigorított ellenőrzése volt. A katonai hatóságokra hárult a felkelés kitörése után annak lefékezése és a nyugalom visszaállítása, valamint elterjedésének megakadályozása a szomszédos Magyarországra. De egy bizonyos mértékig a Helytartótanács is részt vett a műveletekben, főleg a felkelés elterjedésének megakadályozásában, majd később, az év vége felé, a felkelők elleni csapatok szállításában és élelmezésében.

Az első ilyen jellegű utasítás 1784. november 17-én látott napvilágot,⁵³⁸ amelyben a Helytartótanács megparancsolta Csongrád, Békés, Bihar, Szatmár és Máramaros vármegyéknek, hogy területükön különösképpen és körültekintéssel figyeljék meg a román ajkú lakosokat, azok cselekedeteit. Az utasítás vonatkozott gyülekezéseikre, amelyekben nagyobb számban jelennek meg, beszédeikre és véleményükre, de arra is, ha más területről érkező román ajkú küldöttek (emissarios) hatolnak be a vármegyébe, de az idegenekre is, akiket figyelmesen kell követniük és ha gyanút ébresztenek, körültekintettel vizsgálják ki őket és a velük érintésbe kerülteket.⁵³⁹

Minthogy Arad vármegyében a felkelés már folyamatban volt, november 17-én a Helytartótanács külön írt vezetőinek, akik már két hete szembesültek a parasztokkal.⁵⁴⁰ Ezért a küldött parancsok más, katonai jellegűek, amelyek a csend és béke visszaállítását célozták. Az előző parancshoz képest, amelyet több, határmenti vármegyéhez intéztek, és amely inkább a megelőzés szándékával volt átítatva, az aradiakat inkább attól akarták megóvni, hogy az uralkodó szándékának megfelelően meg-

⁵³⁸ Uo. 290 sz., 151. cs. 30. Gorun-Kovács, 2006. 26. irat, 33: „... in gremio comitatus huius nationi valachicae omni cum discretionem et circumspectionem, et absque eo, quin populus hic observet, gremialibus valachis sub manu invigilare, eiusque actionibus attendi, conventicula maiori numero nefors per illos agenda prudenter anteverti et impedire, ac vel minimum nefors observandum motum illico praeverti et sisti curet, et providas cumprimis eo dispositiones dirigat, ne extranei valachi aut emissarii in gremium comitatus penetrent, advenientes vero et extranei comperiendi sub vigilo oculo observentur, si quos suspicio tangeret, etiam omni cum circumspectione examineatur, et pro ratione se evolvendum circumstantiarum detineantur, et a consorti omni segregantur.”

⁵³⁹ Ugyanakkor a Helytartótanács közölte Jankovics Antal biztossal, hogy az uralkodó 300 aranyat vetett ki a felkelés vezetői fejére. Uo. 47. Gorun-Kovács, 2006. 27. irat, 34.

⁵⁴⁰ Uo. 153. cs., 43–44. Gorun-Kovács, 2006. 30. irat, 36–37.

előzzék az ilyenkor szokott túlkapasokat és állítsák le az esetleges statáriumi intézkedéseket. A Helytartótanács ezért is igyekezett átadni az uralkodói parancsot, hogy a lázadók lecsendesítését bízzák rá a katonákra és az ortodox püspökre. Ugyanakkor azt is tudomásukra hozták, hogy az uralkodó 300 arany vérdíjat tűzött ki a felkelés vezetőire. Majd a november 22-én kiadott utasításban a Helytartótanács újabb pontosítást tett az aradiaknak, amely szerint az uralkodó Jankovics Antalt bízta meg a felkelés lecsendesítésével és ezért a következőkben az ő utasításait kövessék.⁵⁴¹

Ugyanazon napon a Helytartótanács még egyszer írt a határmenti vármegyék (Arad, Temes, Krassó és Torontál) alispánjainak, biztatva őket, hogy az uralkodó parancsainak tegyenek eleget.⁵⁴² Ezzel talán a Helytartótanács azt akarta világosabbá tenni az illető vármegyei vezetőknek, hogy ne saját elképzelésük és belátásuk szerint cselekedjenek a felkelés ellen vagy annak elterjedésének megakadályozásában, hanem az uralkodó terve szerint. Ezt az elképzelést alátámaszt másik két átirat is, amelyet ugyan november 22-én küldtek a budai királyi kamarának, amelyben tudatták velük a határmenti vármegyéknek küldött parancsot,⁵⁴³ valamint azt, hogy Lovász Zsigmond temesvári kamarai adminisztrátor jelentése szerint⁵⁴⁴ az ottani hatóságok valóban megtették az uralkodó által megparancsolt intézkedéseket, úgy, ahogy maga a Helytartótanács intézkedett.⁵⁴⁵

A Helytartótanács kényszerűen vigyázott arra, hogy a felkelt erdélyi vidékekkel szomszédos vármegyék vezetői még véletlenül sem tegyenek a maguk elképzelése szerinti intézkedéseket, vagy avatkozzanak bele a folyamatban lévő katonai műveletekbe. Talán azért is, 1784 november 22-én, a Helytartótanács közölte velük (újából Arad, Temes, Krassó és Torontál vármegyékkel) egy külön átiratban, hogy az uralkodó megbízta a felkelés okainak felgöngyölítésével Jankovics Antal grófot, akinek ez irányban kötelesek voltak megadni minden segítséget.⁵⁴⁶ Majd azonnal megírta magának a királyi biztosnak is, hogy tudatta a vármegyékkel az illető uralkodói megbí-

⁵⁴¹ Uo. 32. Gorun-Kovács, 2006. 46. irat, 56–57.

⁵⁴² Uo. 34. Gorun-Kovács, 2006. 47. irat, 57–58.

⁵⁴³ Uo. 152. cs., 23. Gorun-Kovács, 2006. 49. irat, 58–59.

⁵⁴⁴ Uo. 64–65. Gorun-Kovács, 2006. 38. irat, 45–46. Lovász Zsigmond jelentése kiterjedt az egész bánási térségre és felsorolta az összes hatóság által tett intézkedéseket.

⁵⁴⁵ Uo. 35. Gorun-Kovács, 2006. 50. irat, 59.

⁵⁴⁶ Uo. 151. cs., 35. Gorun-Kovács, 2006. 52. irat, 60.

zást.⁵⁴⁷ A Helytartótanács sietsége nem volt túlzó, mert időközben Arad vármegye már elkezdte az elfogott parasztok kihallgatását és szándékában állt azok példás megbüntetése is.

1784 december elején, amikor az erdélyi felkelés már lényegében befejeződött, a Helytartótanács újabb intézkedéseket hozott, amelyek megakadályozták volna a lázadás esetleges elterjedését. Minthogy a felkelés idején sok gabonátárolót égettek fel és a közelgő tél éhínséggel fenyegette az érintett vármegyék lakosait, december 6-án megengedte, hogy Arad, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Temes, Krassó és Torontál vármegyék kenyernek való búzát és mindenféle gabonát adhassanak el az erdélyieknek.⁵⁴⁸ December 13-án a budai kormány szerv egy átiratot küldött a határmenti vármegyéknek (Krassó, Temes, Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros), hogy figyeljék és fogják el az összes levelezést és annak szállítóit, amit a felkelt vidékekről kívántak küldeni el a magyarországi vármegyékbe.⁵⁴⁹ Sőt, a Helytartótanács kötelezte az illető vármegyék vezetőit, hogy időnként jelentsék az ilyenféle eseményeket.

A december 13-i parancsnak egy hét múlva meg is jelent az első eredménye. December 24-én a debreceni szenátus jelentette is, hogy néhány nappal azelőtt a szabad királyi város határában elfogtak két gyanús embert, akik Bécs felől utaztak Erdély felé.⁵⁵⁰ Bíró Mihály és Imre József, a két utazó, egy, a bécsi polgármester által kiadott útlevéllel, valamint egy felettébb gyanús irattal utaztak, amelyet egy orosz tiszt, Michael Poperski adott ki és ami román nyelven volt írva.⁵⁵¹ Elfogásukat az tette szükségessé, hogy az irat aláírója a bécsi titkosrendőrség által kiadott általános körözés alatt álló személy volt.

A két letartóztatott utas kihallgatása meglepő információkat hozott napvilágra. A két székely legény önmagában nem volt fontos szereplő, de annál fontosabbá vált az orosz tiszt, akit az erdélyi felkelés alatt a bécsi titkosrendőrség megfigyelt, mert azt feltételezte róla, hogy Salis ezredessel együtt köze volt az erdélyi felkelés kirob-

⁵⁴⁷ Uo. 34. Gorun-Kovács, 2006. 55. irat, 65.

⁵⁴⁸ Uo. 196. Gorun-Kovács, 2006. 86. irat, 105.

⁵⁴⁹ Uo. 205. Gorun-Kovács, 2006. 97. irat, 120.

⁵⁵⁰ Uo. 13. sz., 151. cs, 106–107. Gorun-Kovács, 2006. 118. irat, 138–139.

⁵⁵¹ Uo. 98. Gorun-Kovács, 2006. 1. irat, 12. Az iratot 1784. augusztus 14-én írták alá Bécsben (a szöveg román, az aláírás francia nyelven van).

banásához.⁵⁵² Bíró Mihály és Imre József kihallgatása nem tisztázta Poperski szerepét, de ezek az iratok jelentik az egyetlen forrást, ami bizonyíthatja, hogy az illető nemcsak, hogy valós személy volt, hanem azt is, hogy ténylegesen köze lehetett a felkelés megszervezéséhez.

1784. december 23-án mind a két székely utazó kihallgatási jegyzőkönyvét kiadták, amelyeket a debreceni városi hatóságok hitelesített másolatban felküldtek Budára,⁵⁵³ a Poperski által aláírt, eredeti irattal együtt. A két letartóztatottat a debreceni Domokos Imre aljegyző külön hallgatta ki. Bíró Mihály Csíkból származott, Gyimesből és 1784 tavaszán Moldvában járt egy katonai mérnökkel, ahol „Popeszkoi nevű muszka tisztel” találkozott, aki szolgálatába állt inasként és Bécsbe utazott vele.⁵⁵⁴ A hozzászegődés nem volt véletlen. Bíró Mihály régebről ismerte, mert „...ötet Brassóban esmertem meg iskolában, mert én ott tanultam, ő is ott tanult, mert ő Brassai görög fi, de tud szászul, talianul, muszkául, és oláhul, időssebb ember mint én, circiter 30 esztendő ember, él az anyja, kalmár aszony Brassóban”. A tiszt, akinek hadnagyi rangja volt, azért utazott Bécsbe, „mert ő francziául akart tanulni, és egyéb nyelveket is”. Mikor Bíró elutazott Bécsből, a hadnagy még ott maradt „a Duna utzában szállást fogadott az a tiszt, két tallérban egy holnapra, mikor én eljöttem tőle, akkoris azon a szálláson hagytam ötöt”.

A kihallgató tiszt megpróbálta kipuhatolni Bírónál Popeszkoi bécsi kapcsolatait, de nem ért semmiféle eredményre. Imre Józsefet Bécsben ismerte meg „egy erdélyi gárdista tiszthez menvén, ott akadtam hozzá”. Az illető többedmagával egy panaszlevelet vitt fel Bécsbe, de ott megbetegedett és a többiek otthagyták. Minthogy Bíró jobb munkát kapott Bécsben, ott akarta hagyni a gazdáját. De az nem akarta engedni és „a törvény eleibe is kerültünk”, amely kötelezte a tiszteket, hogy engedje el. A helyzet furcsasága az, hogy annak ellenére hogy a törvényszék választotta őket

⁵⁵² Poperszki körözése a HBML-ban, Bihar vármegye, Közgyűlési iratok, IV. A. 1/b, 207. sz., I. fasc. 1785., 172. doboz. Sokatmondó annak kiadásának ideje: 1784. november 2-a, miután elhagyta Bécset. Lásd még Göllner, 1936, ő azt állítja, hogy az orosz hadnagy Erdélyen keresztül ment Moldvába, és Lázár gróf kísérte el az egész úton. Azonkívül, mikor Erdélybe ért, két hétre eltűnt a hatóságok elől, majd hirtelen előbukkant Beszterce környékén és nagy gyorsasággal a moldvai határ felé ment.

⁵⁵³ Uo. 100–102. Gorun-Kovács, 2006. 119. irat, 139–143. (Bíró Mihály kihallgatási jegyzőkönyve). Uo., 103–105. Gorun-Kovács, 2006. 120. irat, 143–146. (Imre József kihallgatási jegyzőkönyve)

⁵⁵⁴ A Bécs felé vivő útvonal is furcsa: Kamenicán és Lembergen keresztül Krakkóba, majd onnan az osztrák fővárosba. A kihallgatás folyamán kiderült, hogy az orosz tiszt egysége lengyel területen állomásozott.

szét, mégis, amikor elkülönültek, Popeszkoi egy útlevel szerepet betöltő iratot adott Bírónak, hogy hazautazhasson.

Annak ellenére, hogy a kihallgató aljegyző úgy tartotta, hogy az irat „muszka nyelven írott passus”, román nyelven volt írva, amit a hazafelé vezető úton sehol sem használhatott. Az illető iratnak csak akkor lett volna értelme és haszna, ha Bíró Mihály és társa átutazott volna az erdélyi felkelt vármegyéken, ahol azok ellenőrizhették volna az utakat. De a „muszka nyelven írott passust” augusztus 14-én adta ki az orosz hadnagy, két és fél hónappal a felkelés kitörése előtt. Tudva, hogy Popeszkoi a bécsi titkos rendőrség már rég figyelte, valamint, hogy amikor lejárt a szabadsága és Bécsből visszament az egységéhez, figyelemmel kísérték útját, elkerülhetetlen az a feltevés, hogy – egy ma még megmagyarázhatatlan módon – mégis köze lehetett a Horea által vezetett felkeléshez.

A másik kihallgatott, Imre József, a háromszéki Málnásról származott és vallomása csak annyiban érdekes, amennyiben megerősíti Bíró vallomását. Imre Józsefnek nem volt útlevele, mert amikor Bécsben megpróbált szerezni egyet, „... azt mondták a felséges cancellarián, nem szükséges a passus, ott van nálam az öfelsége resolutioja, elég az”. Külön utazott Bécsbe Birótól, csak augusztusban ment fel, de csak „Bétsbe esmertem meg, láttam az előtt is gyermek korába Gyemesbe, de soha sem esmertem volna meg, az apját esmertem, Bíró Mihályt Csik-Gyemesi überreiter, a mostoha anyja atyámfia volt”.

Arra a kérdésre, hogy mit keresett Bíró Mihály Bécsben, Imre József megerősítette annak vallomását, melyszerint „egy ingénieur hadnagyal ment el Moldvába, mint szegődött szolga, az attya hire nélkül, azután Bétsbe hallottam a gazdájától Popeszkójtól, hogy ő hívta el magával, hogy ha akarja, vissza hozza az öfelsége birodalmába, azután peri is volt ennek a Popeskojnak ezzel a Bíró Mihállyal, hogy ez amazt ott akarta hagyni, nem akarta tovább szolgálni, Bétsbe a magistratus eleibe kelvén a dolog, a lett a törvény, hogy fizesse ki Popeszkój Bíró Mihályt, és eressze el, el is eresztette, levelet is adott néki”.

Bíró vallomásából tudjuk, hogy október utolsó napjaiban indultak el hazafelé, körülbelül akkor, amikor Erdélyben kitört a felkelés. Imre József vallomásából tudjuk

meg, hogy miért kellett nekik majdnem két hónap a Debrecenbe érkezéshez: ő maga Pozsonyig betegeskedett két hétig, majd Bíró Mihály feküdt három hétig Győrben. Ha volt is valamiféle megbízásuk, ami kapcsolatba hozhatta őket a felkelőkkel, amire annak vidékére értek, az már rég lecsendesedett. De a román nyelvű útlevelel kívül nem is találtak náluk más iratot, ami esetleg kapcsolatba hozhatta volna őket a felkeléssel. Közben maga az orosz hadnagy már rég hazament, Erdélyen keresztül. A két székely ügye nemcsak azt erősíti meg, hogy Popeszkó valódi személy volt, hanem lényeges adatokat is adott személyéről, akinek tevékenységére Karl Göllner már régebben fényt derített.⁵⁵⁵

Hogy a határmenti forgalom és a levelezés megfigyelése nem volt hiábavaló, azt egy másik eset is bizonyítja. 1784. december 16-án Szászfenesen, az ott állomásozó katonák feltartottak egy tövisi származású parasztot, aki könyvkereskedelemmel foglalkozott. Porkoláb Toma azért keveredett gyanúba, mert Bihar vármegyéből jött volna vissza Erdélybe, tudjuk, útlevél nélkül.⁵⁵⁶ A kihallgatás alkalmával a fogoly beismerte, hogy amikor Biharba ment, valóban vitt magával több levelet. Mikor elfogták, Hucbersfeld kapitány, aki átnézte Porkoláb Toma csomagját, talált nála több román nyelvű levelet és más iratokat,⁵⁵⁷ aki arra a kérdésre, hogy „Ezen sok nyelven költ leveleket miért vitted ki s hordoztad Magyarországra”, csak annyit felelt, hogy „Magam oltalmára s igazságom keresésére”, ami nem magyarázhatta meg például azt a tényt, hogy miért volt nála más emberek nevére kiállított útlevél. A paraszt szerencséjére a kapitány nem tudta elolvasni a leveleket, a kolozsi hatóságok bihari ügynek tekintették a dolgot és nem folytatták a vizsgálatot. Végül Beöthy János bihari alispán nem tartotta veszélyesnek az egész ügyet és nem jelentette a felsőbb hatóságoknak. Porkoláb Toma esete nem volt az első, amelyből a bihari alispán nem csinált nagyobb ügyet és vagy visszatartotta, vagy elhallgatta, bizonyítva azzal, hogy az aradi alispán-

⁵⁵⁵ Göllner, 1936. 503–550.

⁵⁵⁶ Az esetet a kolozsi alispán jelentette Bihar vármegye közgyűlésének, december 21-én. Közölve Gorun, 2001–2002, I, 303.

⁵⁵⁷ „Numero 1-o petsétes titulált levél, kiis adatott volna Nagy Váradon, görög püspök, Mihály legénye, hogy vigye Halmágyra az bátyjának, kinek nevét nem tudá. Numero 2-o. Más oláh patens levél. Numero 3-o. Egy reversalis. Numero 4-o. Die 15-a aprilis 1784 Flora Lukács és Moyses Vasadi nevek alatt költ passualis. Numero 5-o. Oláh nyelven költ levelek. Numero 6-o. Vásárhelyi főbíró Szabó Tamás név alatt költ attestatum. Numero 7-o. Egy memorialis. Numero 8-o. Egy reversalis Popa Makavej név alatt. Numero 9-o. Más reversalis. Más reversalis. Numero 10-o. Relatio super admonitione. Numero 11-o. Egy oláh levél. Numero 12-o. Egy darab oláh levél. Numero 13-o. Testimonium super probatione. Numero 14-o. Egy memorialis. Numero 15-o. Más memorialis cum indorsata resolutione.” Uo. 292.

nak ellenkezően, pontosan meg tudta állapítani, melyik esemény jelenthet veszélyt és melyik nem.

V. 1. 5. A VÁRMEGYÉK JELENTÉSEI A HELYTARTÓTANÁCSNAK

A felkelés Magyarországra való áttérjedésének megakadályozásában sokkal fontosabb intézkedés volt a határzár felállítása, valamint a lakosság mozgásának ellenőrzése. A határzár létrehozása nem a Helytartótanács, hanem a vármegyei hatóságok hatáskörébe tartozott. Valószínű, hogy annak felállítása azonnal megtörtént, ahogy tudomást szereztek az erdélyi felkelés kirobbanásáról. Legalábbis Bihar vármegye esetében úgy tűnik, ahol a határszéleken szolgáló vármegyei hajdúk fizetési lajstromából kivehető, hogy azok 1784. november 7-től léptek szolgálatba.⁵⁵⁸ A belényesi szolgabíró összesen 14 megfigyelő ponton állított őrköt, és azok fizetésére a vármegye 1505 forintot és 57 krajcárt költött 1784. december 31-ig, amikor úgy tűnik, hogy a határzárt felszámolták.⁵⁵⁹

November 12-én az aradi alispán, Forray András is jelentette a Helytartótanácsnak, hogy az adott helyzetben, amikor a felkelés már áttért a határon, nem tudta felállítani a „linea observatoria, vulgo cordon”-t és felkérte a vármegyében állomásozó katonai csapatokat, hogy ők állítsák azt fel.⁵⁶⁰ November 15-én Csanád vármegye közgyűlése is jelentette a Helytartótanácsnak, hogy már felállította a vármegye határán a megfigyelő vonalat, amely háta mögé a Würtemberg ezredből származó alegységek helyezkedtek el, azzal a szándékkal, hogy szükség esetén akadályozzák meg a felkelők behatolását.⁵⁶¹ Krassó vármegyében, amelyben Jankovics Antal gróf felügyelte a latrok elleni intézkedéseket, a királyi biztos szívesebben küldött katonai csapatokat a határ megerősítésére. November 12-én megegyezett Koppenzollern tábornokkal és a bánsági térség békéjének megtartása érdekében Arad vármegyébe küldött 84 gyalogos katonát a Würtemberg ezredből, majd két századot Kosovára, Fatsetre (mely az utolsó posta megálló volt az Erdély felé vezető úton), Vallemareba, Lippára, Zámra és Petrisbe, ezzel megerősítve az Erdély felőli határt, nemcsak a Bán-

⁵⁵⁸ HBML Bihar vármegye közgyűlés iratai, IV. A. II./2., Acta emeritorum magistratuum et advocatorum, II. fasciculus, 12. sz., 635–636.

⁵⁵⁹ Kristyoron hármát, Kalugyeren kettőt, Pojánán hármát és egy egyet Brihenyen, Pocsovalsdén, Fonácán, Petroszon, Kiskohon és Budurászán. Uo.

⁵⁶⁰ MOL C. 44 (Dep. pol. com.), 1784. 290. sz., 153. cs., 29.

⁵⁶¹ Uo. 290. sz. 153. cs., 16–17. Gorun-Kovács, 2006. 19. irat, 26–27.

ság hegyes részein, hanem a Maroson is.⁵⁶² Ezeket a határmenti katonai csapatmozgásokat november 16-án megerősítette Madarász Ignác is, a krassói vármegye részéről.⁵⁶³ Ugyanakkor a bihari alispán is jelentette a Helytartótanácsnak, hogy az ő felkérésére Sturm tábornok áthelyezett a Vaskóh felőli szorosba lovas és gyalogos katonákat, azzal a szándékkal, hogy megakadályozhassanak mindenféle behatolást Erdély felől.⁵⁶⁴

A határzár felállítása viszonylag hamar eredményeket hozott. Jankovics már november 19-én jelentette Temesvárról, hogy a butyini járásban letartóztattak egy papot és a szoborsini járásban 16 parasztot, akik állítólag Erdélyből jöttek át Magyarországra.⁵⁶⁵ Lovász Zsigmond, a temesi vármegye főispánja is jelentette november 19-én a Helytartótanácsnak, hogy a vármegyében állomásozó katonai csapatokat átszervezték, megközelítve az erdélyi, de az Arad vármegyei határt is.⁵⁶⁶

Nemcsak a határmenti vármegyék tettek bizonyos intézkedéseket a határok átjárhatóságának ellenőrzésére és az esetleges veszélyek elhárítására. Szatmár vármegye, amelynek vezetősége nagyon félt a felkelés terjeszkedésétől, saját hatáskörében tett bizonyos intézkedéseket és nem várt felsőbb utasításokra.⁵⁶⁷ Elsősorban elkobozott minden puskaport és ólmot, ami a parasztok tulajdonában volt, majd a tűzfegyvereket is, de csak az erdélyi határmenti helységekből. Majd őrséget (vigiles) állítottak fel, akik a kóborgó embereket feltartották és az útleveleket visszavonták. A főbb utak mentén és a hídaknál megfigyelő pontokat állítottak fel, ahol ellenőrizték az utazók útleveleit és kapcsolatot létesítettek a nagyváradi és kolozsvári hatóságokkal, amely által felülvizsgálták az azok által kiadott útleveleket. Megerősítették a nagybányai kincstár védelmét (később kérték annak áthelyezését, hogy az esetleg ne váljon célponttá a felkelők szemében, ha azok túl közel kerülnének). Az összes vármegyei hivatalos személy köteles volt minden paraszti megnyilvánulást tudomására hozni az alispánnak stb. Majd november 22-én a szatmári közgyűlés Bihar megyét is felszólította, hogy gyűjtse össze a parasztoknál lévő tűzfegyvereket és a puskaport, nehogy

⁵⁶² Uo. 25–27. Gorun-Kovács, 2006. 20. irat, 27–29.

⁵⁶³ Uo., 290 sz. 151 cs., 42. Gorun-Kovács 2006, 23. irat, 31

⁵⁶⁴ Uo. 79-81. Gorun-Kovács 2006, 24. irat, 31–32.

⁵⁶⁵ Uo. 75–76. Gorun-Kovács, 2006. 37. irat, 44–45.

⁵⁶⁶ Uo. 152. cs., 64–65. Gorun-Kovács, 2006. 38. irat, 45–46.

⁵⁶⁷ Uo. 151. cs., 91–92. Gorun-Kovács, 2006. 41. irat, 51–52.

azok a felkelők kezébe kerüljenek, ha azok átjönnének a hegyeken és elárasztanák a bihari régiót is.⁵⁶⁸ A szatmári vezetés intézkedéseinek egyik következménye Üveges György kereskedő letartóztatása volt, habár ő egy érvényes útlevél birtokosa volt.⁵⁶⁹

Egy Szatmár vármegyei forrásokból 1784. november 23-án összeállított jegyzék összegyűjtötte ennek a vezetésnek intézkedéseit.⁵⁷⁰ Eszerint Erdélyben 13 000 felkelt paraszt volt és ezek közül 8 000 arra készült, hogy betörjön Bihar vármegyébe. Felsőbb parancsok érkeztek, amelyek szerint a szolgabírók kötelesek voltak a puskaport és az ólmot elkobozni a parasztoktól, valamint az erdélyi határ mentén össze kellett gyűjteniük a tűzfegyvereket. A szolgabírók őrését (vigiles) kellett állítsanak, főleg a hidaknál és az útkereszteződéseknél, akik ellenőrizték az átkelőket és feltartották azokat, akik útlevél nélkül utaztak. Az útleveleket ellenőrizni kellett a kolozsvári és nagyváradi hatóságoknál, hogy valóban ők adták-e ki. A szolgabírónak valamennyi tapasztalatukról azonnali jelentést kellett tenniük az alispánnál. Nagybánya város vezetőinek biztosítani kellett annak a 60 férfinak az ellátását, akik az ottani királyi kincstár védelmét biztosították, valamint azok segítségére voltak kötelezettek, támadás esetén.

Ahogy az idő múlt, más – az erdélyi határtól távolabb fekvő – vármegyék is bekapcsolódtak az intézkedési hullámba. November 23-án, Szegeden összeült Csongrád vármegye közgyűlése és egy 17 pontos határozatot szavazott meg, amely kizárólag egy esetleges felkelés kitörése, valamint annak áttérjedése ellen irányult.⁵⁷¹ Elsősorban megtiltották, hogy más vármegyéből idegenek útlevél nélkül, szabadon járjanak Csongrád vármegye területére. A vármegyei lakossága is csak útlevéllel járhatott egyik faluból a másikba és csak nagyon jól indokolható esetben. Az utazók ellenőrzése miatt minden helységet arra köteleztek, hogy fegyveres felügyelőket állítsanak, akik a helyi hatóságok elébe vitték minden utazót és akiket havi három forinttal fizettek a vármegyei kasszából. Az utakat éjjel-nappal kellett ellenőrizni és a falusi bírók kötelesek voltak naponta jelentést tenni a körzeti megbízottaknak, akik Vásár-

⁵⁶⁸ Uo. 218–219. Gorun-Kovács, 2006. 53. irat, 61.

⁵⁶⁹ Az útlevelet Nagybánya főbírója adta ki 1784. szeptember 19-én és október 29-én az illető főbíró ráírta, hogy Erdélybe utazik szolgájával együtt „üvegeinek eladására”. Uo. 13. sz., 152. cs., 290.

⁵⁷⁰ Uo. 123–124.

⁵⁷¹ Uo. 290. sz., 151. cs., 162–164. Gorun-Kovács, 2006. 61. irat, 73–75.

helyen, Csongrádon, Horgoskőn, Tápén, Mindszenten, Szegeden és Szentesen székelték. Figyelmük arra is kiterjedt, hogy ha a közeledő télen a Maros, a Temes, valamint Piczl tó befagyott volna, akkor azt is ellenőrizni kellett volna, nehogy valaki átkeljen a jégen. Természetesen az összes jelentés az alispánhoz kellett küldeni, aki a közgyűlés előtt felelt az intézkedések végrehajtásáért és egy esetleges felkelés megátlásáért. Másnap, november 25-én, Csongrád vármegye közgyűlése tudomására hozta a Helytartótanácsnak az általa hozott intézkedéseket.⁵⁷² Ugyancsak november 25-én, egy másik átiratban, Kárász István alispán megindokolta a közgyűlés által hozott intézkedéseket azzal, hogy olyan tudósításokat kaptak, miszerint az aradi felkelők arra készülnek, hogy betörjenek Csongrádba is.⁵⁷³ November 29-én a Helytartótanács közölte Csongrád alispánjával, hogy tudomásul vette a közgyűlés határozatait.⁵⁷⁴

November 29-én Makóról, Csanád vármegye is küldött a helyzetről egy jelentést a Helytartótanácsnak.⁵⁷⁵ A közgyűlés csak november 15-én szerzett tudomást az erdélyi felkelésről és annak áttérjedéséről a szomszédos Arad vármegyébe. Szerintük az erdélyi felkelés egy paraszti összeesküvés a magyar nemesség ellen. November 16-án kapták meg a felső utasításokat a felkelés elleni intézkedésekről, amelyeket sürgősen közöltek az érdekeltekkel és november 22-én kapták meg a katonai intézkedésekről szóló átiratot. Minthogy a vármegye lakosságának nagyobb része román ajkú, kötelezték saját tisztjeiket, hogy bizonyos intézkedéseket hozzanak a közbiztonság érdekében. De a magistratualis intézkedések katonai jelenlét nélkül nem tudták biztosítani a csendet és a közbékét a román lakosság körében, mert a felkelés a közvetlenül szomszédos vármegyében tombolt és akármikor áttérjedhetett vármegyéjükbe is. Ezért kérték, hogy a Helytartótanács járjon el a katonai hatóságoknál biztonságuk szavatolása érdekében. Egy szóval sem említették, hogy esetleg határzárát állítottak volna fel, és azt sem, hogy milyen biztonsági intézkedéseket léptettek életbe.

Bereg vármegye nemesi közgyűlése december 1-én, Beregszászon ült össze és Szatmár vármegye november 22-i átiratának következményeképpen, amelyben tudomást szereztek az erdélyi felkelés fejleményeiről, bizonyos intézkedéseket hozott,

⁵⁷² Uo. 175–176. Gorun-Kovács, 2006. 62. irat, 76–77.

⁵⁷³ Uo. 166–167. Gorun-Kovács, 2006. 63. irat, 77–78.

⁵⁷⁴ Uo. 216. Gorun-Kovács, 2006. 76. irat, 92–93.

⁵⁷⁵ Uo. 253–254. Gorun-Kovács, 2006. 70. irat, 84–86.

melyről tudósította a Helytartótanácsot is.⁵⁷⁶ Az első helyen a puskapor és az ólom kereskedelemének betiltása, valamint azok elkobzása volt, a járási szolgabírók által, majd úgyszintén tilalmazták azoknak Beregszászra beszállítását és elraktározását. A második intézkedés saját parasztjaik szigorú ellenőrzése volt. Azonkívül megerősítették a vármegye pénztárának védelmét és az idegenek átutazásának ellenőrzését, főleg éjjel, miután a szolgabírók kihallgatták azokat, a vármegye börtönébe kellett bekísérni. A nemességnek készenlétben kellett tartania fegyvereit és fel kellett készülnie saját parasztjai esetleges felkelése ellen, ha az váratlanul megtörténne. A postát is meg kellett erősíteni és az csak kétszeres őrség kíséretével mehetett el a következő nyíregyházi, megállóig.

December 7-én Eperjesről írt a Helytartótanácsnak Kapy József, Bereg vármegye főispáni hivatalának adminisztrátora, aki azt kérte a budai kormányszervtől, hogy a vármegyében jelenlévő katonai alegységek mellé (Preisach és Trautmansdorf ezredből) újabb erőket küldjenek.⁵⁷⁷ Ezt a kérést az újonnan választott Bessenyei György alispán unszolására tette, aki úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a katonai jelenlét messze elmaradt a biztonságot szavatoló szinttől.

A Helytartótanács levéltárába került Bessenyei György beregi alispán december 8-i levele, amelyet valamelyik szomszéd vármegye alispánjához intézett és valószínűleg az küldte fel Budára.⁵⁷⁸ Bessenyei levele azt tanúsítja, hogy a magyarországi nemesség, főleg a keleti részekben, mennyire félt egy esetleges felkeléstől, amely nem feltétlenül Erdélyből indult volna. Még azt is elképzelték, hogy a szomszédos Galiciából jöhetett volna át, ami éppen akkor csendben volt. Az alispán elismerte, hogy saját parasztsága „könnyen megtörténhet”, hogy fellázadt volna az erdélyiek példára és „magunkat s hozzánk tartózkodóinkat, s javainkat” oltalmazandó, a vármegye a következő rendelkezéseket hozta: „minden helységeken a szokott strázsák az ország utjainkon, és Gallitia felől való oldalakon pedig duplász és triplász vigyázók, azok pedig amenyiben lehet, nemességből állók, kikhez inkább lehet bizadalmunk, kirendeltessenek, és felállitassanak, úgy, hogy valaki hiteles passus nélkül, melyek

⁵⁷⁶ Uo. 214–215, valamint 216. Gorun-Kovács, 2006. 76. irat, 92–93.

⁵⁷⁷ Uo. 13. sz., 151. cs., 81. Gorun-Kovács, 2006. 89, 107–108.

⁵⁷⁸ Uo. 192–193. Gorun-Kovács, 2006. 90., 108–110. Sajnos, nem tudjuk pontosan, kinek küldte el, de valószínű, hogy Máramaros vármegyének.

egyedül magistratualis tiszt uraktul legyenek kiadva, jönni, menni tapasztaltatik, az olyatén megfogattatván és magát hitelesen ki nem mentvén, közelebb levő magistratualis tisztünk előtt, vasra nemes vármegye tömlöcében késértésék ... ugyan a nemesség részéről 400 gyalogok, és hatvan lovasokat, úgy azoknak tiszteiket (kiknek előljároja, és vezére tekintetes Rácz György ur első kapitánnak rendeltetett) elrendeltük, hogy valami legkisebb félelmes circumstantia kiütne, azonnal védelmezésünkre készen lehessenek”. Megelőzés végett, hogy „ezen környül állásokban mindennémü rossz híreket, és valóságokat voltaképpen meg tudhassuk ... ezen nemes vármegye bizot, és arra alkalmas uri tagját Gallitiában, *honnat ezen rész leg inkább félhet* úgy, hogy bé menvén Szent Kolya felé, és tovább is, minden circumstanciákat ki tanulyon, és voltaképpen a valóságot ki tudván, nekünk a dolognak bizonyos voltát meg hozza.”

A frissen megválasztott beregi alispán kapcsolatban állt „nemes Szathmár, és Ugocsa vármegyék ordinarius vice ispány urakkal”, amelyekkel „szüntelen való correspondentiát” tett. De azon kívül a vármegye felvette a kapcsolatot Splényi tábornokkal is, hogy ha a felkelés elérné a vármegyét „bizonyos számú regularis népet kérjünk, melyet ... ígéretben is tette o nagysága”. Addig is, felkérte a címzettet, hogy „elsőben is minden tisztelettel kérem az urat consiliarius, és ordinarius vice ispány urat ezen nemes vármegye nevében, méltóztassék velem de tempore in tempus mihelyest olyan veszedelmes circumstantia elő adna magát azon nemes megyében, vagy szomszédságában, aztat azonnal medio expressi velem közleni jo eleve méltóztassék ... hogy így a veszedelmes állapotokat megtudván, köz akarattal a felállítandó népet mi nagyságtokat, nagyságtok pedig minket maga népével, az mely helyen tudniillik szükséges lészen, annak idejében, és rendivel segithessük, és oltalmazhassuk”.

December 9-én Máramaros vármegye is intézkedett egy esetleges felkelés kitörése ügyében.⁵⁷⁹ A szomszéd vármegyékhez hasonlóan, elsősorban a puskaapor és ólom forgalmazását korlátozták, amelynek végrehajtását Hatfaludi Pál szolgabíróra bízta a közgyűlés, aki a puskaporral foglalkozó kereskedőket kellett, hogy felügyelje. Majd a fegyverek összeírását kezdeményezte és azok összeszedését, amellyel a kama-

⁵⁷⁹ Uo. 77. Gorun-Kovács, 2006. 92. sz., 114–116.

rai hivatalnokokat, valamint a szolgabírókat bízták meg. Harmadsorban következett a hidak, útkereszteződések és utak felügyelete, amit szintén a szolgabírók végeztek el, nagy szigorúsággal. Az ellenőrzés nemcsak a vármegyébe utazókat érintette, hanem a helyieket is. Az öröknek naplementekor kellett elfoglalniuk helyüket és egész éjjel szolgáltak. Az elfogott személyeket a helyi bírók segítségével be kellett kísérni a börtönbe kivizsgálásra. Bíró Joakim esküdt azzal a szándékkal ellenőrizte a kovácsokat és a fegyvergyártókat, hogy kipuhatolja, adott-e be valaki azokhoz javításra valamilyen fegyvert, főleg pisztolyt. Végül Zsibay Sámuel esküdtet bízták meg azzal, hogy utazzon az erdélyi határra és onnan figyelje a szomszédságban történő eseményeket.

December 13-án Szuhányi László szatmári alispán három hét késéssel Nagykárolyból jelentette a Helytartótanácsnak, hogy Csáky János, a kolozsi főispán felszólította egy levélben (melyet november 22-én küldtek el Kolozsvárról), hogy kövesse példáját és hirdesse ki a nemesi felkelést.⁵⁸⁰ Minthogy a nemesi felkelés kihirdetése nem tartozott a vármegyék hatáskörébe, Szuhányi László alispán megkérdezte a Helytartótanácsból, milyen lépéseket tegyen. A biztonság okáért, Szuhányi László elküldte a Helytartótanácsnak a Csáky János által írt levél másolatát is. A Helytartótanács december 20-án sietett is válaszolni és röviden tudomására hozta a szatmári alispánnak, hogy az uralkodó már meghozta a leghatékonyabb intézkedéseket a felkelés elfolytása érdekében és felesleges, hogy a maga vármegyéjében ennek érdekében valami másféle határozatot hozzon.⁵⁸¹

A vármegyék jelentései tovább bővültek, 1784. december 14-én Árva nemesi közgyűlése is megjelent egy átirattal, amely azt jelezte a Helytartótanácsnak, hogy a területükön áthaladó utak tele vannak latrokkal.⁵⁸² A megjegyzést az okozta, hogy a Galiciából és Sziléziából áthaladó kereskedők nem érezték magukat biztonságban, amikor Árva vármegye területére értek és nagyon valószínű, hogy a közgyűlés párhuzamba helyezte az ottani valóságot az erdélyi felkelés előtti bánsági helyzettel. Ezt megerősíti, hogy annak ellenére, hogy az átiratban nem esik egy szó sem az erdélyi

⁵⁸⁰ Uo. 290. sz., 151. cs., 246. Gorun-Kovács, 2006. 95 sz., 119.

⁵⁸¹ Uo. 248–249. Gorun-Kovács, 2006. 107. sz., 130–131.

⁵⁸² Uo. 13. sz., 151. cs., 13.

felkelésről, sem annak veszélyes mivoltáról, maga a Helytartótanács mégis a felkeléssel kapcsolatban álló iratok közé sorolta azt.

Csongrád vármegye 1784. december 14-én egy félelemmel átitatott jelentést küldött fel Budára, jelezve a Helytartótanácsnak, hogy a szomszédos Arad vármegyében továbbra sem csendesedtek le a parasztok, hogy továbbra is nyugtalanok, titkos gyűléseket tartanak, nem tartják be a tisztviselők utasításait és parancsait.⁵⁸³ A közgyűlés azt állította, hogy az egyedüli mód, amellyel el lehetne érni azok nyugalomát, ha ugyanazokat az intézkedéseket léptethetnék életbe, mint a csongrádi Vásárhelyen 1774-ben történt parasztlázadás alkalmával. Azonkívül a csongrádi közgyűlés kérte, hogy a közbiztonság fenntartásáért több katonát helyezzenek vármegyéjükbe (*boni publici ratione, aut numerosiorem militiam in gremium nostri illocare*).

1784. december 18-án Kováts Imre, a kunszentmártoni esküdt, összefoglalta a jáász-kun járás közgyűlése által hozott határozatokat, amelyeket az erdélyi felkelés miatt léptettek életbe.⁵⁸⁴ Elsősorban az átutazók ellenőrzését tartották fontosnak és ezért a szálláshelyeket és a szállásadókat össze kellett írni, s ha nem jelentették be azokat, egy arannyal, vagy 25 botütéssel büntették. A tíz körzetben, amire fel volt osztva a járás, őreket kellett felállítani, akik ellenőrizték az idegeneket és megtudakolták szándékaikat. Éjjel-nappal figyelni kellett az utakat, hidakat és ellenőrizni az átutazókat, gyalogosokat vagy lovasokat egyaránt, akik kötelesek voltak felmutatni útlevelüket. Ha egy átkelőnek valaki szállást adott, be kellett jelenteni a helyi jegyzőnél, aki egy szenátor társaságában köteles volt ellenőrizni az utast. Ha csábítókra („*impostores et splebis seductores*”) vagy levélhordókra bukkantak volna, akkor a magisztrátus elé kellett vinniük, aki megvizsgálta az esetet. Külön figyelmet kellett szentelni a postajáratoknak, amelyek Szolnok, Cegléd vagy Félegyháza felé közlekedtek. De ezeket a közgyűlés a járási kapitány hatáskörébe helyezte, akinek el kellett intézni azok ellenőrzését.

Máramaros vármegye közgyűlése 1784. december 20-án jelentette a Helytartótanácsnak a katonai védelmet, amelyet a főhadiparancsnokság felállított az erdélyi ha-

⁵⁸³ Uo. 11. Gorun-Kovács, 2006. 99. sz., 121–122.

⁵⁸⁴ Uo. 29–30.

tár mentén.⁵⁸⁵ Eszerint az addig is a vármegyében jelenlévő Trautmansdorf ezredbeli páncélozott huszárok mellé, Poppin, a Preysach ezred parancsnoka még hozatott alegységeket az Altona gyalogos ezredből, és huszárokat az említett Trautmansdorf ezredből, akiket kimondottan az erdélyi felkelés ellen irányítottak a vármegyébe. De most a közgyűlés azon csapatok ellátása körüli gondokat feszegette, akik, mint a Trautmansdorf ezredből származó alegységek, már nyolc éve voltak elszállásolva Máramaros vármegyében és jelenlétük nagy veszteségeket okozott a népnek, valamint a lovak tönkretették az utakat. Ezért kérték a lovas katonák kicserélését gyalogosokkal. Majd december 20-án, a máramarosi közgyűlés újból megvitatta a helyzetet és jelentette a Helytartótanácsnak, hogy már felállították a hidaknál a felügyelő személyzetet, amely ellenőrizte az átkelőket, valamint Avas járásban, amely szomszédos volt Erdéllyel, megerősítették a felügyeletet.⁵⁸⁶

1784. december 22-én Csongrád vármegye még mindig bizonytalannak mutatkozott a parasztokkal szemben.⁵⁸⁷ A december 14-én, Szegváron összeült csongrádi közgyűlés megújította kérését újabb katonai csapatok áthelyezése iránt, azzal indokolva, hogy a szomszédos keleti vármegyékben a parasztok még mindig nem csendesedtek le. A közgyűlés nem látott más lehetőséget a közbiztonság és közcsend fenntartása érdekében, mint újabb katonák áthelyezését a megye területére.

Bács vármegye közgyűlése december 24-én, Bajáról jelentkezett a Helytartótanácsnál és kemény szavakkal elítélte az Arad vármegyei parasztok nyugtalanságát.⁵⁸⁸ A saját fennhatóságuk alatti területen történekről csak annyi jelentenivaló volt, hogy a korábban elhatározott összes intézkedést véghez vitték. Annál több jelentenivalója volt az alispánnak, aki december 24-én aprólékosan adta elő az összes intézkedést és azok első eredményeit.⁵⁸⁹ A legfontosabb talán az volt, hogy amióta bevezették a közgyűlés által megparancsolt intézkedéseket, nem észleltek és nem tartottak fel egy, a vármegyén kívüli idegent sem, aki – esetleg útleveél nélkül – átutazott volna. De még a vármegyén belüli lakosokat sem fogtak el, akik esetleg egyik hely-

⁵⁸⁵ Uo. 71–72. Gorun-Kovács, 2006. 105. sz., 128–129.

⁵⁸⁶ Uo. 75. Gorun-Kovács, 2006. 106. sz., 130.

⁵⁸⁷ Uo. 11. Gorun-Kovács, 2006. 114. sz., 135–136.

⁵⁸⁸ Uo. 116. Gorun-Kovács, 2006. 117. sz., 137–138.

⁵⁸⁹ Uo. 112–115.

ségből a másikba mentek volna útleveél, vagy más engedély nélkül. A helységek jegyzői nem jeleztek egy szállásadó esetet sem, akit tetten értek volna. Az öröket (vigiles) a vármegye pénzéből fizették ki, havi három forinttal. Ezeket a következő helyeken állították éjjeli-nappali szolgálatba: a Bács felé vezető úton Horgason, Mártonoson (Ördög-Lyuk ponton), Keresztúron, Kanizsán (Bélo-Barda ponton, a temesi Bánság felé vezető úton, hat ör), Adorjánon (öt ör), Szentesen (négy ör), Zentán (négy ör), Mogoson (négy ör), Batkán (öt ör), Adán (négy ör), Padén (négy ör), Moholyon (négy ör), Petrovaszellán (négy ör), Máté-Szigeten (két pontban, négy-négy örrel), Perleken (négy ör), Óbecsen (a Temesvár felé vezető úton, négy ör), Velika Adán (négy ör), Földváron (négy ör). Az alispán hetente tett jelentést a közgyűlésnek ezek tevékenységéről. Azok a helyi bírók vagy örök, akik esetleg nem jelentették feletteseiknek a valódi helyzetet (átutazók, szállást keresők stb.) börtönbe zárták. A Tiszán éjjel közlekedő hajókat is ellenőrizték, és 25 botütéssel büntették azt a hajóst, aki nem jelentette fel az esetleges gyanús személyeket, akik útleveél hiányában megpróbáltak átutazni a vármegyén. Ha a helyi tisztek, valamint az örök és azok felügyelői (*inspectores*) nem teljesítették az előírt kötelelességeiket, jelentést kellett tenniük az alispánnál.

Hogy általában mennyire komolyan vitték véghez az intézkedéseket, amit a vármegyék az erdélyi felkelés körülményei miatt hoztak, kitűnik egy csongrádi esetből, amikor Kárász István alispánnak, aki a saját vármegyéjében vezette az intézkedések végrehajtását és ellenőrzését el kellett utaznia székhelyéről. Ez alkalommal közölte a Helytartótanáccsal, hogy átadta kötelelességeinek végrehajtását a második (*substitutus*) alispánnak.⁵⁹⁰

A közbiztonság és közcsend biztosításáról szólt az 1784. december 27-i levél is, amelyet Bereg vármegye alispánja, Kapy József Eperjesről küldött.⁵⁹¹ Minthogy minden eshetőségre gondolva már december 18-án kérte a vármegye területén állomásozó katonai jelenlét megerősítését, ez alkalommal örömmel jelentette a budai Helytartótanácsnak, hogy megérkezett két alegység a Preysach ezredből, valamint még egy, a Trautmansdorf ezredből, amely addig Máramaros vármegyében állomáso-

⁵⁹⁰ Uo. 139. Gorun-Kovács, 2006. 123. sz., 147–148.

⁵⁹¹ Uo. 81. Gorun-Kovács, 2006. 125. sz., 149–150.

zott. Az alispán véleménye szerint az újonnan áthelyezett csapatok elegendőek voltak a csend és biztonság szavatolására.

1784. december 30-án Szuhányi László Szatmár vármegye alispánja is jelentést tett Nagykárolyból a Helytartótanácsnak „a vármegyéjében fennálló helyzetről”.⁵⁹² Elsősorban leírta a katonai részvételt, ami a vármegye csendjét és biztonságát szavatolja. November 22-én a szatmári közgyűlés által kért katonai jelenlét valóban megnövekedett és december végén a vármegye területén 180 császári katona állomásozott (a következő helységeiben: Iriny, Gencs, Szentmiklós, Piskáros és Nagymajtény), amelyek főleg a vármegye határa mentén voltak elszállásolva és ezzel lezárták az Erdély felől bejövő főbb utakat. Ezzel az intézkedéssel a vármegye úgy tartotta, hogy eleget tett annak az utasításnak, amely megparancsolta a határzár felállítását („*linea gardon*”). De minthogy a közgyűlés szerint vármegyéjükbe sok erdélyi paraszt szokott elbújni, valamint a román ajkú parasztokat, természetüknél fogva, könnyen fel lehet lázítani és minthogy a hegyes és erdős részeken, amely az erdélyi határon van, könnyen átjöhetnek a felkelők, még kértek két gyalogos és egy lovas alegységet, ami biztosíthatja Nagybánya és Felsőbánya körzetének nyugalomát és biztonságát.

1784 utolsó napján Komjáthy Zsigmond, Máramaros vármegye első alispánja megírta a Helytartótanácsnak, hogy végrehajtotta a december 20-i parancsot és titkos utasításokat adott a járási vezetőknek a falusi nép figyelésére valamint a közbéke és a nyugalom megtartására irányuló intézkedéseket is életbe léptetett.⁵⁹³ Ugyanakkor jelentette, hogy a vármegyében nem történt semmi rendellenesség.

Jelezte még, hogy több levelet is kapott, közöttük Szatmár vármegye vezetőitől, amelyek azért nyugtalanították, mert az erdélyi felkelés továbbra is fenyegette a szomszédos vármegyéket. Egy ilyen levelet, ami december 30-án Kolozsvárról érkezett hozzá, másolatban mellékelte is a jelentéséhez. Ezt a levelet egy ismeretlen írta, aki a felkelés utolsó napjairól számolt be, azt a benyomást keltve, hogy a parasztmozgalom veszélyessége még mindig nem múlt el.⁵⁹⁴ A levélíró még nem tudta, hogy

⁵⁹² Uo. 65–66. Gorun-Kovács, 2006. 129. sz., 152–154.

⁵⁹³ Uo. 79. Gorun-Kovács, 2006. 134. sz., 156–157.

⁵⁹⁴ Uo. 171. Gorun-Kovács, 2006. 130. sz., 154.

a két parasztvezér már otthagya a felkelést és elbújt: „az oláhok Horával, és több vitézeivel egy faluban vagynak, mint egy kilentz ezeren ... erős hely, s közel hozzájuk menni nem lehet, mind az utnak szorosága miatt, mind pedig, hogy a falun kívül strázsái pikketyei, mint a regularis katonáknak vagynak”. A levélíró természetesen a nemesség hősies tetteit próbálta ecsetelni, amikor azt állította, hogy „mult héten ment 18 nemes egy spionnal Hora elfogására, de mihelyt az első tolvaj strázsát elérték, mint a sebes esső úgy jött reájok az olláság”. A próbálkozás végeredménye az lett, hogy „Az egyik (nemes) a spionnal oda van.” Maga a hír túlzottnak tűnik, mert a felkelés vége felé a nemesség ki lett zárva a lázadás elfojtásából, ez a szerep kizárólag a katonaságnak jutott.

A levél még tartalmaz egy jellegzetes erdélyi nemesi szempontot, amely szerint a falusi papok, főleg a görög-keletiek, felelősek voltak a felkelésért és annak vezetői közé tartoztak. A levélíró is említ egy ilyen esetet, mely szerint „Torda mellett egy olá faluban nyoltz olá pap az oláhokat összevgyűjtván, Torda városra akarának menni, de a tordaiak észrevénén dobot ütöttek, és spion által reájok ütöttek, s popa uramékat a templom háztáján elfogattatván bétették a duguba”.

A levélből érezhető, hogy a felkelés a vége felé közeledik. Az ismeretlen író már tudta, hogy „A Maros mellet lakó oláhoka láttatnak inkább tsendesedni, de azokis engedetlenek mind az uraság szolgáltyában, mind a katonaság portioja adminisztrációjában, mely arra mutat, hogy legkisebb alkalmatosságok lévén legottan készek legyenek a gonoszra, kiváltképpen az elhordott portékák visszaadásokban”. A megjegyzés megőrizte azt a lehetőséget, amittől minden erdélyi nemes tartott, hogy tavasszal a felkelés folytatódik: „immár úgy gondolkodnak sokan rettegve, hogy a tavasz rosszabb lészen az ösnnél”.

V. 1. 6. A FELKELES VÉGE ÉS A VEZETŐK ÜLDÖZÉSE

1784 karácsony előtti napján, december 24-én, megjelentek az első jelek az erdélyi felkelés befejezéséről. Ezek a felkelés vezetőinek körözéséről szóló iratok voltak, amelyeket a vármegyék siettek felküldeni a Helytartótanácsához.⁵⁹⁵ Bihar vármegye volt az első, amely felküldte Budára a katonaság által kiadott körözést.⁵⁹⁶ Ezt 1784. december 26-án juttatta el a Helytartótanácsnak, és jelentette annak kiadási körülményeit. Ezek szerint Bellegarde alezredes, a Biharban állomásozó Berlichingen ezred parancsnoka adta ki a vármegye vezetőinek a körözést mert a katonák meg voltak győződve arról, hogy a két vezető, Horea és Kloska, a feketetói szoroson át megpróbálnak Bécsbe jutni.

A két vezető leírása nagyon aprólékos.⁵⁹⁷ Horeát 48 vagy 50 évesnek tartják, középtermetű, inkább karcsú, mint kövér testű, rövid haja gesztenye színű (ellentétben közismert képeivel, amelyek hosszú, farkocsba kötött hajúnak mutatják), rövid bajuszú (a képeken szakállas), hosszas ábrázatú, ovális, gödrös, szeplős képű, egyenesen hordozza a testét stb. Öltözete a hegyvidéken megszokott térdig érő, fekete daróc, fehér „magyar” nadrág, ami inkább szűk, mint bő, kékkel tarkázott ködmön, hosszú juhászbunda és fekete báránybőr süveg. Csak a lábbelije tér el a szokványostól, ugyanis félig befűzött csizmát viselt.

A leírás alapján Kloska ugyanolyan ruhát viselt, mint Horea, de volt rajta néhány kirívó arany díszítés. Őt 40 éves körülinek tartották, alacsony, köpcös, barna hajú, gömbölyű arcú, piszeorrú, erős, csontos, vállas embernek írták le. Úgy tűnik, hogy mindig lóháton járt, mert a leírók szükségesnek tartották bemutatni a lovát és annak szerszámát is, míg Horea esetében nem is említik ezt.

A hír viszonylag gyorsan (négy nap alatt) került Budára. A Helytartótanács már december 31-én el is küldte a határmenti vármegyéknek (Arad, Temes, Krassó, Torontál, Csanád, Békés, Csongrád, Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa és

⁵⁹⁵ Uo. 37. Gorun-Kovács, 2006. 121. sz., 146–147.

⁵⁹⁶ Uo. 22. Gorun-Kovács, 2006. 124. sz., 148–149.

⁵⁹⁷ Uo. 37. Gorun-Kovács, 2006. 121. sz., 146–147. A leírást Halmágyról, Sturm tábornok hadiszállásáról, Kovács Mihály szolgabíró küldte a bihari alispánnak, aki az összekötetést biztosította a halmágyi parancsnokság és Várad között, valamint a csapatok ellátásával foglalkozott. Lásd Uo. 290. sz., 151. cs., 69–70. Gorun-Kovács, 2006. 133. sz., 156–157.

Máramaros), azt az átíratot, amelyben jelezte az eseményt és megparancsolta, hogy továbbítsák a két vezető leírását a saját hatáskörükbe tartozó tisztviselőknek, akik azokat a hidakat és utakat őrzik, amelyen a felkelés két vezetője Bécs felé vehetné az útját.⁵⁹⁸ A Helytartótanács is meg volt győződve róla, hogy a bujdosóban lévő Horea és Kloska nem marad sokáig a titkos menedékhelyen, hanem Bihar vármegyén keresztül Bécs felé indul, az uralkodóhoz! Talán ez a legfontosabb bizonyíték arról, hogy maga a Helytartótanács tagjai is elkezdtek gyanítani, hogy az uralkodónak vagy a környezetéből valakinek köze lehetett a felkelés kirobbantásához és esetleg a két parasztvezér oltalmazást kereshetett volna Bécsben.

Ugyanazon alkalommal a Helytartótanács külön írt Bihar vármegyének arra biztatva, hogy ne csak a fontosabb utakat és hidakat őrizték, hanem a hegyekben és erdőkben áthaladó mellékutakat is, amelyeket kevésbé szoktak használni az utasok.⁵⁹⁹ Azonkívül arra is vigyázniuk kellett, hogy amikor a két bújdosó parasztvezér átkelne a vármegye területén, nehogy fellázítsa a bihari parasztokat. Továbbra is fokozott figyelemmel kellett kezelniük a vármegye román ajkú parasztjait: azok mit beszélnek és mit cselekszenek, hogy elejét lehessen venni mindenféle „rossz szándéknak”.

Bihar vármegye alispánja december 31-én azt írta a Helytartótanácsnak, hogy amióta a katonák megjelentek Halmágy környékén, a felkelés napról napra hanyatlott, sőt még az ellopott tárgyakat is visszaszolgáltatják, valamint a nemes hölgyeket, akiket elraboltak a felkelés idején, visszaengedték a családjukhoz.⁶⁰⁰ Ugyanakkor sikerült behozni azt a néhány napi késést is, ami a frissen érkezett csapatok ellátásában fellépett. (Vaskóhon ugyanis nem sikerült idejében felépíteni azokat a kemencéket, amelyekben a szükséges kenyeret kellett süttetni.)

1785. január 3-án a Helytartótanács újabb hírral jött elő, amelyet egy átíratban küldtek el a bihari alispánnak. Ugyanis a főhadparancsnokság szerint olyan információk keringtek, hogy Horea felesége is megszökött otthonról és a Bihar vármegyei Belényesbe menekült, ott lakott (*Bellényes fixum habeat domicilium*), ami összehoz-

⁵⁹⁸ Uo. 13 sz., 151 cs., 27-26. Gorun-Kovács 2006, 132. sz., 155-156

⁵⁹⁹ Uo. 24. Gorun-Kovács 2006, 131. sz., 155.

⁶⁰⁰ Uo. 290 sz., 151 cs., 69-70. Gorun-Kovács 2006, 133. sz., 156-157.

ható volt férje bújdosásával.⁶⁰¹ A Helytartótanács megparancsolta a bihari alispánnak, hogy kutassák fel és fogják el az asszonyt, valamint vizsgálják át a házat, amelyben lakott. Beöthy János alispán ki is adta az elfogatóparancsot, de a belényesi szolgabíró nem találta meg az asszonyt. Január 11-én Beöthy jelentette is a Helytartótanácsnak, hogy Horea felesége nemcsak Belényesbe, de még a belényesi járásban sem tartózkodik.⁶⁰² Ugyanakkor Beöthy János megállapította, hogy valószínűleg a főhadparancsnokság, aki jelezte a Helytartótanácsnak az asszony elszökését (aki már hét évvel azelőtt, tehát jóval a felkelés kezdete előtt elvált a férjétől és külön éltek) összetéveszthette Belényes bihari mezővárost a kalotaszegi Belisel, amely helység valóban közel helyezkedett el az asszony házához s ahova a falubeliek gyakran jártak vásárba.

1785. január 4-én a Helytartótanács újból elküldte a két parasztvezér leírását, de nemcsak a határmenti vármegyéknek, hanem Magyarország összes vármegyéinek és királyi városainak.⁶⁰³ A Helytartótanács ez alkalommal is azt közölte velük, hogy a két vezér valószínűleg megkísérli, hogy a Bihar vármegyei Feketetői szoroson át Bécs felé meneküljön. Ezért megparancsolja, hogy szigorúan őrizzék az összes utat, hidat, erdőt és hegyet, a románok által lakott községeket, valamint azokat az eldugott helyeket, ahová azok elbújhatnak és fogják el őket.

1785. január 9-én az aradi alispán, Forray András közölte a Helytartótanáccsal, hogy a Kray alezredes által vezetett második román határőrezred katonái az Abrudbánya környéki erdőkben elfogták a két bújdosó parasztvezért.⁶⁰⁴ Majd január 2-án, elfogásuk után, a katonák elkísérték őket a gyulafehérvári börtönbe.

Január 9-én a temesi alispán, Lovász Zsigmond is jelentette a Helytartótanácsnak a két vezér elfogását.⁶⁰⁵ Ő már pontosabban tudta, hogy az esemény 1784. december 31-én történt, hogy Kray alezredes katonái voltak azok, akiknek sikerült az elfogás, és hogy láncokba verve Gyulafehérvárra vitték őket.

⁶⁰¹ Uo. 47. Gorun-Kovács, 2006. 142. sz., 165–166.

⁶⁰² Uo. 156–157. Gorun-Kovács, 2006. 156. sz., 181–182. Horea feleségéről Bruckenthal erdélyi kormányzó is érdeklődött a bihari alispánnál, még 1784. november 25-én.

⁶⁰³ Uo. 13. sz., 151. cs., 40. Gorun-Kovács, 2006. 138. sz., 161.

⁶⁰⁴ Uo. 137. Gorun-Kovács, 2006. 149. sz., 173.

⁶⁰⁵ Uo. 127. Gorun-Kovács, 2006. 152. sz., 176.

Másnap, január 10-én, Beöthy János bihari alispán is jelentette a két parasztvezér elfogását.⁶⁰⁶ Az ő leírása jóval aprólékosabb, mint az aradi alispáné. Beöthy egy tervről beszélt, amit a katonák dolgoztak ki és amely szerint el is fogták a két vezért. Eszerint Horea elfogásáért 2 000 forint fejpénzt ígértek, míg Kloskáért csak 200 forintot. A terv végrehajtásában részt vett 100 katona (de nem tudja, melyik ezredből valók) és azonnal elvitték őket, biztos őrség kíséretében, Gyulafehérvárra. A bihari alispán azt is tudta, hogy miután Horeáékat bezárták a katonai börtönbe, egy román pap hangosan megjegyezte, hogy *„No megfogatok már magyarok, az oláhok királyát, süssétek, főzzétek, amint teczik”*. Természetesen valaki meghallotta a pap szavait és őt is azonnal letartóztatták.

Miután elfogták a két parasztvezért, minden vármegyei tisztviselő megkönnyebbült. Ahogy tudomásukra jutott Horea és Kloska elfogásának ténye, azonnal siettek közölni azt a Helytartótanáccsal. 1785. január 12-én ezt tette a szabolcsi alispán, Zolán Pál is, aki ugyanakkor jelentette azt is, hogy megtett minden intézkedést, amit december 31-én a Helytartótanács parancsolt, hogy kutasson fel és foglaljon le minden levelezést, ami az erdélyi román felkelt parasztok és a helyiek között folyt volna.⁶⁰⁷

Békés vármegye alispánja, Angyal József 1785. január 15-én jelezte a budai kormány szervnek, hogy a két fővezért elfogták.⁶⁰⁸ Ő is úgy tudta, hogy a Kray alezredes parancsnoksága alatti második román határőrezred katonái fogták el őket, január 2-án az Abrudbánya környéki hegyekben és láncba verve vitték őket Gyulafehérvárra. Másnap, január 16-án, Madarász Ignác Krassó vármegyei alispán hasonlóan írta le az eseményt, de csak elfogásukról és a börtönbezárás tényéről tudott.⁶⁰⁹

1785. január 23-án Marczibányi István, Csanád alispánja is jelentette Makóról a Helytartótanácsnak a két fővezér elfogását és bezárását.⁶¹⁰ De az alispán azt is hozzáfűzte a hírhez, hogy a vármegyében lakó román ajkú parasztok elfogadták a hírt

⁶⁰⁶ Uo. 290. sz., 151. cs., 153–154. Gorun-Kovács, 2006. 155. sz., 180–181.

⁶⁰⁷ Uo. 13. sz., 151. cs., 142. Gorun-Kovács, 2006. 159. sz., 183–184.

⁶⁰⁸ Uo. 185. Gorun-Kovács, 2006. 165. sz., 193.

⁶⁰⁹ Uo. 183. Gorun-Kovács, 2006. 167. sz., 195.

⁶¹⁰ Uo. 273. Gorun-Kovács, 2006. 185. sz., 209–210.

anélkül, hogy felettébb idegeskedtek volna, vagy akármilyenféle megjegyzést tettek volna hozzá.

Nemcsak a két vezér elfogásának tényét közölték a Helytartótanáccsal, hanem Budára küldtek másolatban minden levelet, amit Erdélyből erről az eseményről kaptak. Így a beszercei piaristák vezetőjének levelét is, amelyet január 13-án küldtek Budára, aki, bár pontatlanul tudta az elfogás pillanatait („a tolvajok, a vagyis pártütő oláhok fejedelmét 27-a prioris mensis kenyeres pajtársával együtt, Kloska Jánossal megfogták a székellyek, és 30-a szerencsésen bevitték Károlyvárra”), más kósza híreket is terjesztett.⁶¹¹ Szerinte a katonák, akik elfogták a két vezért meggazdagodtak a művelet alatt, mert Horeának „az egész köntösse be vala varva aranyokkal” és „hogy ötet szabadon elbocsássanak az út közben” adott volna a katonának „egy gyüszi aranyokal kívül ... még sokkal többet vettenek”. A fővezér magatartásáról azt tudta, hogy „Mostis tele torokkal kiáltya hogy felséges császáruk akarattyából tselekedet mit tselekedet, és azért épen semmit sem fél a büntetéstül”. Annak ellenére, hogy a két fővezért elfogták, nincs ok a nyugalomra, mert „még Hóra neve alatt több rossz emberek imitt amott lapangnak, félünk kell, hogy tavaszkor ujonnan ki ne üssenek, mert olyan hire vagyon, hogy sokan bé vették volna magokat Magyarország felé az hegyekbe”. Salisról, akit a bécsi titkosrendőrség még 1784. nyarán általános körözés alá helyezett, a szerzetesek úgy tudják, hogy „Az harmadik vétéz társát Salintzer, a ki az oláhok között 1774 major vala, de az 4000 forint elpraedálása miatt processualiter cassiroztották, elfogták Lengyelországban, Varchauban. Ez gróf nembül való, Andrassy leányt tartott. Volt Eszterházi regementében az utolsó hét esztendőbeli háborúban, az után pedig az oláhokhoz küldetett, a kétt fia mostis Bétsben vagyon eő felsége szolgálattyában”. Papp Lászlóról, Hunyad vármegye román származású első alispánjáról azt tudták, hogy „groff Jankovics vasra verette, mert egyett értet az oláhok előljáróival”, ami távolról sem volt igaz, de azt a nemesi szemléletet mutatja, hogy a hunyadi nemesség valóban azt gyanította róla: származása miatt a felkelőkkel tartott.

⁶¹¹ Uo. 245. Gorun-Kovács, 2006. 161. sz., 190–191.

Nemcsak Papp Lászlót keverték gyanúba, hanem egy bizonyos „Mortza Sámuel magyar nemes” embert is, aki „schismaticus lött, és közöttök kapitány lévén expediatott Marosvásárhelyen”. Úgy tűnik, Mortza nem volt egy egyedi eset, mert „Szabó Ferencz Magyar Dicsőszenmártoni, a ki catholicus lévén reformátussá lött, az után unitarius, végtére schismaticus Pekry leányt tartott, ugyan ottan felnyársolták”. A két említett név ismeretlen a felkelésben.

Mégis a legnagyobb túlzás, amit a besztercei piaristák rendfőnöke elkövetett az említett levélben az uralkodót illeti, ugyanakkor egyfajta reményt is kifejezett: az uralkodó és a nemesség közötti megbékélést. Ugyanis az uralkodó végig azt akarta, hogy a nemesség ne keljen fel a parasztok ellen, hanem a felkelés ügye maradjon az állam szerveinek (hadsereg, gubernium stb.) feladata és azok vessenek véget a felkelésnek. De a rendfőnök azt állítja, hogy „Eö felsége a nemeseket, kik ebben az insurectioban különösen viselték magokat megdicsérte; azokat magának kikérven testörzésért, ha valamikor kemény hadakozást kellene tartania”. Főleg azzal hívta magára a figyelmet, hogy kifejezésre juttatta a nemesség legfőbb álmát: „A nemeseket conscriptiójárul már lemondot”.

Enyedről származik egy másik levél, ami Máramaros-Szigetre került, majd a vármegye másolatban felküldte Budára.⁶¹² A levél szerzője, Szabó Sámuel enyedi teológiai professzor tudósította Nánássy István szigeti református lelkészt az erdélyi helyzetről. Mint művelt ember, tanár és teológus, tartózkodott a túlzásoktól és levele elején egy jóval realisabb véleményt közölt. Tudja, hol fogták el a két vezért („Albak nevű helységben a Bihar vármegyei havasok széliben”), de azt is, hogy „fogatlan vagy on még két fő tolvaj Krisán Demeter, Nyikula Pétru, és 35 kapitány”. Maga a felkelés már véget ért, mert „A tolvajok seregei most dissipálva vannak a katonaság, fegyverben lévő nemesség, magyarságtul való félelem miatt, a nagy hó, hideg, éhség miatt”.

Szabó Sámuel is úgy tudta, mint szinte mindenki Erdélyben és Magyarországon feltételezte, hogy „Ezen gonosz segítői és eszközei voltak in genere az oláh papok, a kikkél circularissok találtattak az oláhságnak ültetése iránt, a templomok

⁶¹² Uo. 331. Gorun-Kovács, 2006. 162. sz., 191–192.

sanctuariumában fegyverek is rakással”, habár a felkelés ideje alatt sehol sem találtak fegyvert, sem templomokban, sem parókiákban. Arról is hírt adott, hogy az általános kegyelem már ki volt hirdetve és ezért „egy tolvajt sem szabad el fogni, ha in facto tumultuationis nem találtatik, ha othon ül, ártatlan minden gonosz tselekedetéről.” Ezért „A regius comissariusok grof Jankovics Antal úr, és generalis a Papilla Déván sokat a tolvajok közül simpliciter el bortsáttattak, talán 37 fogságban hagyattak ... Most Fejérváron operálnak, ottis el bortsáttattak eddig 84-et fogságra is tétettek valami 35-öt. Az hátra lévőkkal mit csinálnak? az üdő mutatja meg”. Elégedetlensége abból indult ki, hogy Erdélyben senki sem tudta, milyen utasításokat kapott az uralkodótól a két biztos és rajtuk kívül senki másnak, „A guberniumnak, és egyéb provincialis militaris biráknak a tolvajok dolgához nem szabad szólni, nyúlani.”

A levél vége felé Szabó Sámuel keserűen megjegyezte: „Nem hiszem, hogy az égben oly kedves nép volna a tolvaj oláhság, mint az erdélyi és magyarországi földön!” A levél végén az információk hiánya, valamint a félelem mégis eluralkodik rajta és már szinte pánikba esik, amikor azt állítja, hogy „Nagy mysteriumnak tartatik ez a tumultuatio”. A szerencsétlenség csúcsa az, hogy még a havasalföldiek is elidultak Erdély felé, „mint egy 8.000-en, de a vajda észrevévén a tumultust, lekaszáltatta őket”.

Magyar Láposról 1785. január 17-én írt egy levelet Kóródy Ferenc szolgabíró a szilágysági Zsibóban lakó esküdtjének, aki továbbította a vármegyének, az meg elküldte másolatban a Helytartótanácsnak.⁶¹³ Kóródy Ferenc is Horea és Kloska elfogásának hírért valamint azok bezárásáról szóló értesülését a gyulafehérvári várbörtönbe akarta elküldeni Zsibóban lakó ismerősének. A szolgabíró úgy tudta, hogy december 30-án fogták el őket „Erdély és Magyarország széleiket mi találó egy Albis nevezetű havason lévő kemény köszikláknak egyikén egy oláh pappal együtt”. Ami valóban újdonság a levélben az, hogy az írója tudta, hogy „mint hármokat valamely gornyikok elfogván adták a székely katonák kezibe”, mert ténylegesen nem a katonák fogták el a vezéreket, hanem több erdőkerülő (gornyik).

⁶¹³ Uo. 290. Gorun-Kovács, 2006. 174. sz., 200–201.

Kóródy Ferencnek pontos információi voltak arról is, hogy Gyulafehérváron „külön külön igen kemény őrizett alatt tartattnak”, de az is, hogy az elfogásuk nem jelentette a veszedelmes idők végét, mert „hogy az el fogatott Hóra helyet egy Frunszilla nevezetű más coripheus malefactor támadott”. Arról is tudósította a Zsibóban lakó idős barátját, hogy „a vélek rabúl vitt oláh papp publice azt mondotta, hogy az Horát az magyarok már megehetik, de ez után nagyobb dolgokat várjanak magokra”, fenyegetés ami elgondolkoztatta, de inkább megijesztette a levélíró. A parasztlázadás 1784. december folyamán véget ért. A végső pontot a két fővezér elfogása jelentette, ami december 31-én történt. Az 1785. februári kivégzésük már a felkelés végéhez tartozik, de addig a parasztok megnyugodtak és már hazatértek. Csalódtak vezetőikben, akik azt hitették el velük, hogy jól tettek, mivelhogy az uralkodó parancsának tettek eleget. Ezek a fejtegetésünk végén idézett személyes levelek már múlt időben beszéltek a felkelésről és a jövőt próbálják kitalálni, hogy a tavasz kezdete majd magával hozza-e, vagy nem az újabb fellobbanást.

A hatóságok folytatták tevékenységüket, felügyelve a parasztokra és próbálták visszaállítani a felkelés előtti helyzetet. A parasztfelkelés ügyében a Helytartótanáccsal folytatott levelezésüket a budai intézmény továbbra is ugyanabban az állagban tárolta, azt mutatva ezzel, hogy az ő szemszögéből a parasztlázadás ügye tovább folytatódott.

VI. A HELYTARTÓTANÁCS ÁLTAL KAPOTT IRATOK A FELKELES UTÁNI IDŐBŐL

VI. 1. A FELKELES UTÁNI INTÉZKEDÉSEK ERDÉLYBEN

Habár 1784 decembere folyamán az erdélyi parasztfelkelés teljesen lecsillapodott és Szilveszter előtti napon Horea és Kloskát a katonák elfogták, a kedélyek sem Erdélyben, sem Magyarországon nem nyugodtak le. A két vezető elfogásának híre csak az újév utáni hetekben terjedt el a helyi hatóságok körében, s inkább híresztelések útján, mint hivatalos közlések által. Maga az uralkodó is csak 1785. január 10-én kapta meg a hírt Jankovics biztostól.⁶¹⁴ II. József parancsára a Horea és Kloska elfogásában részt vett gornyikok között 600 arany forintot széjjelosztottak, de Vajda és Jeney hadnagy is – akik átvették a foglyokat és átvitték Gyulafehérvárra – kapott még 50 forintot.⁶¹⁵ 1785. január 30-án a harmadik vezetőt, Krisánt is elfogták és bebörtönözték Gyulafehérváron, de a másik két vezértől külön helyezték el.⁶¹⁶ A három vezérre a börtönben a naszódi első román határezred katonái vigyáztak.

Maga a megtorlás kizárólag Jankovics biztosra hárult és két szinten történt. Az első a parasztok tömegét érintette, akik általában megbocsájtó cédulákat kaptak a katonáktól, ami büntetlenséget biztosított számukra és egyszerűen hazamentek. Nem kaptak cédulát azok, akik gyilkoltak, gyűjtogattak vagy más ehhez hasonló bűnük volt. Ezek száma több száz lehetett, talán 600 és 700 körül mozgott, ami a kb. 20 ezer felkelt paraszt⁶¹⁷ 3%-át tette ki. Ezeket börtönnel vagy kényszermunkával sújtották, de végül az uralkodó azt is eltörölte. Keveset közülük Bánátba költöztettek.

⁶¹⁴ Prodan, 1979. II. 342.

⁶¹⁵ Uo. 345. A császár nagyon örült Horea és Kloska elfogásának és azt parancsolta, hogy mindenkit, aki részt vett a műveltségben, jutalmazzanak meg valamilyen módon. Valamennyi sorkatona kapott 2, illetve 3 forintot. A hét gornyikot utódaikkal együtt szabadították fel az örökös jobbágyságból. Még az abrudbányai ortodox esperes is kapott 30 arany forintot és egy kitüntetést, míg a lupsai parasztok között, akik kerülőként vettek részt a két vezető elfogásában, 70 forintot osztottak szét. Uo. 346.

⁶¹⁶ Krisán elfogásához is a saját falubeliek járultak hozzá, papjukkal az élen. Vele együtt elfogták a feleségét, a fiát és a szolgáját is. Uo. 368–369. Már elfogásakor azzal dicsekedett, hogy mindent el fog mondani a felkelés kitöréséről és menetéről, amit a kihallgatása alkalmával be is tartott.

⁶¹⁷ Az adatok eltérőek és bizonytalanok. Talán a valósághoz a legközelebbi adatokat közli Magyarország története 1686–1790. II. Budapest, 1989. 1075. Prodan azt állítja, hogy csak a gyulafehérvári börtönbe kb. 450 fogoly került. Prodan, 1979. II. 442.

A második, magasabb megtorlási szint csak a három fővezért érintette. Jogilag azok kivizsgálása és büntetése az erdélyi hatóságokra hárult volna, de az uralkodó azt határozta el, hogy nem a katonai hatóságok fogják kivizsgálni az ügyüket, hanem a Jankovics biztos által vezetett bizottság. Ugyanakkor azt parancsolta Jankovicsnak, hogy büntetésükkel elrettentő példát kell statuálni a népnek és ezért kivégzésük látványos legyen.⁶¹⁸ Ezzel a két fővezér sorsa megpecsételődött.

Az uralkodó nagyon figyelmesen követte a Jankovics által vezetett bizottság munkáját. A figyelme még arra is kiterjedt, hogy ha véletlenül Jankovics gróf, aki közben megbetegedett, meghalt volna, munkáját Papilla tábornoknak kellett volna folytatnia. Folyamatosan küldött Gyulafehérvárra „handbillet”-eket, például február 7-én nem kevesebbet, mint ötöt, amelyekben újabb és újabb rendelkezéseket küldött a biztosnak.⁶¹⁹ Annak első feladata a felkelés okainak felkutatása volt, majd a két társadalmi réteg, a parasztok és a nemesség megbékéltetése. Az úrbérrendezés is szóba került, amely megoldást Jankovics azzal az indokkal utasította vissza, hogy az egy későbbi feladat lesz.

A Jankovics által vezetett bizottság iratait máig nem publikálták, pedig az egész anyag a kolozsvári Történeti Intézetben, fénymásolatban is megtalálható.⁶²⁰ Csak Prodan használta fel, nagyjából, annak inkább a parasztok ellen hozott intézkedéseit emelve ki, s viszonylag keveset és felületesen szólva a kihallgatások eredményeiről.

A két fővezér kivizsgálását 1785. január 26-án kezdte meg a bizottság, amely február 24-ig tartott.⁶²¹ Horea és Kloska a kihallgatások során gyakorlatilag mindent tagadott, sem a felkelés kitörésében, sem annak menetében nem ismerték el bűnösségüket. Jóval többet ismert be Krisán, valamint Alexandru Chendi, egy román kisnemes, aki Horeát egy ideig egyféle titkárként szolgált. Krisánt csak két alkalommal hallgatták ki, február 2-án és 5-én, mert a bizottság több tagja megbetegedett, majd február 13-án Krisán a börtönben öngyilkos lett. Ellentétben a másik két vezérrel, ő aprólékos vallomást tett, egyrészt elismerte a vádakát, másrészt tisztázott bizonyos

⁶¹⁸ Uo. 343. II. József levele 1785. január 10-én kelt.

⁶¹⁹ Uo. 347.

⁶²⁰ Az eredeti anyag a MOL-ban.

⁶²¹ Prodan, 1979. II. 455–472.

kérdőjeleket. Visszautasította például, hogy a felkelés vezetői azt a célt tűzték volna ki, hogy a felkelést az egész fejedelemség területére kiterjesszék.⁶²² Krisánt öngyilkossága nem mentette fel az ítélet alól, amelyet öngyilkossága másnapján, február 14-én, a bizottság kimondott, ami szerint, mint közcsendháborítót, lázítót, gyújtogatót és gyilkost, halálra ítélte.⁶²³ Majd február 26-án a másik két vezért is halálra ítélték, ugyanazon vádak alapján, mint Krisánt. Kivégzésüket 1785. február 28-án hajtották végre,⁶²⁴ az uralkodó kívánsága szerint egy nagyobb, parasztokból álló tömeg (számukat 3–4 ezerre teszik) jelenlétében,⁶²⁵ azért, hogy szétterjeszthessék a parasztok között a hírt, hogy Horeát és Kloskát valóban kivégezték.⁶²⁶

A vezérek kihallgatása és kivégzése nem hozott sem nyugalmat, sem elégtételt a nemesség soraiban, sem Erdélyben, sem Magyarország határszéli vármegyeiben. Büntetésüket nem tekintették elégségesnek. Magát a kivégzést sem tartották elég hosszadalmasnak és azt vetették a hatóságok szemére, hogy Horeát nem kínozták meg eléggé hosszasan.⁶²⁷ A kivégzés egy egész népi hagyományt szült, amely a 19. és a 20. században is élt a havasi lakosok körében, akik Horeát máig is mártírnak tartják.

A fővezérek kivégzése végleges pontot tett a felkelés végére. Ezt 1785. március 3-i jelentésében maga Jankovics Antal királyi biztos is megjegyezte, amelyben azt írta az uralkodónak, hogy az ítélet és a kivégzés „elnémította az erdélyi parasztságot, valamint azokat is Magyarországról, kik közé a zavargások áttérjedtek”.⁶²⁸ Jankovics megállapításának igazságát alátámasztja az a tény is, hogy 1785. február 28-a után sem az uradalmi, sem a katonai vagy a vármegyei hatóságok nem tartóztattak le senkit a még erdőkben bujkáló, megfélemlített parasztok közül.

⁶²² Uo. 473–477. De a két nap alatt a bizottság csak 47 kérdést tudott feltenni neki.

⁶²³ Uo. 479–481. Eszerint a holttestet lefejezték, majd a testét négyfelé vágták és a fejet a falujában egy karóba húzták.

⁶²⁴ Az Erdély története II. k. 1096., a szerzők téves napot, február 18-át közöltek.

⁶²⁵ Uo. 488. Még az ítélet kihirdetése előtt, február 23-án, Jankovics Antal arra kérte Michael Bruckenthalt, hogy a kivégzés napjára Gyulafehérvárra hozzanak minden Hunyad, Fehér, Szeben és Kolozs vármegyei román lakta helységből hat-hat parasztot, akik legyenek jelen a kivégzésen.

⁶²⁶ Az ötlet az uralkodóé volt, aki Jankovicsnak már 1785. január 10-i „handbillet”-ben parancsba adta.

⁶²⁷ Például azt vetették a bizottság szemére, hogy Horea kivégzésében nem tartotta be a törvényes rendet és a kerékbetörést nem „lentről felfelé” végezték, hanem már a második ütést a mellkasra végezték, ami az azonnali halált okozta. Lásd Prodan, 1979. II. 492.

⁶²⁸ Uo. 490.

1785. március 5-én Jankovics Antal királyi biztos és Papilla tábornok eltávoztak Erdélyből vissza a Bánságba, hogy folytathassák ottani megbízatásukat.⁶²⁹ Mielőtt elindultak volna, Jankovics átadta Michael Bruckenthalnak kivizsgálásra az összes zalatnai uradalomból származó paraszti kérelmet. A Gyulafehérváron bebörtönzött 460 letartóztatottból csak 63-at tartottak vétkesnek és azokat átadták a vármegyei hatóságoknak. A többi havasi lakos, aki az előző évben részt vett a felkelésben, a kincstári hatóságok felügyelete alatt maradt. 1785. március 20-ai kezdettel a katonai összeírást továbbra is folytatni kellett, még akkor is, ha maga Jankovics biztos is úgy ítélte, hogy az veszélyes lehet. De az udvari kancellária és az erdélyi hadparancsnokság össze akarta kötni a katonai összeírást az úrbérrendezési összeírással, amit maga az uralkodó is támogatott.⁶³⁰

A központi hatóságok nemcsak a parasztokat figyelték, hanem a nemességet is, főleg a kolozsit, amely Csáky János főispán felhívására felkelt a parasztok ellen. A Gyulai ezred főtisztai ellenőrizték a kolozsi nemesség fegyver- és egyenruha rendelkezéseit és jelentették Bécs felé, hogy Csáky főispán 2000 egyenruhát rendelt. Az uralkodó március 10-én közölte, hogy az ilyenféle törvénytelen tett és mindenki, nemes vagy nemtelen, aki ilyet cselekedne, büntessék meg.⁶³¹ Az ügy egészen 1785. augusztusáig elhúzódott, amikor a kínos ügyet azzal simították el, hogy megállapították, hogy a rendelkezést nem lehet tiltott egyenruha vásárlásnak minősíteni. Csak a fegyverek esetében találtak egyetlen egy elemet, ami a nemesi felkelésre utalt volna (az uralkodó nevét a kardok markolatára vésték), de a fegyvergyártó mesterek nem voltak hajlandók megmondani, ki rendelte őket. 1785. szeptemberében az udvari kancellária megtiltotta a nemességnek a lengyel vörös sisakok viseletét, mert azok túlságosan hasonlítottak a katonai viseletre, valamint el kellett távolítani a kardokról az uralkodó nevét.⁶³²

A legfontosabb intézkedés kétségtelenül a parasztok által birtokolt fegyverek összeszedése volt. A parancs Bécsből származott és 1785. március 31-én, Pálffy kan-

⁶²⁹ Uo. 525.

⁶³⁰ Uo. 527.

⁶³¹ Uo. 525–526.

⁶³² Uo. 532.

cellár adta ki.⁶³³ De ezt az intézkedést nemcsak Erdélyben alkalmazták, hanem Magyarországon is. A helyi hatóságok főleg a tűzfegyvereket szedték össze, majd leadták a katonai hatóságoknak, akik nem tudtak mit kezdeni velük, mert katonai célokra nem voltak megfelelőek. Az erdélyi hadiparancsnokság már 1785. márciusában érdeklődött a bécsi főhadiparancsnokságnál, mit kezdjenek a Gyulafehérvárra összegyűjtött nagy mennyiségű fegyverrel.⁶³⁴ Nem tudni mi lett a sorsuk, de biztosan nem tudták felhasználni katonai célokra mert többségükön falusi kovácsok által készített fegyverek voltak.

⁶³³ Uo. 528.

⁶³⁴ Kemény, 281–283.

VI. 2. A FELKELES UTÁNI INTÉZKEDÉSEK MAGYARORSZÁGON

A Helytartótanács levéltárában található iratokból a budai kormányszerv tevékenysége a felkelés bukása és a kivégzések utáni időszakban könnyen követhető. Előszörban, továbbra is figyelemmel követték a kelet-Magyarország szélein lakók viselkedését, megnyilvánulásait, azok hangulatát, valamint próbálták kiszűrni az esetleges felkelési szándékait. Ezért továbbra is fenntartották az előző időszakban hozott intézkedéseket.⁶³⁵ A vármegyéknek hetente kellett jelentéseket tenni, amit szigorúan be is tartottak, még akkor is, ha valójában nem is volt mit jelenteni. Ezért gyakoriak azok a vármegyei jelentések, amelyek csak azt mutatták, hogy a parasztok körében csend és nyugalom van. De előfordultak esetek, amelyben volt mit jelenteni.

1785 január végén az aradi hatóságok közölték a Helytartótanáccsal a három tótváradi járásbéli ortodox pap ügyének kihallgatási eredményeit. A kihallgatást Stanislovics György szolgabíró végezte, amelyben megkérőjelezte Medre György, Péter lelkész és Zaharie lelkész ügyét egy régebbi (november 9-i) bűne miatt, ami csak későbbben tudódott ki.⁶³⁶ A kihallgatás során a szolgabíró meghallgatott kb. 20 tanút, de szinte semmit nem tudott rájuk bizonyítani. Csak a soborsini pap, Zaharie ügyét tudták összekötni néhány Erdélyből jött sókereskedő elleni váddal, akik fizetésképpen felkínáltak néhány tárgyat, amelyeknél felmerült annak gyanúja, nem valamelyik erdélyi nemesi kúriából származtak-e (egy óráról és több ezüstdíszről volt szó). De Arad vármegye felsőbb vezetése nem csinált nagy dolgot az ügyből, mert ugyanakkor elfogták a híres útonállót, Bécs Pétert is,⁶³⁷ ami számukra valóban sokkal fontosabb volt.

1785. január 17-én Szatmár vármegye alispánja is jelentette a Helytartótanácsnak egy alsó-homorodi román pap esetét, aki imádkozott az erdélyi felkelőkért és úgy nyilatkozott: arra várt, hogy azok a falujába érjenek.⁶³⁸ A helyi hatóságok Szinyér-

⁶³⁵ A Helytartótanács 1785. január 5-én újból megerősítette ezirányú parancsát (570. számú átirat). Igaz, akkor még nem tudott semmit a felkelés bukásáról és a fővezérek elfogásáról.

⁶³⁶ A kihallgatások eredeti iratai, amelyek három egymás utáni napon történtek (1785. január 29–31.) MOL C. 53. (Dep. publ. pol.), 1785. 13. sz., 152. cs., 219–220, másnapi folytatása Uo. 217–218., valamint a harmadnap, befejező, 223–224. Gorun-Kovács, 2006. 195. sz. 216–218., 197. sz., 218–220. és 198. sz., 220–222.

⁶³⁷ Uo. 346. Gorun-Kovács, 2006. 199. sz., 222–223.

⁶³⁸ Uo. 151. cs., 225. Gorun-Kovács, 2006. 172. sz., 199.

Váraljába hívták kihallgatásra, de nem jelentkezett. Ugyanakkor Szuhányi László szatmári alispán azt is jelentette: hallotta, hogy a szomszéd Bereg, Ung és Szabolcs vármegyékben is előfordultak hasonló esetek. Szabolcs vármegyében, Kállón és Semlyénben le is tartóztattak két embert és börtönbe is zárták őket. Egy másik 1785. január 17-i jelentésében a szatmári alispán azt is megírta a Helytartótanácsnak, hogy Avasújfaluban (amelyet szintiszta románlakta avasi falunak minősített) a második alispán letartóztatta és a vármegyei börtönbe vitette Üveges Györgyöt, akit azzal gyanúsítottak, hogy az erdélyi felkelők küldöttje volt.⁶³⁹ Azt is jelentette, hogy a vármegyei börtönben Borgó Tamást és Pisztrángos Andrást is éppen akkor hallgattak ki, ugyanazon gyanúval.

1785. január 19-én, Csongrád vármegye alispánja, Kárász István azt jelentette a Helytartótanácsnak, hogy a vármegyében lakó parasztok beszélgetnek, titkos gyűléseket tartanak, nem hajlandók eleget tenni a tisztviselők parancsainak és nem tesznek eleget szolgáltatási kötelességeiknek.⁶⁴⁰ Kénytelen volt leállítani a katonai összeírást is. Azt is beszélték, hogy Óbecsén járt (december 23-a körül) két erdélyi lázító, esetüket még mindig vizsgálják.

1785. január 28-án kelt Megyeri László ugocsai alispán jelentése, amelyben hírt adott egy papi gyűlésről, amit a vármegyei orosz (rutén) és román papok tartottak Gérczen.⁶⁴¹ A jelenlévők azt határozták el, hogy a jövőben nem fognak beszélni a magyar nemzethez tartozó emberekkel, nem mennek be azok templomaiba, nem vesznek részt azok temetésein. Ezenkívül az ugocsai alispán azt is jelentette, hogy egy fiskális alattvaló mondta volna az erdélyi felkelőkről, hogy „De hiszen jönnének bár hamar erre, és is egybe közikbe állanék”. Az illetőt azonnal letartóztatták és börtönbe zárták. Az alispán el is küldte a kihallgatások jegyzőkönyveit, hogy állításait alátámaszthassa.

A kihallgatások Tiszaújhelyen, 1785. január 19-én zajlottak le, Köncs János vármegyei szolgabíró, valamint Mititzky Mihály szolgabíró jelenlétében. Az első

⁶³⁹ Uo. 189. Gorun-Kovács, 200. 173. sz., 199–200.

⁶⁴⁰ Uo. 260. Gorun-Kovács, 2006. 178. sz., 203–204.

⁶⁴¹ Uo. 354. Gorun-Kovács, 2006. 193. sz., 215–216.

jegyzőkönyv a papi összejövetelről szólt, s nyolc tanú meghallgatását rögzítette.⁶⁴² Érdembeli választ csak három tanútól kaptak. Az első, Bay Mihály bökényi lakos elismerte, hogy jelen volt „a most közelebb múlt oroszok Karácsony napján bökényi orosz parochus ur házában, s jól hallotta amidőn eőkegyelme azt mondotta, hogy nem régenében Kis Gérczén tartott oláh és orosz papok gyűlésében olyan végezést tettek a papok, hogy ezentul egy magyar nemzetű emberrel is társalkodni, templomjokban, és temetésekre az ne mérészellyenek menni ... 24 pácza büntetés alatt”. A második tanú Szabó János bökényi nemesember azt vallotta, hogy „ennek előtte mint egy holnappal a tanunak házához jövén szomszédságában lakó Lomé Lászlóné beszéllette, hogy őket bökényi orosz parochus ur pálcabéli büntetés alatt eltiltotta, hogy a magyarok temetésére menni semmiképpen ne próbállyanak, és azt is mondotta azon aszszony, hogy ő megpróbállya elmégyn temetésre, ha megcsapattya é vagy nem?”. Végül, Oláh János bökényi lakos azt vallotta, hogy „ennek előtte mintegy négy vagy ött hetekkel az bökényi orosz templomban egy vasárnapon, s jól hallotta midőn a szent mise után orosz parochus Vuszanik Mihály uram hirdette a halgatóinak, hogy pálcabéli büntetés alatt a magyarokkal ne társalkodjonak, templomjokban és temetésekre ne járjanak”.

A második jegyzőkönyvben Kátra István kijelentéseiről kérdeztek. A kiküldött vizsgálóbizottsági tag csak két tanút hallgatott ki. Kormos Anna bökényi lakos azt vallotta, hogy „A most mult Karácsony előtt mint egy héttel a tanu házába lévén bökényi lakos Kátra István, s ottan két icze bort hozatott s ivott, és az ital közben minden erőltetés nélkül elől hozta s mondotta, hogy ama menykő erdélyiek, ha erre jönnének, én is közébbe állanék, és tudnám, kit kell itten megnyúzni, legelsőbbben is Szilvássi Jánosra mennék”. A második tanú Kis Mihály, Kormos Anna férje azt vallotta, hogy „A most mult Karácsony előtt a tanu házában ivot Kátra István bökényi lakos részegen, és két icze bort meg iván, minden erőltetés nélkül ilyen szókat mondott: ha azok az erdélyi haramiák ide jönnének, és itt olyan világ lenne, én tudnék ki-re menni, olyan emberre, mint Szilvássi János, mellyre a tanu se jót, se rosszat nem felelt neki, látván, hogy részeg.”

⁶⁴² Uo. 352. Gorun-Kovács, 2006. 179. sz., 204–205.

Ezzel azonban a bökényi pap esete nem csendesült le, hanem 1785 márciusában folytatódott. Egy március 12-i levéllel az „bökényi mostani tisztelendő orosz plébános ur” ügye újból napirendre került. Ugyanis három bökényi lakos (Bay András assessor, Deák József prédikátor és Magyarai Gábor iskolamester) elismerték, hogy a múlt évi karácsony első napján, „minthogy velünk barátságban szokott lenni ... és keveset mulatunk, bennünket szívesen látván”, tréfálva megkérdezték, „hogyan volt most legközelebbi gyűlések atyaságotoknak”.⁶⁴³ A bökényi rutén pap, Vuszanik Mihály elismerte, hogy valóban volt Kis Gérczen egy gyűlésük az esperesük vezetése alatt, de többet nem volt hajlandó beszélni velük, ami feltűnést keltett a három aláíró között. Majd március 13-án – Bácsinszky András munkácsi görög-katolikus püspök parancsára – Mánkovics István huszti alesperes és Tabakovics György kesztelymezősi unitus pap vizsgálták ki az illető bökényi papot.⁶⁴⁴ A vizsgálatból kitűnik, hogy a vádak, amelyekkel Vuszanik Mihályt illették, igazaknak bizonyultak. Lemák Dániel tanú azt vallotta, hogy az előző évi karácsony első napján Vuszanik azt mondta a bökényi templomban, hogy a ruténeknek tilos bemenni a református templomba, nem imádkozhatnak velük, nem küldhetik azok iskolájába a gyermekeket és nem beszélhetnek azokkal. Cor József péterfalvári lakos is mindenben egyetértett Lemák Dániel tanúvallomásával, hozzátéve, hogy aki megszegi a pap parancsát, 24 botütést kapott volna. Majd Jakub György bökényi lakos azt vallotta, hogy Vuszanik Mihály mondta, hogy ne engedjék a gyerekeket a református iskolába, mert azokat el fogják rontani. Elhangzott az a példa is, hogy ha egy angyal beszélget az ördöggel, a végén az ördög bele fog költözni. Ez a példa teszi világossá a bökényi görög-katolikus pap ügyét, amit nem lehet összekötni az erdélyi parasztok felkelésével, hiszen az egész ügy mindennapi, vallások közötti súrlódás volt. Az, hogy Vuszanik Mihály kivizsgálási iratai a Horea-féle felkelés iratai közé kerültek, annak tudható, hogy az erdélyi felkelés idején a vármegyei hatóságok szigorúan felügyeltek a falusi görög rítusú papokra, hogy ne lépjenek fel, mint a közösségek vezetői, amint előfordult Erdélyben, ők lévén az egyedüli – úgy ahogy – tanult emberek közöttük.

⁶⁴³ Uo. 152. cs., 330. Gorun-Kovács, 2006. 265. sz., 282–283.

⁶⁴⁴ Uo. 332–333. Az iratot magunk is ezért közzétettük kiadott munkánkban. Gorun-Kovács, 2006. 269. sz., 286–288.

VI. 3. A PARASZTFELKELÉS UTÁNI, NYUGTALANSÁGOT KELTŐ ESEMÉNYEK

1785 januárjában ezen megnyilvánulásokon kívül a kedélyeket Szatmár vármegyében még egy esemény borzolta fel. 1785. február 1-én ugyanis Szerdahelyi Zsigmond alszolgabíró az alsó-homorogi görög egyesült pap ügyében, annak felforgató megnyilvánulásai kapcsán hallgatta ki a tanúkat.⁶⁴⁵ A terjedelmes kihallgatás jegyzőkönyvéből, amely másolatban a Helytartótanácsához került,⁶⁴⁶ az tűnik ki, hogy az alsó-homorodi pap, aki azért utazott Szinyér-Váraljára, hogy egy adósságot hajtson be egy ki nem fizetett keresztelésért, a helyi jegyző házában kötött ki, ahol épp akkor ült össze a falu vezetősége. Ennek jelenlétében, amikor a jegyző szóba hozta az erdélyi parasztfelkelést, a pap azt mondta „mintegy dicsekedésképpen, hol magyarul, hol oláhul”, hogy nem úgy állt a dolog, mint hírlik a hivatalos átiratokban, mert „én most nem régiben, a midőn az anyosomnál voltam Kraszna vármegyében, láttam azon oláh sereget, voltam is velek, sőt misét is szolgáltam nékiek, ... azután én magam is beszéltem velek”. A pap úgy lépett fel a szinyér-váraljai parasztok előtt, mint az erdélyi helyzet pontos ismerője és túlzásba vitte a leírást. Azt állította, hogy „némely részént magyarok, de többnyire oláhokból ál; azon kívül láttam közöttök négyet, a kik jezsuitának mondták lenni magokat”. A felkelőkről csak nagy általánosságban ismert dolgokat tudott mondani, hogy „ezek az uraságokat minden kegyelem nélkül ölik, vágják, pusztítják, az alsóbb rendűeknek sem engednek meg, ha tsak elsőben újra meg nem keresztelkedik, és keresztyek alá nem esküszik, az oláságot pediglen tellyességgel nem bántják”, valamint azt, hogy „a császár parancsolatjából cselekszik”. Azt tanácsolta az megijedt szinyér-váraljai parasztoknak, hogy „ne félyetek, azok olyan emberek, mint mi, mondván *Tudja Pál mit kaszál*”. A felkelők jövőbeli terveiről a pap titokzatosságba burkolta magát, mondván, hogy „most jön fel ugymond keresztyényeim a csillagunk, és most telnek bé az profétálások”. A pap állí-

⁶⁴⁵ Uo. 28–33. Gorun-Kovács, 2006. 204. sz., 228–233.

⁶⁴⁶ Az iratokat Szuhányi László szatmári alispán küldte fel Budára 1785. február 7-én. Uo. 34. Gorun-Kovács, 2006. 208. sz., 236. Ehez az ügyhöz tartozik még egy másik irat, amelyet 1785. február 10-én küldött el Budára ugyanazon szatmári alszolgabíró, melyben azt jelentette, hogy Üveges György útlevelét a nagybányai városi bíró adta ki és mindenben megfelelt a valóságnak. Uo. 38. Gorun-Kovács, 2006. 211. sz., 238–239.

tásai fel is lelkesítettek egy jelenlévőt, Apán Györgyöt, aki ezután azt mondta „bártsak hamar jönnének, mert én is, ugymond, mingyárt közzéjek állanék”. Azon kijelentéséért a bíró összekötözte volna az illető parasztot, de az alsó-homorodi pap „sírva kérte az birót, hogy ne bántsa, és ne kötözzé meg”.

Egy másik tanú szinte ugyanúgy nyilatkozott az eseményről, de azt is mondta, hogy „de azért az oláhság ne félyen, hanem az magyar urakat, nemeseket, és magyar köznépet, az mint oláhul mondják, s ő is ugy mondotta *Tett facse czir* azaz öszve meg öszve aprityák, a köznépet pediglen a kik ujja kereszteltetnek általok, és a kerestyek alá esküszik, nem bántják”, valamint, hogy „ha az Ur Isten segíti őket ujj esztendőre ide is ki jönnek, mondván mert nem magok fejből cselekszik ők ezt, ugymond: *Tudja Pál, mit kaszál*”.

Amikor néhány nap múlva a Szatmár vármegyei hatóságok elkezdtek vallatni a papot, az mondta, hogy a tanúk által említett misézés, amit a felkelőknek tartott volna „nem most volt az midőn misét mondott, hanem még az mult burkus háboru el oszlásával, mintegy 3 esztendeje, és akkor adtak ki egy máriást ki egy petákot, ki egy forintot Lompérton tekintetes Kraszna vármegyében” és az a négy jezsuita, akit említett, hogy a felkelők között lettek volna „hogy azon jezsuiták földig veres ruhába voltak, és a szakállokat tsak az állók hegyin hagyták meg”. Arról az állításról, hogy a pap azt mondta volna azon alkalommal, hogy „most telnek bé az profétálások”, hogy azt nem az erdélyi felkeléssel kapcsolatban mondta, hanem azért, hogy azon misén „a szent írást Dávid profétálását olvastatta, és hányatta a tanuval az pap a 130 vagyis 132 soltárt, az erdelyi mostani zenebonás háboruságot, arra alkalmaztatván”. A „Tudja Pál, mit kaszál” kijelentését azzal magyarázta, hogy a szavak értelme az lett volna, hogy „tudja hogy is gyüti fel”. A pap beismerte, hogy azon alkalommal „sem részeg, sem egészen józan nem volt akkor”. Habár azon alkalommal beszélt magyarul is, a kihallgatás alkalmával tetette magát, hogy nem tud. A jegyzőkönyv fel is jegyezte, hogy „való hogy egy kevéske ittasnak is láczatott, de nem nagyon, magyarul is beszélt, nem gondolhatni miért nem akar tudni beszélni magyarul most”.

1785. február 5-én, szintén Nagykárolyban, Matay György vármegyei aljegyző elvégezte Üveges György ügyének kivizsgálását.⁶⁴⁷ Csak két tanút hallgatott ki. Az első azt vallotta, hogy a kocsmában találkozott vele és ivás közben Üveges mondta neki, hogy „most nem régiben jött ki Erdély országából, és azokon az helyeken is járt, a hol már rossz emberek mindeneket fel praedáltak, és ottan hallotta, hogy pünkösztig még ide is ki fognak jönni”. Ezt követően Üveges el akarta oszlatni a tanú félelmét a felkelőkkel kapcsolatban és ezért hozzátette, hogy „igaz, hogy Erdélybe sem bántották az oláhokat, ti se félyetek, mert egyedül az uraságokat ölik, vágják, pusztítják azok, mert azok jó emberek”. A tanú még azt tette hozzá, hogy kérdezte tőle „ha volt é valaha katona, arra azt felelte, hogy igen is, volt vagy 12 esztendeig”.

A második tanú azt vallotta, hogy azelőtt nem ismerte Üveges Györgyöt, csak mióta Avasújfaluban „üveg munkát dolgozván, láttam alá és fel járni egy bottal az helysebben”. Kíváncsi volt, honnan jött hozzájuk és megtudta, hogy „Lipporol az atyafiaitul Sztán uraméktúl jönne, és az édes attya Margitta mellett KécZ nevű helysebben lakik”. A vallatás lényege mégis az a kérdés, ami az erdélyi felkeléssel kapcsolható össze. Üveges válasza az, hogy „Tulajdon maga mondotta, hogy most nem régibe járt volna Erdélyben, azon helységekben, az melyeket már az megnevezett rossz emberek porrá tettek, de ti ne félyetek tőlle, mivel az parasztokat nem fogja bántani, hanem csak az urakat ölni, vágni, üldözni fogják, és az oláhok pünkösdsje felé ide is el fog jönni.” Ez a tanú is azt vallotta, hogy Üveges beismerte előtte, hogy 12 évig katona volt.

Üveges György ügye, akit a vármegyei börtönébe zártak be, még február végén is tartott. 1785. február 23-án Nagybánya főbírója és tanácsa elmagyarázták a Szatmár vármegyei vezetőknek, hogy az az útlevel, amely nála volt, amikor elfogták, törvényesen volt kiadva.⁶⁴⁸ Azonkívül az üveges mesterek párban utaztak és ezért két nevet írtak be az elkobzott útlevelben. Üveges Györgynek Mihályi Balázs volt a társa (betegség miatt Mihályi Balázs otthon maradt), így az ő elmaradása még nagyobb fel-tűnést keltett a szatmáriak szemében.

⁶⁴⁷ Uo. 36–37. Gorun-Kovács, 2006. 206. sz., 234–235.

⁶⁴⁸ Uo. 152. cs., 291. Gorun-Kovács, 2006. 232. sz., 253.

Az 1785 januári, februári hónapban egy másik ügy is nagy feltűnést keltett a központi hatóságoknál. Három szatmári helység sváb származású lakosai ugyanis követelték Erdőd helység szabad királyi városi címének visszaadását. Minthogy egy adott pillanatban az események határozottabb megnyilvánulásokat mutattak, azok tevékenysége lázadásnak (*tumultum*) minősült. Ezért a három helység, máskülönben nyilvánosan történő tevékenységével kapcsolatban álló iratok a Horea-féle lázadás iratai közé kerültek, habár a két esemény között nem volt semmiféle kapcsolat. A Helytartótanács mégis összekötötte őket, valószínűleg csak azért, mert attól tartott, hogy a szatmári svábok is fel fognak lázadni.

A három helység harca a királyi városi címért 1784 őszén kezdődött. A kiindulópontot a károlyi Szabó Márton volt fiscalis szolgáltatta, aki elhíresztelte, hogy Erdődnek régen szabad királyi városi privilégiuma volt. Szabó Márton azt tanácsolta Schiszler András erdődi lakosnak, hogy keressék meg a régi privilégiumukat, amely kezében volt valaha, de már nem emlékezett a helyre. Schiszler András el is indult Sulczer Antallal az irat megkeresésére a kolozsvári, fejérvári és ungvári káptalani levéltárakba. A keresést titokban végezték, mert Szabó Márton azt is tanácsolta, hogy „vigyázzak reá, ne hogy az méltóságos uraság valahová eltegye, a honnét kezekbe soha sem kapják”.

Amikor az erdődiek törekvése kitudódott és a vármegyei hatóságok elkezdtek foglalkozni az ügygel, a lakosok már Bécsbe is megjárták kéréseikkel. Az első vármegyei kihallgatást 1785. január 12–14. között tartották,⁶⁴⁹ elsőként Erdődön. Ez alkalommal Szerdahelyi Zsigmond vármegyei alszolgabíró és Orosz János jurátus már három helységben szervezték meg a kihallgatásokat, mert az erdődiekhez csatlakoztak még a bélteki és dobrai lakosok is. A mozgalom élén Mituch László állt, aki Bécsben, Károlyfehérváron, Leleszen, Ungváron és más helyeken kereste az eredeti iratot. Majd egy küldöttségük egy panaszlevéllel Bécsbe indult, az uralkodóhoz. A dolog titokban folyt egészen addig, ameddig az adószedők nem járták be a helységet és akkor kitudódott, hogy a lakosok nem tudnak fizetni, mert az összes pénzüket „az bétsi ablegatusoknak kellett adni”. A kihallgatás alkalmával kiderült, hogy nem

⁶⁴⁹ Uo. 55–60. Gorun-Kovács, 2006. 160. sz., 184–190.

minden lakos akarta támogatni a királyi városi cím visszaszerzését, részben a költségek miatt, részben azért, mert nem látták értelmét („az helységbeliek az eö általok el kezdett dologra reá nem akartak állani, s az uti költségben is semmit fizetni nem akartak”). De a kezdeményezők „keményen fenyegették eüket. Söt Schiszler András a kortsomán gyűlést tartván, akkor egész nép hallottára mondotta, hogy ha eö elő kaphatya azon embereket mind ki veri a szemeket, és a kik hozzájuk nem állanak, tudyák meg azt, hogy ha meg nyerik a földes uraságot, azokat mind ki viszik a határba”. Söt, azokat a lakosokat, akik nem akarták támogatni a kezdeményezést „a meddig a két sváb privilegiumot keresni volt oeconomiajában fogytkozás ne légyen, tudom bizonyoson s szemeimmel is láttam, hogy mind szántását, ugy nyomtatását, szénájának, zabjának bé takarittatását közönségesen azon refractar lakosok végezték, egy szóval minden némü dolgát ök végezték”. És minthogy az összegyűjtött pénz nem volt elegendő, mert amennyi pénzt adtak „Schiszler András kezében a bétsi utra, ezzel sem elegendvén meg, hanem Miszik András koldulni küldötték a sváb falukra”, a kezdeményezés elterjedt a szomszédságban is. Ezzel a mozgalomnak, amely 1784 nyarán indult, nemcsak az erdődi királyi városi cím elnyerése vált céljává, mert „Az meg nevezett két erdődi sváb Schiszler András, és Sulczér Antal, nem tsak minket az erdődieket, de béltekiet és dobraiakat is felergettek, hogy mostanában módjok lévén, minden bajokat öszve kaptolván, véghez vihetik; aminthogy fent említett két sváb szavára Béltek, és Dobra is Mituch Lászlót procuratornak fogatták”.

A zendülésnek minősített mozgalomnak egy programja is volt, amelyről a kihallgatás alkalmával csak annyit mondott az egyik tanú „hogy ezelőt az forspontozás Erdödről Károlyig két napi számban vétettett bé, most pediglen tsak egy napi számban, azon felül Erdödnek különös privilegiuma lévén mely mellett a több királyi városoknak közé számláltatván, ugyan azért ezen okbul helységünkbe lakozó Schiszler András már egy sváb társával együtt Klinn Sámuellel az helység akaratya ellen az leleszi káptalanba mentek, és onnét a mi igazságot hoztak arrul, hogy ennek elötte az erdődi ecclesiának Szakátsiban egy teleke lett volna”.

Január 13-án a vizsgáló bizottság Béltekre költözött. Czerlán János tanú azt mondta, hogy „Az helység nem egyező akarattal nyujtott instantiat eö felségéhez”

melyért „minden emberre reá rották az 3 rhennes forintokat, melyet részszén már némelyek meg is adtak” ami 70 forintra rugott, valamint egy lovat, amit közösen vettek Erdőddel. Ugyanígy Dobrán is, ahol csak egy tanút hallgattak ki január 14-én, aki nem mondott többet, csak annyit, hogy „Senki tanácsából sem ingerléséből az helység nyújtott eő felségéhez instantiat”.

Január 19-én Rósa Antal, a fiscális szolgálja jelentette, hogy január 16-án Bécsből hazajött Béltekre a két sváb küldött, s ez alkalommal „az egész helység öszve gyűlvén egész éjjel a szerentsés utazásnak áldomássát itták” és „az erdődi svábok turmatim szaladtak által Béltekre az megérkezett deputatusokhoz”.⁶⁵⁰ Hazaérkezésük „nagy lövöldözéssel, s öröm jelentések ... az hol is mingyárt az egész helységbeliek az megérkezett ablegatusok házaikhoz öszvegyűltenek, ottan hasonlól a Veres ablegatus hordókat tsapoltatván dézsával hordatta a bort, s ugy tractalta az öszvegyűlt népet”. A nagy örömet az okozta, hogy „nagy ditsekvéssel hirdette a nép között, hogy az felséges császár egész hazáig fél fél rhennes forintot naponként uti költségre nékiek resolvalni méltoztatott”. Az öröm ünnep eufóriájában az egyik küldött „azzal bátorkodott biztatni a népet, hogy Erdödet vagy az ördög elviszi, vagy királyi várossá kell lenni”. Majd másnap az egész helység öszvegyűlt és megeskették a lakosokat „a beadott punktumokra, hogy tölle el nem fognak állni”. Ez alkalommal, „Fézer János nagy indulattal a nép előtt kiáltotta, hogy most kelleik megölni, mind a nagy és all rendeket”. A kijelentést Kincsóti Mihály biztos is hallotta, amelyért Szirmai hadnagy és egy strázsamester, akik jelen voltak „Béltekre katonákért akart küldeni, hogy azok által arestumba vitesse”. A két katona végül, hogy az ügyből ne legyen nagyobb feltűnés, csak annyit tett, hogy „rebelliora czélozó szándékaért” Fézer Jánost a helyi börtönbe zárta. Ennek következménye az lett, hogy az erdődiek „ezeket irván ujja minden felé, jöttek emberek, hogy mai napon ismét az egész helység gyűljön öszve, mely megérkezésektől fogvást mind ejczaka, mind pediglen nappal, gyűlést tartának ... minden helységet igyekeznek ezen zenebonával fel indítani”.

A zendülést hamarosan más erőszakos tettek követték. A sváb helységek felzendüléseit a szinfalusi új colonusok is követték, akik is „az oda való tiszt Kis Ferenz

⁶⁵⁰ Uo. 71. Koch György szénfalusi lakos január 17-i vallomása, Uo. 69. 12 botütést kapott a lakosoktól, mert azt gondolták, hogy Kis Kis Ferenc „spionja” lett volna.

uram ordinationi ellen támadván, tsak per tu, s te kezdték tractálni, mely helytelen való tselekedetekért kettőt az corifeusok közzül elfogattatván, propter terrorem, azután az méltóságos uraság házához az egész helység rohanván oly szándékkal voltak, hogy az két elfogattatott embereket erővel kivegyék az fogságból”. Végül Kis Ferenc kénytelen volt kiengedni az illetőket.

1785. január 28-án, Erdődön, a Szuhányi László szatmári alispán által kinevezett különleges bizottság vizsgálta ki az újabb fejleményeket.⁶⁵¹ A kihallgatási kérdései arra keresték a választ, mikor és hol tartottak a gyűléseket, kinek a tanácsára, parancsolatjára és hívására tartották azokat, mit beszéltek meg a résztvevők, mire esküdtek meg, mit határoztak azon alkalmakon, ki fedezte a költségeket, ha az uraságot vagy a vármegyét célozták meg a panaszlevelükben, ha a Bécset járt küldöttek más falukat is felforgattak és végül igaz-e, hogy a nagy-szokondi Púlok János kerülő azt mondta volna, „hogy nagy-szokondiak, erdődiek, béltekiek örömet várnak az Hóra embereit, hogy melléjek álnának az urak ellen”.

Koch János erdődi bíró azt vallotta a bizottság előtt, hogy az utolsó gyűlés alkalmával Siszler András küldöttük „egy csomó levelet az udvarra lehozott, melyet kibontván egyet a levelek közül, mondott Budárúl az felséges consiliumtól hozott levelek, másikat eő felségétől adottnak mondott lenni, s nagy fent szóval azt mondotta: Atyámfiak! nagy szenvedéssel, s fáradsággal meg jártam Budát, Bécset, most időnk van reá, hogy akár örökös contractust nyerjünk, akár ha ezer forintot leteszünk, privilegiumot kapunk és miénk lesz a városban mind a korcsma, mészárszék és a vásárvám”. Valóban megeskették a lakosokat, mert „ezen beszédgyei után a birák a házba bémentek, és a népet öttivel az házban behíván, sorba meg eskedtték, azon punctumokra, mellyekket Siszler András, és Khin Sámuel eő felségének beadttak, a punctumokat pedig notarius Misrik András magyarázta”. Véleménye szerint „leginkább Béltekkel vagynak az erdődiek egy társaságban”. A tanú nem tudta ki ellen irányult a panaszuk, mert „Fezer János azt mondotta, most van időnk reá, most van ideje, hogy az uraság ellen támadjunk, a melly beszédgyeit amint hallom, a birák előtt másnap is erősített”.

⁶⁵¹ Uo. 61–64. Uray József vármegyei szolgabíró és Orosz János esküdt összesen 20 tanút hallgattak ki.

A második tanú, Straub János azt vallotta, hogy a két küldött, akik Bécsben jártak a panaszlevelekkel „Siszler András, és Khin Sámuel mindétig vérengző garázda, nyughatatlan emberek voltak, a többi között egyszer Sisler András a méltóságos uraság fors majszerit a a konyhán az tűzre huzta, és nagyon megverte, engemet is megvert, melly cselekedetekért a tekintetes nemes dominalis szék megcsapatta a tömlöczbe is volt már egyszer azért, hogy az népet a méltóságos uraság ellen fellázította, az helységben pedig mindennémü hivataltul el van tiltva”.

Hauszman Sebestyén azt vallotta, hogy „jól tudom hogy az erdődiek, béltekiak, dobraiak együtt vannak, kölcséget és pénzt itten Erdődön házanként szedttének, én is adtam két huszast, bár visszaadnák”, valamint azt, hogy „sem volt jó életü ember verekedett, veszekedett, méltóságos uraság ellen nyakaskodott, melly cselekedetéjért sokszor megbüntettett, s meg nem engedtték néki régtül fogva, hogy az helységben hivatalt visellyen, ugy a több emberek is, kik a lakossokat tanátsollyák és ingerlik, nem igen derék emberek, ugymint Khin Sámuel, Sulczer Antal, Miszik András, Lekly Dániel”.

A hetedik tanú, Schmitt Ferenc egyebek között azt vallotta, hogy „hallottam Fezer Jánostúl, most van időnk, hogy fel kellyünk az urakra, a mikor igaz, hogy Fezer János igen részeg volt”. A tizedik tanú, Opfen Tamás mondta, hogy Fezer János indulatosan mondta volna a bíró házánál, a gyűlés utáni vendégség alkalmával „mért nagyon itt közöttünk commissarius ur, és mit keres merre én azt mondtam Ettlinger Antalnak vigyük ki Fezer János bátyámat az házbúl”, amit a tizennegyedik tanú is megerősített. A többi tanú tagadta, hogy a nagy zaj miatt hallott volna valamit. Csak a nagy-szokondi lakos, Prendly Donát vallotta azt, hogy „Karácsony előtt egynéhány nappal egy Nagy Szokondon lakó oláh emberrel Pulok Vasillyal, ki most a méltóságos uraság kerülöje, a hegyi pintzében mentem, és Szeger Mihállyal a pintzébe szóban eredvén eléhozta az említett Pulok Vaszilly, aminthogy Erdélyben azon rabló pusztító emberek, ha valaki melléjek nem áll, megölik, mire én mondtam, itt is elég rossz emberek vannak, azután Pulok Vaszily ujra azt mondtotta, bizonynyal elég van itt, és elég ember találkozna itten olyan, aki hozzáállana a haramiáknak, mintsem hogy meg ölletnék magokat”.

1785. január 31-én a Helytartótanács reagált a szatmári svábok közti nyugtalanságokat jelző iratokra.⁶⁵² A budai főhatóság arra utasította a szatmári alispánt, hogy figyelemmel kövesse a fejleményeket és az intézkedéseivel a lehető legkisebb feltűnést keltse. Dícsérte az addig megtett intézkedéseket, amelyek a békét és a közcsendet hivatottak szolgálni. Arra bízta, hogy a két szinfalui lázító ellen tegye meg a szükséges lépéseket és előzze meg a mozgalom továbbterjedését.

Annak ellenére, hogy a szatmári svábok mozgolódtak, mégsem lehet megállapítani semmiféle kapcsolatot köztük és az erdélyi parasztlázadás között. Legfeljebb a hatóságok félelmét, akik attól tartottak, hogy valamiféle csendháborítás történhet.

Úgy tűnik, hogy a hatóságok előtt a régi kiváltságok visszaszerzését követelő közösségek indítványai egy bizonyos nyugtalanságot okoztak. A szatmári svábok után, február vége felé a kiskunszentmártoni jász-kun járás is küldött az uralkodónak egy kérvényt, hogy állítsák vissza a lakosság régi kiváltságait. A kérvényt azzal támasztották alá, hogy a helyi lakosság nem egyszerű földműves, hanem fegyverhordozó, akik szükség esetén azzal támogatták az uralkodót, amit 1745-ben Mária Terézia is elismert. Ilyen alkalmak a Péro- és Törő-féle felkelések voltak. A kérvényt támogatta maga a jászkunsági főkapitány, Almási Ignác is.⁶⁵³ A Helytartótanács ennek a kezdeményezésnek az iratait is a Horea-féle parasztlázadással kapcsolatos iratok közé sorolta, ezáltal jelezve, hogy az egész ügyet egy potenciális feszültségkeltő kezdeményezésnek ítélte.

⁶⁵² Uo. 151 cs., 277–278.

⁶⁵³ Uo. 282. Utalás a jászkun redemptióra és a katonaréteg korábbi kötelezettségeire.

VI. 4. A NEMESI *INSURECTIO* ÜGYÉNEK ELLENŐRZÉSE

A kolozsi nemesség felkelése Csáky János gróf vezetése alatt nagy nyugtalan-ságot okozott az uralkodónak.⁶⁵⁴ Ezért az erdélyi parasztfelkelés végleges bukása után elindult egy kivizsgálási hullám, amely azt kívánta kideríteni, hogyan viszonyult az ügryhöz a kelet-magyarországi vármegyék nemessége.

Az uralkodó kérésére, hogy vizsgálják ki azokat, akik a nemesi felkelésre búj-tattak, 1785. január 24-én a Helytartótanács hivatalosan felkérte Szabolcs, Bihar, Máramaros, Szatmár, Arad, Temes, Krassó, Bereg és Csongrád vármegyék vezetőit, hogy jelentsék az ilyenfajta megnyilvánulásokat.⁶⁵⁵ Majd január 31-én – ehhez a fel-kéréshez kötve – a Helytartótanács továbbította az uralkodó parancsát, amely szerint a vármegyék kötelesek voltak a békét és közcsendet biztosítani de úgy, hogy intézke-déseikkel ne ingereljék a lakosságot.⁶⁵⁶ Az uralkodó ugyanakkor azt is kívánta, hogy a vármegyei hatóságok szedjék össze (*cum precautione et moderatione*) a parasztok birtokában lévő tűzfegyvereket.

Január 31-én a Helytartótanács kiadott még egy körlevelet, amelyet nemcsak a keleti vármegyéknek címzett, hanem az összes magyarországi vármegyéknek, amiben közölte az uralkodó által kért intézkedéseket, amely által a békét és a közcsendet az egész országban fenn kívánta tartani.⁶⁵⁷ Elsősorban közölte a vármegyékkel, hogy minden helységbe, ahol a vármegye közgyűlése ülésezett, odahelyeztek egy-egy ka-tonai alegységet (egy tiszt, két altiszt és 12 sorkatona), amely szavatolhatja a közgyű-lés biztonságát. Azonkívül minden főispán mellé rendelt egy altisztet, aki mindenho-vá elkísérte. Másodsorban, a katonák az első zendülési hírek után azt a járást elfoglal-ták volna és azonnal elfojtottak volna minden kezdődő háborgást. Ezeknek a katonai alegységeknek az ellátmányát az állami pénztárból biztosították.

Az első keleti vármegye, amely felelt a 1785. január 24-i helytartótanácsi uta-sításra, Temes vármegye volt. Február 14-én Budára küldött egy terjedelmes jelen-

⁶⁵⁴ Csáky János kolozsi főispán a család magyarországi ágából származott, tevékenységéről és 1784. évi helyzetéről lásd. Papp, 2006, 100–101.

⁶⁵⁵ Uo. 151. cs., 165.

⁶⁵⁶ Uo. 204–205. Gorun-Kovács, 2006. 201. sz., 224–225.

⁶⁵⁷ Uo. 210–212. Gorun-Kovács, 2006. 202. sz., 225–227.

tést, melyben beszámolt azokról az intézkedésekről, amelyeket a vármegye kénytelen volt bevezetni az erdélyi parasztok felkelése miatt.⁶⁵⁸ A jelentés szerint a vármegye területén a Würtemberg ezred 400 katonája állomásozott, akik nemcsak az erdélyi hárt biztosították, hanem Arad vármegyét is, ahová a felkelés átcsapott. A felkelés ideje alatt a legfontosabb szerepet Kovász Zsigmond alispán, Deseő Ádám, a lippai járás szolgabírója, Vörös Ignác szolgabíró és Kaszor György biztos töltötték be, akik megszervezték a vármegye védelmét.

Február 14-én Temes vármegye még egy jelentést küldött Budára, amelyben a vármegye közgyűlése ünnepélyesen kinyilatkozta, hogy a nemesi felkelésre vonatkozóan területükön nem történt semmilyen felhívás vagy másféle kezdeményezés.⁶⁵⁹ Ezt a helyzetet azzal magyarázták, hogy nagyon jól megszervezték a felkelés áttérjedésének megakadályozását, valamint területükön nagyszámú reguláris katonaság állomásozott. A két február 14-i jelentésben leírt körülmények kizárták a nemesi felkelést, amely az adott helyzetben felesleges volt. Ennek a jelentésnek megerősítésére a temesi közgyűlés február 14-én még küldött egy jelentést (a negyediket, ugyanazon a napon), amelyben azt tudatta a Helytartótanáccsal, hogy Lada György, a verseci járás szolgabírója azt jelentette a vármegyének, hogy Ferendiába a latrok betörték és Lukits főkenézt megtámadták.⁶⁶⁰ A támadás nem volt egyedi eset, mert 1784. decemberében még egyszer támadtak és súlyosan megsebesítették a nagy-zsámi kamarai hivatal vezetőjét. A támadások hátterében egy ortodox szerzetes állt, aki fellázította a lakosságot.

1785. február 15-én Máramaros vármegye is jelentette a Helytartótanácsnak, annak január 24-i átiratára válaszolva, hogy az erdélyi felkelés ideje alatt vármegyéjükben semmiféle költségük nem volt.⁶⁶¹ Majd ugyanazon napon Budára küldtek még egy, jóval terjedelmesebb jelentést, amelyben azt állították, hogy az erdélyi felkelés idején életük és javaik védelmére kénytelenek voltak bizonyos intézkedéseket tenni.⁶⁶² De ezeket az intézkedéseket csak a törvényesség betartásával hozták. Máskü-

⁶⁵⁸ Uo. 152. cs., 155–156. Gorun-Kovács, 2006. 219. sz., 244–245

⁶⁵⁹ Uo. 181. Gorun-Kovács, 2006. 220. sz., 245–246.

⁶⁶⁰ Uo. 124–125.

⁶⁶¹ Uo. 256. Gorun-Kovács, 2006. 223. sz., 247.

⁶⁶² Uo. 245. Gorun-Kovács, 2006. 224. sz., 247–249.

lönben a vármegye területén 400 gyalogos és 200 lovaskatona állomásozott és csak ezek élelmezését biztosították. Igaz, ennek egy része átvonult Erdélybe az ottani felkelők ellen. Ezzel Máramaros vármegye a maga módján tudatta, hogy a helyi nemeség nem kelt fel, egyszerűen azért, mert nem volt szükséges.

Szabolcs vármegye közgyűlése február 28-án írta Nagykállóból, hogy a vármegye nemessége nem volt kénytelen felkelni az erdélyi parasztlázadás ideje alatt, mert sem életüket, sem javaikat nem fenyegette semmiféle veszély és parasztjaik rendszeren fizették az adókat.⁶⁶³

Március 1-én Bihar vármegye is referált a nemesi felkelés ügyében.⁶⁶⁴ Miután röviden bemutatta a vármegye helyzetét az erdélyi felkelés ideje alatt, amelynek hatása csak egy járásban volt észlelhető (nem nevezték meg, de csak Vaskohról lehetett szó), de azt a reguláris katonaság felügyelte, és így nem történt semmiféle zavargás, amely esetleg nemesi felkeléshez vezetett volna. Majd biztosították az uralkodót, hogy továbbra is a csend és a béke uralkodik a vármegyében. Március 2-án a bihari közgyűlés újból rövid jelentést írt, miszerint az erdélyi felkelés ideje alatt a vármegye területére nem jött be és nem ment ki semmiféle csapat (banderium) és nem kelt fel senki, ezzel visszautasítva mindenféle vitát.⁶⁶⁵

Március 2-án Nógrád vármegye közgyűlése is jelentette a Helytartótanácsnak, hogy nem kellett a maga erejéből szavatolnia biztonságát az erdélyi felkelés ideje alatt, mert a vármegyében az uralkodó által kiküldött regularis katonai egységek elegendőnek bizonyultak, és ezért vármegyéjükben fel sem tevődött a nemesi felkelés gondolata.⁶⁶⁶

⁶⁶³ Uo. 352. Gorun-Kovács, 2006. 243. sz., 260.

⁶⁶⁴ Uo. 151. cs., 184–185. Gorun-Kovács, 2006. 243. sz., 260.

⁶⁶⁵ Uo. 260. Gorun-Kovács, 2006. 250. sz., 269.

⁶⁶⁶ Uo. 152. cs., 253. Gorun-Kovács, 2006. 251. sz., 269–270.

VI. 5. A PARASZTOK FEGYVEREINEK ÖSSZEGYŰJTÉSE

Alig adta ki a Helytartótanács a lőfegyverek összegyűjtésére vonatkozó parancsát, már elkezdtek Budára érkezni a vármegyei jelentések. A legelsők között olyan vármegyék voltak, amelyek messze helyezkedtek az erdélyi határtól, illetve a felkelés területétől. Február 12-én Hont vármegye jelentette a parasztok lőfegyvereinek összegyűjtését.⁶⁶⁷ Sáros vármegye Eperjesről 1785. február 13-án írta meg, hogy elkezdtek a fegyverek összegyűjtését.⁶⁶⁸ Az uradalmak hajlandóknak mutatkoztak azok összeszedésére és leadására, a vármegye területén állomásozó katonai ezred pedig hajlandónak mutatkozott azok átvételére. Másnap, február 14-én Zágráb vármegye jelezte, hogy elkezdtek a műveleteket,⁶⁶⁹ de hozzáfűzte, hogy az intézkedést finomítani kellene, mert az összes paraszt által birtokolt fegyver összeszedése gondokat okozna a mindennapi életben. Annál is inkább, mert parasztjaik végig nyugodtak maradtak az egész vármegyében, ezért a zágrábi közgyűlés az elkobzást túlzott intézkedésnek tartotta. Február 15-én Pozsega vármegye is jelentette, hogy az uradalmak közreműködésével elkezdtek a parasztok birtokában levő fegyverek összeszedését.⁶⁷⁰ De beismerete, hogy minden helységben hagytak bizonyos számú lőfegyvert azok kezében, akik a lakosság békéjét felügyelték és a kóborló katonákat elfogták.

A határmenti vármegyék közül Temes vármegye volt az első, amely jelentette a parasztok által tartott lőfegyverek összeszedését.⁶⁷¹ Február 14-én a temesi közgyűlés azt írta a budai kormányzatszervnek, hogy a fegyverek összegyűjtését Jankovics királyi biztos parancsára már régebben elkezdtek és a kamarai hivatalok már leadtak a Károlyi ezrednek egy bizonyos lőfegyver-mennyiséget. Fegyvert csak az éjjeli őrnél hagytak, akik az erdélyi határt figyelték, valamint azoknál, akik a latrok elleni intézkedésekben vettek részt. Temes vármegyében még mindig érvényben volt a latrokra vonatkozó, 1784. október 27-i Jankovics-féle terv, ezért minden faluban, amely érintett volt a latrok elleni harcban, hagytak lőfegyvereket, de a románok és a szerbek

⁶⁶⁷ Uo. 52. Gorun-Kovács, 2006. 247. sz., 263–265.

⁶⁶⁸ Uo. 75. Gorun-Kovács, 2006. 214. sz., 241.

⁶⁶⁹ Uo. 177–178.

⁶⁷⁰ Uo. 140.

⁶⁷¹ Uo. 114–116.

által lakott helységeken összeszedték azokat. Ellenben a svábok által lakott helységeken maradtak fegyverek, amiket szükség esetén az erdélyi felkelés ellen, valamint a latrok ellen használtak volna. Véleményük szerint, ha az uralkodó akaratát véghez kell vinni és az összes lőfegyvert össze kell szedni a németek által lakott helységeken, akkor a megnevezett helységekre legalább 20 katonát kell odaküldeni.

1785. február 16-án Csenko István, Varasd vármegye alispánja jelezte, hogy elkezdtek a parasztok lőfegyvereinek összeszedését.⁶⁷² De annak folyamatában gondjaik voltak: az urbárium szerint a parasztoknak joguk volt a fegyverekhez, mert meg kellett védeniük saját magukat a veszedelmes szomszédoktól. Maguk az uradalmak, amelyeknek össze kellett volna szedniük a fegyvereket, továbbra is a parasztok birtokában hagyták a pisztolyokat, főleg azok esetében, akik az urbárium szerint kötelesek voltak vadászni, vagy a vadállatoktól megvédeni a házukat és helységüket. Ezért felkérték a Helytartótanácsot, eszközöljék ki az uralkodónál a szükséges engedélyt, hogy bizonyos parasztok továbbra is törvényesen tarthassák meg lőfegyverüket.

Más vármegyék is kifogásolták a parasztok lőfegyvereinek az összeszedését, de mégis nekiláttak. Szibrik Antal, Győr vármegye alispánja február 17-én jelentette az összegyűjtés megkezdését, mégis kénytelen volt szőlőcsőszök és erdőkerülők kezén bizonyos számú pisztolyt hagyni.⁶⁷³ A könnyebb összegyűjtés és a fegyverek elrejtése érdekében Győr vármegye egy újítást vezetett be, ugyanis megvásárolta a lőfegyvereket, majd átadta azokat a helyi katonai egységeknek.

Február 17-én Hadrovics Antal, Kőrös vármegyei alispán is bizonyos kifogásokat emelt a lőfegyverek összegyűjtésével kapcsolatban.⁶⁷⁴ Igaz, jelentette, hogy vármegyéjében is megkezdtek a műveletet, de hamar bebizonyosodott, hogy sok esetben maguk az uradalmak adták a fegyvereket parasztjaiknak, bizonyos szolgálatok elvégzése érdekében. Így azokat nem a parasztok tulajdonának minősítették, hanem az az uradalmakénak, amelyeket a Helytartótanács által kiadott átirat értelmében nem lehetett elkobozni. Ezért is kérdezte a Helytartótanácsot: mit csináljon azokkal a libertinusokkal és másfajta szabadosokkal, akik az utakon őrködnek, a kártevőket ül-

⁶⁷² Uo. 103–105.

⁶⁷³ Uo. 97.

⁶⁷⁴ Uo. 138.

dőzik, vagy más katonai feladatokat látnak el és szükségük van a fegyverekre. Hasonló kifogásokat emelt február 21-én Erdődi László gróf, Varasd vármegye főispánja is.⁶⁷⁵ Ő is kérte a Helytartótanácsot, hogy fellebbezzenek az uralkodónál a parasztok fegyvereinek összeszedése ügyében.

1785. február 22-én Torna vármegye alispánja is írt a Helytartótanácsnak és csak annyit jelentett, hogy a vármegye közgyűlése már a múlt év december folyamán hozott egy hasonló határozatot, amelyet azóta a járási szolgabírók rendszeresen ellenőriznek és az összegyűjtött fegyvereket átadták a katonáknak.⁶⁷⁶ Ellentétben Torna vármegye jelentésével, a Kunság közgyűlése, élén Boros Sándor helyettes kapitánnyal, kifogásolta az uralkodó parancsát és nem találta azt megegyezőnek kiváltságaikkal, amelyek biztosították számukra a szabad fegyverhordozást.⁶⁷⁷

1785. február 24-én Szerém vármegye is jelentette a Helytartótanácsnak, hogy összegyűjtik a parasztok fegyvereit.⁶⁷⁸ De a közbiztonság bizonytalansága miatt kénytelenek voltak az utazó kereskedőknek – saját biztonságuk érdekében – megengedni a lőfegyver hordozását. Majd március 1-én, Zágráb vármegye alispánja, Lukavszky Donát is jelezte a Helytartótanácsnak, hogy vármegyéjében sok libertinus és praedialista van, akik uradalmi fegyvereket hordoztak és szolgálatukban használták azokat, amelyeket a vármegye nem tudott összegyűjteni.⁶⁷⁹

Március 1-én Szent-Iványi János Liptó vármegyei alispán jelentette Budára, hogy az ő vármegyéjében is összeírták a lőfegyverek tulajdonosait és békésen megkezdődött négy járásban azok összegyűjtése.⁶⁸⁰ Majd március 4-én, Zólyom vármegye is megírta a parasztnál lévő fegyverek begyűjtését, de a vármegye alispánja, Rakovszki Elek, nem kevesebb mint nyolc megjegyzést fűzött jelentéséhez, amelyben bírálta a parancsot, mint ami nemcsak a parasztnak, hanem az uradalmi gazdaságokban is nehézségeket okozott.⁶⁸¹

⁶⁷⁵ Uo. 167–168.

⁶⁷⁶ Uo. 142.

⁶⁷⁷ Uo. 278–279.

⁶⁷⁸ Uo. 112.

⁶⁷⁹ Uo. 258–259. Gorun-Kovács, 2006. 246. sz., 262–263.

⁶⁸⁰ Uo. 233.

⁶⁸¹ Uo. 208.

A parasztok lőfegyverei ügyében a jelentések folyamatosan érkeztek Budára. Március 14-én Zemplén vármegye is elküldte azt,⁶⁸² ellenben két nappal azelőtt, március 12-én, Kecskemét város közössége tiltakozott a fegyverek összegyűjtése ellen, azzal az indokkal, hogy a fegyverhordozáshoz még Dózsa György felkelése idejéből joguk volt.⁶⁸³ Közben március 12-én Máramaros vármegye is elküldte a saját kifogásait a fegyverek összegyűjtése ellen, arra hivatkozva, hogy azok – egy olyan vármegye területén, amelynek nagyobb részét erdők takarják – általában az uradalmak tulajdonát képezik és a gazdaságokban használják őket.⁶⁸⁴

Március 18-án Csanád vármegye alispánja, Bossány András jelenti a Helytartótanácsnak, hogy a vármegyében béke és nyugalom van, elkezdtek az uralkodó parancsának a végrehajtását „sok elővigyázatossággal és mértékletesen”, s a parasztok fegyvereit az összes járásban összeszedték.⁶⁸⁵ Foglalkozásuktól függetlenül elkobozták azokat, lehettek azok bérlők, erdőkerülők, föld- vagy szőlőkerülők, zsidó vagy keresztény kereskedők, nemes anya és nem nemes apa szülöttjei, telkesek vagy nincstelenek, vagy jegyzők, tanítók, uradalmi tisztségviselők stb. Amennyiben a jelentés a valóságos végrehajtás szigorát kellően tükrözi, talán az egész országban ez volt a parancs leghatározottabb végrehajtása.

Március vége felé, 28-án, Liptó vármegye alispánja, Szentiványi János is jelentette, hogy összegyűjtötték a parasztok fegyvereit és Szentmiklóstra hozatták őket, ahol átadták az Altona ezrednek.⁶⁸⁶ Itt sem néztek el semmit, nem bocsátottak meg senkinek, nem vettek figyelembe semmiféle társadalmi helyzetet. Pest vármegye sem lelkesedett a fegyverek összegyűjtése miatt, és annak ellenére, hogy a művelet megkezdését március 29-én jelentette, megpróbált elérni bizonyos kivételeket, főleg a kereskedők esetében.⁶⁸⁷

Az Oszmán Birodalommal szomszédos Pozsega vármegye március 30-án megpróbálta elérni, hogy a határmenti lakosságtól ne vegyék el a fegyvereket. Szándékát azzal indokolta, hogy a parasztok részt vesznek a határ felügyeletében, gyakran

⁶⁸² Uo. 212.

⁶⁸³ Uo. 318–319. Gorun-Kovács, 2006. 266. sz., 283–284.

⁶⁸⁴ Uo. 297. Gorun-Kovács, 2006. 267. sz., 284–285.

⁶⁸⁵ Uo. 308. Gorun-Kovács, 2006. 277. sz., 292–293.

⁶⁸⁶ Uo. 364. Gorun-Kovács, 2006. 280. sz., 295.

⁶⁸⁷ Uo. 325.

keverednek harcba a törökkel és nagy segítséget nyújtanak abban, hogy éjjel felügyelik az utakat, amelyen sok kereskedő közlekedik.⁶⁸⁸ Április 6-án Trencsén vármegye is, – habár jelentette a művelet megkezdését – az iránt érdeklődött, hogyan lehetne mégis bizonyos uradalmi állásokat betöltő parasztok esetében kivételezni.⁶⁸⁹

A sok nyílt vagy burkoltabb kifogás ellenében a Helytartótanács viszonylag semleges pozícióba helyezkedett. Február 21-én azt írta Sáros vármegyének, hogy ameddig az uralkodó másképpen nem rendelkezik, folytassák a fegyverek begyűjtését.⁶⁹⁰ Egy hónappal később, március 14-én, ugyanolyan parancsot küldött Zágráb vármegyének is, kötelezve azt, hogy folytassa a fegyverek begyűjtését.⁶⁹¹ Ugyanazt írták március 21-én Máramaros,⁶⁹² de Nógrád vármegyének is.⁶⁹³ Március 21-én a járszok kapitányának is az tanácsolták, hogy ne próbálja megkockáztatni a parancs megszegését és szedje össze a fegyvereket.⁶⁹⁴

A váradi görög katolikus püspök, Drágos János megpróbálta elérni, hogy sok erdőkerülőjétől ne vegyék el a lőfegyvereket, de sikertelenül: március 30-án a Helytartótanács visszautasította kérelmét.⁶⁹⁵ Pest vármegyét április 6-án biztatták a törvények betartására és a parancsok végrehajtására, illetve a fegyverek minél előbb való összegyűjtésére.⁶⁹⁶ Liptó vármegyének is azt írták április 11-én, hogy tartsa be az uralkodó akaratát és gyűjtse be a lőfegyvereket az összes lakostól.⁶⁹⁷

Végezetül azonban az uralkodó április 14-én személyesen visszavonta az összes lőfegyver összegyűjtéséről január 7-én kiadott parancsát, de fentartotta azt az erdélyi határmenti területeken, ahol szomszédosak voltak a felkelt területekkel.⁶⁹⁸ Ennek megfelelően a Helytartótanács április 18-án kiadott egy parancsot, amelyet az összes magyarországi vármegyének címezett, amiben tudatta velük a lőfegyverek

⁶⁸⁸ Uo. 411.

⁶⁸⁹ Uo. 398.

⁶⁹⁰ Uo. 77.

⁶⁹¹ Uo. 180. Gorun-Kovács, 2006. 277. sz., 292–293.

⁶⁹² Uo. 299.

⁶⁹³ Uo. 255.

⁶⁹⁴ Uo. 284. Egyébként a tiltakozásuk jogos volt, mert az 1745. évi redemptio szerint is, katonai kötelezettségeikből kifolyólag, fegyvertartási joguk volt.

⁶⁹⁵ Uo. 300.

⁶⁹⁶ Uo. 327.

⁶⁹⁷ Uo. 366.

⁶⁹⁸ Uo. 391. Az irat másolatban került a Helytartótanácsához.

összegyűjtési rendjének módosítását.⁶⁹⁹ Eszerint azokat a fegyvereket, amelyeket a lakosok az uradalmaktól kaptak, továbbra is leadandók voltak és a katonaság köteles volt átvenni azokat. Úgyszintén a városi lakosoknak és kereskedőknek a fegyvereit is, össze kellett gyűjteni. Kivételt csak a szőlő- és erdőkerülők képeztek, akik megtarthatták fegyverüket, valamint a horvátországiak, akik olyan helyeken laktak, ahol életüket csak lőfegyverrel tudták megvédeni.

A Helytartótanács július 9-ig különítette el azokat az iratokat, amelyek az erdélyi parasztlázadással vagy annak magyarországi hatásával voltak kapcsolatosak. De április végétől már apróságokkal voltak elfoglalva, amelyek már nem nyújtanak fontosabb információkat az ügyekről. Úgy tűnik, hogy az uralkodó április 18-i parancsa a lőfegyver begyűjtésekről véglegesen pontot tett a sorozatnak és lezárta a felkelés utáni korszakot is.

⁶⁹⁹ Uo. 379–380.

VII. GRÓF JANKOVICS ANTAL KIRÁLYI BIZTOS LEVELEZÉSE A HELYTARTÓTANÁCCSAL

Az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés leverésében gróf Jankovics Antal játszotta az egyik legfontosabb szerepet. Amikor a felkelés kitört, a gróf éppen ugyanolyan szerepkörben és minőségben a Bánátban tartózkodott: a bánáti latrok megfékezésével és felszámolásával megbízott királyi biztos volt. Az uralkodó teljhatalmat adott neki a bánáti közbiztonság helyreállításában, egy olyan régióban, amely az Oszmán Birodalom szomszédságában található, s amely viszonylag frissen felállított közigazgatással rendelkezett ugyan, de az még nem működött egészen hatékonyan. Az uralkodó választása azért esett Jankovics Antalra, mert a grófnak nagy tapasztalata volt a törököktől visszaszerzett területek ügyeinek kezelésében.

Jankovics Antal 1728-ban Pécsen született, s 1754-ben, 26 éves korában már Verőce vármegye ügyésze volt, majd két év múlva, 1756-ban Pozsega vármegye jegyzője, majd 1758-ban alispánja lett. Szervezői képességeinek, valamint Chiolnick József püspök támogatásának köszönhetően karrierje hamarosan felfelé ívelt.⁷⁰⁰ Amikor 1756-ban felállították a horvátországi helytartóságot, Jankovics Antalt táblabíróvá és tanácsossá nevezték ki, majd az ájtatos alapítványok kezelője lett, s rábízta a szlavóniai selyemhernyó-tenyésztés irányítását is. Kivételes szolgálataiért és a dinasztia iránt mutatott hűségéért 1772. október 28-án grófi rangot kapott, majd 1775. január 30-án kinevezték Pozsega vármegye főispánjává, amelyet 1785-ig megtartott, amikor főispánként Szerém vármegyébe helyezték át.

Mint az uralkodóház egyik leghűségesebb támogatója és szolgálója, 1781. december 7-én megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi rangot is, ami nagyon közel hozta II. Józsefhez. Mint az uralkodó megbízottja, 1777-ben, majd 1781-ben királyi biztosként vett részt a szerb ortodox egyház zsinatain, ahol metropolitát választottak, valamint az 1783-i zsinaton, ahol az aradi és bácsi püspököket választották meg.

⁷⁰⁰ Diakovár (horvátul Đakovo, németül Djakowar) város a mai Horvátországban. Birtokát IV. Béla király adta a boszniai püspöknek (1246), aki később ide tette át székhelyét. Várát a 14. század végétől tekintik püspöki várnak. A török hódoltság megszűnése után szerveződött ujja, egyik meghatározó jelentőségű 18. századi püspöke éppen Chiolnich József volt.

1784-ben II. József a Temesi Bánságba nevezte ki királyi biztossá, hogy folytassa a Niczky Kristóf által elkezdett szabályozásokat, valamint, hogy véget vessen az ottani latrok tevékenységének. Amikor 1784-ben Erdélyben a parasztok fellázadtak, az uralkodó Jankovics Antalt, mint a térség ügyeinek jó ismerőjét azonnal a helyszínre küldte, hogy lecsillapítsa a veszélyes mozgalmat és megfékezze az erdélyi nemeseket, hogy ne lépjenek fel erőszakkal a lázadók ellen, aminek – szerinte – az lett volna a következménye, hogy Erdély vérfürdővé váljon. Segédként Papilla tábornokot kapta, akinek az volt a feladata, hogy tartsa a kapcsolatot a katonai szervekkel.

Jankovics az erdélyi felkelés kitörése előtt a Temesi Bánságban nagyon elterjedt lator-mozgalom „leszerelésével” foglalkozott, amely bizonytalanná tette a helyi közigazgatást, valamint az állami ellenőrzést egy olyan határterületen, amely szomszédos volt az ellenséges Oszmán Birodalommal. Ezért készített a gróf 1784 nyarán egy tervet a mozgalom felszámolására, amit elküldött a szomszédos magyarországi vármegyéknek is, felkérve azokat, hogy saját erejükre támaszkodva közösen lépjenek fel ellenük.

1784. november 12-én a Helytartótanács tudatta Jankoviccsal az erdélyi felkelés kezdetét és az első megteendő intézkedéseket annak érdekében, hogy az ne terjedjen át a határon.⁷⁰¹ Az elképzelések szerint Koppenzoller tábornok, a királyi biztos és az aradi alispán közreműködése megakadályozhatja, hogy a felkelés erőre kapjon Magyarországon is. A Helytartótanács ennek érdekében kérte a biztost, egyezzen meg Koppenzoller tábornokkal, hogy milyen sürgős intézkedésekre lenne szükség. Másnap, november 13-án, a Helytartótanács újból írt a biztosnak, eredetiben elküldve neki azokat a tudósításokat, amelyekből maga is tudomást szerzett a felkelés kirobbanásáról és menetéről.⁷⁰² A levél tudatta Jankoviccsal, hogy az uralkodó parancsot adott Koppenzoller tábornoknak a felkelés terjeszkedésének megakadályozására. II. József maga kérte fel Jankoviccsot, hogy ő is, mint akit a bánáti részeken megbíztak a csend és nyugalom helyreállításával, szíveskedjen ennek érdekében a tábornokkal közreműködni, valamint tudassa a kormányzatszervvel mindazokat az intézkedéseket, amelyeket közösen elhatároznak.

⁷⁰¹ MOL C. 44 (Dep. pol. com.), 1784. 290. sz., 153. cs., 3. Gorun-Kovács, 2006. 13. irat, 21–22.

⁷⁰² Uo. 153. cs., 11. Gorun-Kovács, 2006. 16. irat, 24.

A biztos 1784. november 15-én Temesvárról válaszolt a Helytartótanács leveleire,⁷⁰³ amelyeket előző nap kapott kézhez. Jankovics jelentette, hogy már felvette a kapcsolatot Koppenzoller tábornokkal és ezért Forray aradi alispán kérésének eleget tettek: Koppenzoller tábornok a Würtemberg ezredből való 84 lovaskatonát és egy gyalogos alegységet küldött Arad vármegye területére. Egyenlőre több katonát nem tudtak küldeni az aradiak segítségére, mert a bánáti határt is meg kellett erősíteni, nehogy a lázadók oda is átjöhessenek. Ezek szerint a Temesváron állomásozó csapatok megerősítették az erdélyi határt Koschován, Fatseten és Vallemarén, megelőzve az esetleges beszivárgásokat a Maros völgyébe. A Krassó vármegyei Kápolnás falu lakosait a katonák akadályozták meg, hogy ne csatlakozzanak a felkelt erdélyi parasztokhoz. Festemberg lovas altiszt tudósításából Temesváron már tudtak az aradi eseményekről, hogy Zámot, Petresst, Solymost és az ezekkel szomszédos helységeket a felkelők már megtámadták. Az odvosi és kunoppi kenézeket elfogták, akik kihallgatásuk alkalmával nem tagadták, hogy részt vettek a támadásban. A levél végén Jankovics biztosította a Helytartótanácsot, hogy mindent meg fog tenni a felkelés leállítására érdekében, de úgy tartotta, hogy a Helytartótanács kötelessége a közérdekű épületek védelmét és biztonságát szavatolni.

November 17-én a Helytartótanács újból írt a bánáti királyi biztosnak és tudatta vele, hogy éppen akkor kapták meg az uralkodó saját kezével írt levelét (*Handbillet*), melyet siettek másolatban átküldeni neki.⁷⁰⁴ Az uralkodói levél még másolatban sem maradt meg a levéltárban, úgyhogy nem ismerjük pontosan annak tartalmát. De a Jankovicsnak küldött jegyzetből kitűnik, hogy az uralkodónak az volt a szándéka: az erdélyi felkelés elleni intézkedéseket egyetlen vezető személy hatáskörébe utalja. Ugyanakkor az uralkodó bevonta a felkelés lecsendesítésébe az ortodox egyházat is, megbízva a metropolitát, valamint az aradi, temesi és verschetzi püspököket, hogy vegyenek részt a nép megnyugtatózásában. De talán a legfontosabb akkori uralkodói intézkedés az volt, hogy vérdíjat (300 aranyat) tűzött ki a felkelés vezetőire. Ez az intézkedés szükséges volt a következő időszakban, hogy – főleg a felkelt parasztok előtt – bebizonyítsa: vezetőik hazudtak, amikor arra utaltak, hogy maga II.

⁷⁰³ Uo. 153. cs., 25–27. Gorun-Kovács, 2006. 20. irat, 27–29.

⁷⁰⁴ Uo. 151. cs., 47. Gorun-Kovács, 2006. 27. irat, 34.

József utasítására lázadtak fel. A következő időszakban ennek a vérdíjnak köszönhetően elkezdődött a felkelés lassú, de biztos lecsendesítése. Mind több paraszt kezdett kételkedni Horea állításaiban, abban, hogy a császár parancsából indította el a lázadást.

November 17-én Arad vármegye közgyűlése is küldött egy levelet Jankovics királyi biztosnak a Helytartótanács november 12-i átirata kapcsán.⁷⁰⁵ Arról tudósították, hogy Koppenzoller tábornok utasítását követően a Würtemberg ezred egyik százada élén a vármegyébe érkezett Han ezredes. Úgy tudták, hogy Bécs Péter hírhedt aradi haramia Torontál vármegyébe menekült és ott bújkált. Kifejezték kétségüket, hogy a vármegyébe áthelyezett katonai alegységek elegendőek lennének a közbiztonság megtartására, mert a megye nagyon kiterjedt és nagyobb része erdős terület. Ezért kérték, hogy az uralkodó a Temesi Bánságból Arad vármegye területére helyezze át az egész Würtemberg ezredet.

Jankovics biztos november 19-én felelt Arad vármegyének a november 17-i átiratára.⁷⁰⁶ A levél bizonyítja, hogy már kinevezése előtt mindenki úgy tekintette Jankovicsot, mint a térség legfontosabb személyiségét, aki azon túl, hogy az uralkodó bizalmi embere volt és hatásköre csak a Temesi Bánságra vonatkozott, valóban képes lehet lecsendesíteni a felkelést és visszaállítani a közbiztonságot. Az említett levélben Jankovics felvázolta a felkelés Magyarországra való áttérése megakadályozásának, valamint a már felkelt parasztok karhatalommal való megfékezésének tervét. Ebben nemcsak a Károlyi és Würtemberg ezred már Bánátban jelenlévő alegységei kaptak szerepet, hanem a De Vins és Hadik ezredek alegységei is, amelyeket a későbbiekben akartak ide átirányítani. A bánáti tapasztalatoknak köszönhetően azt is felvázolta, hogy a gyanúsak kiszűrése érdekében szemmel kellene tartani a helyi parasztokat. Azonkívül javasolta az élelmiszer és puskapor fogyasztásának ellenőrzését. Javaslatait nemcsak Magyarország keleti részein és Bánátban, hanem Erdélyben is alkalmazták.

⁷⁰⁵ Uo. 151. cs., 40. Gorun-Kovács, 2006. 28. irat, 34–35.

⁷⁰⁶ Uo. 151. cs., 38–39. Gorun-Kovács, 2006. 36. irat, 43–44.

Jankovics a felkelés áttekintése ügyében három nap múlva, 1784. november 22-én újból írt a Helytartótanácsnak.⁷⁰⁷ A királyi biztos Temesváron tartózkodott és onnan irányította a keleti határmenti megyéket, bár még nem volt hivatalos megbízása erre a területre, csak a Temesi Bánságra. Jelentése áttekintette az addigi intézkedéseket a felkelés áttekintésének megakadályozása érdekében, amit november 9. és 19. között ő maga sugalmazott, de azt is megírta a kormányzati szervnek, mit tudott meg az utolsó három napban. Eszerint Butyin körzetében letartóztattak két ortodox papot, akik a helyi református vallású lakosok között a felkelés mellett „érveltek”. Úgy látta, hogy az Arad vármegyei román ajkú lakosok is – akiket a felkelés „megfertőzött” – türelmetlenek voltak. Megemlítette, hogy jól együttműködött az aradi hatóságokkal, főleg annak alispánjával és a 300 arany forint vérdíjat is közzétették, amit az uralkodó ajánlott fel a felkelés vezetőinek elfogásáért.

Jankovicsot Temesváron érte az 1784. november 19-i erdélyi királyi biztosi uralkodói kinevezés. Budán már november 22-én tudtak róla, a Helytartótanács elnöke, Niczky Kristóf, aki az uralkodótól kéziratban megkapta a biztosi kinevezést, mielőbb sietett azt Jankovics tudomására hozni.⁷⁰⁸ Eszerint a biztos arra kapott megbízást, hogy Papilla tábornok segítségével állapítsa meg a felkelés okait (*ad investigandum originem detestandi tumultus illius in Transylvania enati*).

II. József határozata nem lepett meg senkit. Jankovics Antal olyan jó hírnévnek örvendett, hogy a következő időszakban senki sem merte megkérdőjelezni parancsait, vagy szembeszegülni azokkal. Igaz, kinevezése akkor történt, amikor maga a parasztfelkelés már megtorpant, s a felkelt tömeg kiutat keresett, hogy a legkevesebb veszéllyel kerüljön ki helyzetéből. Jankovics valószínűleg tisztában volt vele, hogy az erdélyi felkelés már a vége felé tart, mert egyáltalán nem sietett, hogy elinduljon a hadszíntér felé. November 26-án még mindig Temesváron volt, ahonnan írt a Helytartótanácsnak, megnyugtatta azt, hogy a Magyarország, Bánát és Erdély közötti határon nem észleltek semmi mozgást, ami a felkelés áttekintésére utalna.⁷⁰⁹ Arad megyében csak Zám falu határában láttak felfegyverkezett parasztokat, akiket a helyi ha-

⁷⁰⁷ Uo. 151. cs., 111–115. Gorun-Kovács, 2006. 54. irat, 61–64.

⁷⁰⁸ Uo. 151. cs., 34. Gorun-Kovács, 2006. 55. irat, 65.

⁷⁰⁹ Uo. 151. cs., 154. Gorun-Kovács, 2006. 65. irat, 80–81.

tóságok elfogtak. Akkor tudódott ki, hogy közöttük volt egy Ribicza nevű ember is, aki az erdélyi felkelés egyik vezetője. Ugyanakkor a Maroson felállított őrség Lippa környékén elfogott két különálló lator csapatot (az egyik négy, a másik öt személyből állt), akik a Lippa melletti Keszincs falu erdejében tartózkodtak.

November 29-én a királyi biztos még mindig Temesváron volt, ahonnan újból írt a Helytartótanácsnak.⁷¹⁰ Tudatta a budai kormányzservvel, hogy előző nap kapott két levelet Hunyad vármegye közgyűlésétől, valamint annak alispánjától, amelyek felsorolták a felkelők szörnyű tetteit. A levelek másolatát mellékletként felküldte Budára. Majd közölte a Helytartótanáccsal, hogy segédje, Papilla tábornok jelentette neki, az aradi börtönben sok parasztot tartanak azzal a váddal, hogy részt vett a felkelésben. Ugyanakkor a temesi körzetben továbbra is csend uralkodott.

Ugyanazon a november 29-i napon a Helytartótanács is küldött egy levelet Jankovicsnak, felelve annak november 26-i levelére.⁷¹¹ Tudatták vele, hogy a Bihar vármegyei hatóságok letartóztattak három ortodox papot, akiket azzal vádoltak, hogy felforgató tevékenységet vittek véghez.

Jankovics csak 1784 december elsején indult el Temesvárról Arad felé.⁷¹² December 2-án ott találkozott a vármegye vezetésével, melyet arra biztatott, hogy tartózkodjon mindenféle – a parasztokkal szembeni – túlkapástól. December 2-án Aradról írt a Helytartótanácsnak,⁷¹³ közölve, hogy a hozzá érkezett tudósításokból az erdélyi felkelés visszahúzódásának kezdeteit tapasztalja. Majd tudatta a kormányzservvel, hogy Aradon ki fogja vizsgálni az ottani börtönben tartott parasztok ügyét és a lázadás kitörésének okait.

1784. december 3-a és 10-e között Jankovics Papilla tábornokkal együtt valóban személyesen hallgatta ki az aradi várban bezárt parasztokat. De semmit nem tudott meg, mivelhogy a kihallgatást „*benignum examen*”-ként vitte véghez, kínzások

⁷¹⁰ Uo. 151. cs., 188–189. Gorun-Kovács, 2006. 67. irat, 82–83.

⁷¹¹ Uo. 151. cs., 161. Gorun-Kovács, 2006. 68. irat, 83.

⁷¹² Papilla tábornokon kívül még vele tartott Trajcsik Ádám udvari tanácsos és latin nyelvű titkár (erdélyi tartózkodása közben meghalt), Knaabe kapitány, Papilla tábornok volt szárnysegédje, német nyelvű titkár (ő is meghalt Erdélyben, de Illyésházi István gróf átvette a helyét), Friedrich ab Eckhard kamarai számtartó, mint tolmács és Barkóczy Ferenc gróf, aki Illyésházi István gróffal együtt magánszorgalomból csatlakozott Jankovicshoz.

⁷¹³ MOL C. 44 (Dep. pol. com.), 1784., 290. sz., 151. cs., 201–202. Gorun-Kovács, 2006. 79. irat, 95.

nélkül, és a parasztok megengedhették maguknak, hogy mindent tagadjanak.⁷¹⁴ A felkelés okairól is csak azt tudta meg, hogy még sok paraszt bújkál az erdőkben, akik nem mernek hazamenni. Ezért Jankovics felkérte a vármegyét, hogy küldjön ki egy bizottságot, amely bejárhatja a vármegye azon részeit, ahol a felkelés tombolt és tudára adhatja mindenkinek, hogy büntetés nélkül hazamehetnek.⁷¹⁵ Majd meglepő módon nem Erdélybe ment, hanem vissza Bánátba, Lugosra, ahonnan december 13-án küldte el első értékelését II. Józsefnek.

Jelentésében Jankovics elmagyarázta az uralkodónak, mit akart Aradon elérni: 1. Hogy hazaküldje a megfélemlített parasztokat, akik családjaikkal együtt az erdőkbe menekültek. 2. Hogy megtudja a felkelés Erdélyből való elterjedésének okát Arad vármegyébe. 3. Hogy megállapítsa a bezárt parasztok büntetését. 4. Hogy kigondolja, milyen módon tudja visszaállítani a jövőben a békét. Lugosról Dévára utazott, onnan december 17-én írt egy jelentést a Helytartótanácsnak arról,⁷¹⁶ hogy parancsot adott a Temesi Bánság három vármegyéjének (Temes, Krassó és Torontál), miféle intézkedéseket tegyenek a béke és nyugalom fenntartása érdekében. Majd kérte, hogy egy Károlyi ezredből való alegységet költöztessenek át az erdélyi határ közelébe, hogy megakadályozhassák az esetleges beszivárgásokat. Másnap, december 18-án, Déváról újból írt a Helytartótanácsnak⁷¹⁷ és tudomására hozta azokat az uralkodó által megállapított feltételeket, amelyek szerint a parasztok megbocsátást kaphattak a felkelésben való résztvételükért. Említést tett arról is, hogy a latrokat egy bizottság vizsgálja ki, amely bizottságot ő maga, valamint Papilla tábornok és Sturm báró tábornok, Temesvár parancsnoka alkotnák. Ugyanis a biztos szükségét látta annak, hogy mind Erdélyben, mind Magyarország keleti vármegyéiben egyformán és összehangolva lépjenek fel a felkelők ellen.

⁷¹⁴ Prodan, 1979. II. 222.

⁷¹⁵ A bizottság tagjai Sztaniszlóvics Pál szolgabíró, Stetten báró, hadnagy a Würtemberg ezredből és Geresity Péter aradi ortodox esperes. Uo. 225.

⁷¹⁶ MOL C. 44. (Dep. pol. com.), 1784. 290. sz., 152. cs. 1. Gorun-Kovács, 2006. 101. irat, 123–124.

⁷¹⁷ Uo. C. 53. (Dep. publ. pol.), 1785. 13. sz., 151. cs., 1. Gorun-Kovács, 2006. 102. irat, 124–125.

Közben december 6-án a Helytartótanács válaszolt a királyi biztos november 29-i jelentésére,⁷¹⁸ melyben egyetértését fejezte ki a biztos által Arad és Krassó vármegyékben tett intézkedésekkel kapcsolatban.

A Helytartótanács levéltárába került Hunyad vármegye 1785. január 9-i jelentésének másolata, amely jelezte Jankovics biztosnak a vármegyében kialakult helyzetet.⁷¹⁹ A jelentést valószínűleg maga Jankovics küldhette el Budára, hogy bizonyítsa a magyar kormány szervnek az 1784 végén kialakult valódi helyzetet abban a vármegyében, ahol az erdélyi felkelés központja volt. A Hunyad vármegyei jelentés szerint a közbiztonság továbbra is veszélyesnek tartható, annak ellenére, hogy a román parasztok a tél közeledtére vagy a lakóhelyükre tértek vissza vagy az erdőkbe bújkáltak, de lelkükben továbbra is hordozták „a nyugtalanság magját” (*turbulentiarum seminae*). Az engedetlenség fő jelét a robot visszautasításában látták, valamint abban, hogy mostmár nemcsak a magyarok ellen, hanem a többi más nemzet ellen is fordultak. Szerintük tavasszal a felkelés újból kitörhet. Veszélyesnek ítélték azt is, hogy a vármegye Magyarországgal és Havasalfölddel is szomszédos, amely alkalmat nyújt az latroknak újabb támadásokra és felforgatásokra.⁷²⁰ Nem zártak ki egy általános mozgalom kitörését sem, amely Moldvát, Havasalföldet, Szerbia nagyobb részét, a Temesi Bánságot, valamint Magyarország keleti részeit (Arad és Bihar vármegyéket) érintené. Az volt a félelmük, hogy a térségben a reguláris katonaság hiánya miatt nincsen, aki azonnal felléphetne a felkelők ellen,⁷²¹ valamint meggátolná a nagyméretű ki- és bevándorlást, ami a térségben folyik, s amelyről azt állította, hogy más veszélyeket is magában hordoz.

Prodan szerint Jankovics Antal királyi biztos 1784. december 15-én már Erdélyben tartózkodott és az általa vezetett bizottság azonnal elkezdte Déván a letartó-

⁷¹⁸ Uo. C. 44. (Dep. pol. com.), 151. cs., 188. Gorun-Kovács, 2006. 84. irat, 103–104.

⁷¹⁹ Uo. C. 53. (Dep. publ. pol.), 1785. 13. sz., 151. cs. 300–301. Gorun-Kovács, 2006. 151. irat

⁷²⁰ Más forrásokból tudjuk, hogy miután a felkelés fővezereit elfogták, Hunyad vármegye elkezdett nyomást gyakorolni a felsőbb kormányzatszervekre, hogy szavatolják a hunyadi nemesség biztonságát. Már 1785. január 2-án figyelmeztette Jankovics biztost arra a körülményre, hogy a havasalföldi és magyarországi határokon át jönnek az ottani latrok. Majd január 5-én, hogy a havasalföldi hegyekben egy újabb vezér lépett fel, aki veszélyesebb, mint az előző. Prodan szerint ez a magatartás annak tulajdonítható, hogy Jankovics biztos által felállított kivizsgáló bizottság túlságosan „parasztpárti”-nak bizonyult, és nem alkalmazta a várt megtorló intézkedéseket, hanem szabadon engedte a letartóztatott parasztok nagyobb részét. Prodan, 1979. II. 239.

⁷²¹ Például Hátszeg körzetében, ami a havasalföldi hegyekig nyúlik, nincs egy katona sem.

tatott parasztok kivizsgálását.⁷²² De mint láttuk, 1784. december 17-én még Lugosról írt egy levelet Budára, a Helytartótanácsnak, amely levéltárának utolsó megmaradt levélének bizonyult. Ezek szerint Jankovics csak december 20-a körül ért Dévára. Úgy tűnik, hogy miután átvette az erdélyi biztos szerepét, annyira belemélyült az ottani munkába, hogy nem foglalkozott többet a régebbi szerepéből adódó feladatokkal, amely jelentésre kötelezte volna a Helytartótanács felé.

Tény, hogy mire Jankovics megérkezett Erdélybe, Arad vármegyében a felkelés egészen lecsendesült. Csak a vármegye vezetése okozott még gondokat a királyi biztosnak azzal, hogy nem követték parancsait.⁷²³ Majd amikor Jankovics azt kérte tőlük, hogy küldjék át Dévára azokat a fellázadt erdélyi parasztokat, akik behatoltak az aradi területekre és részt vettek Zám falu felkelésében, nem tettek eleget a kérésnek. Ezért 1784. december 25. és 1785. január 22. között Jankovics és Forray András alispán között sűrű levélváltás folyt, amely sehova sem vezetett.⁷²⁴ Az aradiak továbbra is saját hatáskörükben tartották a lázadó parasztok ügyét és nem tettek eleget a királyi biztos parancsainak.

1785. január 5-én a Helytartótanács két átiratot küldött Jankovics erdélyi királyi biztosnak, amely éppen a felkelés frissen elfogott fővezéreinek kihallgatásával volt kapcsolatos. Az elsőben Jankovics véleményét kérték az Arad vármegyei Butyin körzet fellázadt parasztjainak megbüntetéséről, mivelhogy a vármegye vezetése bizonyos javaslatokkal állt elő azok megtorlására.⁷²⁵ Ez esetben az aradi vezetők a helyi lakosság műveletlenségére hivatkozva azt javasolták, hogy az ottani lakosságot keverjék össze más helyekről átköltözött lakosokkal, amit a Helytartótanács nem nézett jó szemmel, attól tartva, hogy a két csoport között összeütközésekre kerülne sor.

A január 5-i, második átiratban a Helytartótanács felelt Jankovics december 18-i levelére, amelyben szó esett a felkelt parasztok büntetéséről.⁷²⁶ A kormány szerv arról biztosította a királyi biztost, hogy megparancsolta a helyi hatóságoknak: működjenek együtt a katonai hatóságokkal a megtorló intézkedések végrehajtásában.

⁷²² Prodan, 1979. II. 227.

⁷²³ Uo. 226.

⁷²⁴ Uo. 238.

⁷²⁵ MOL C. 53. (Dep. publ. pol.), 1785. 13. sz., 151. cs., 57. Gorun-Kovács, 2006. 140. irat, 164.

⁷²⁶ Uo. 7. Gorun-Kovács, 2006. 143. irat, 166–167.

Jankovics erdélyi tevékenysége – főleg Prodan kutatásainak köszönhetően – viszonylag jól ismert. Miután kihallgatta a Déván és Gyulafehérváron börtönbe zárt parasztokat és többségüket szabadon engedte, elkezdte a felkelés három vezetőjének kihallgatását. Miután Krisán a börtönben öngyilkos lett, csak Horea és Kloska került a kivégző padra. 1785. február 28-án a két vezért Gyulafehérváron kivégezték, majd négybe vágott testüket a főbb felkelt falvakba vitték, hogy a lakosság győződjön meg a halálukról. Ezután március első napjaiban először Jankovics, majd Papilla tábornok is elhagyta Erdélyt és Temesvárra ment.⁷²⁷ A nagy erőfeszítéssel végzett munka következtében Jankovics megbetegedett és valószínű, hogy emiatt távozott Erdélyből anélkül, hogy megvárta volna II. József engedélyét. Az összegző végjelentést, amit az uralkodó elvárt tőle, csak júliusban küldte el Bécsbe.⁷²⁸

Miután meggyógyult, 1785. második felében az uralkodó Jankovicsnak, a Horea-féle felkelés lecsendesítésében vállalt kivételes szolgálataiért a Szent István rend középkeresztjét adományozta, majd kinevezte a királyi kincstár ülnökének. Megmaradt Pozsega vármegye főispánjának, majd amikor II. József összevonta a vármegyéket, Jankovicsot nevezte ki a szerémi kerület főispánjának. De a legfőbb méltóság, amit kiérdemelt, ezután következett: 1787-ben az uralkodó kinevezte a hét-személyes tábla elnökének és tárnokmesterévé tette.⁷²⁹

Jankovicsnak az uralkodóhoz írott, 1785 júliusi, összegző jelentése számba vette a felkelés okait. Első helyen a hegyi lakosok nyugtalanságát említette, ami már 1782-ben érzékelhető volt, de amit a helyi hatóságok nem vettek figyelembe és nem tettek semmit azért, hogy leszereljék a növekvő feszültségeket. Második helyre a katonai összeírás hatását tette. Nem önmagában az összeírást tehát, hanem annak alkalmazását. A biztos meg volt győződve arról, hogy a hatóságok hibáztak akkor, amikor kihirdették az összeírást, majd kezdték azt (Gyulafehérváron az ottani katonai biztos, Hátszegben Karp alezredes), s elhíresztelték a parasztok között, hogy az uralkodótól függ azok befogadása. Miután felírták a nevüket, a műveletlen parasztok már is

⁷²⁷ Prodan, 1979. II. 525.

⁷²⁸ A jelentést 1785. július 6-án írta alá és küldte el. A jelentést először közölte I. Lupaș: Împăratul Iosif al II-lea și răscola țăranilor din Transilvania. = *Analele Academiei Române, Memoriile secției de Istorie*, seria a III-a, tom XVI., 1935. 305–322. Prodan, 1979. II. 579–588.

⁷²⁹ Jankovics gróf 1789. augusztus 19-én halt meg.

azt hitték, hogy katonák és aszerint viselkedtek: elindultak Gyulafehérvár felé, hogy fegyvert kapjanak. De amikor a helyi (civil) hatóságok megakadályozták őket útjukban, fellázadtak.⁷³⁰ Jankovics harmadik okként a kormányzati szervek lassúságát, határozatlanságát tartotta. A kormányzat nem tett semmit, hogy a felkelést időben megállítsa. Hunyad vármegye pl. már 1784. augusztus 19-én jelezte: mit beszél és mire készül a nép, de az idő azzal telt el, hogy az erdélyi kormány levelezett a vármegyével és a főparancsnokkal. A császári összeírótisztok is hibásak voltak, mert nem mondták meg nyíltan a parasztoknak, hogy az összeírás csak egy felmérő és nem egy végleges művelet volt, amely csak akkor lépett volna hatályba, ha az uralkodó elhatározta volna magát és a határőrezredek felállítását jóváhagyta volna. De addig, ameddig az uralkodó nem adta ki a parancsot, a nép köteles volt tovább hallgatni a földesurakra és azok tisztjeire. Innen eredt a nép meggyőződése, hogy a földesurak nem engedték a katonai összeírást, illetve a feliratkozott parasztok felfegyverkezését, ami egy sajnálatos félreértés eredménye volt.

Jankovics hivatkozott még a nép műveletlenségére is, valamint arra, hogy az vallási és erkölcsi sötétségben él. Szerinte ezért volt lehetséges, hogy a felkelés fővezérei félre tudták őket vezetni és a vallásból fegyvert kovácsoltak. Ezért történhetett meg, hogy rajtaütöttek azokon, akik nem voltak keleti (görög) vallásúak és átkeresztelték őket, valamint keresztet tettek a református templomokra. Jankovics szerint a román nép műveletlensége volt a legfontosabb oka annak, hogy olyan könnyen lehetett őket a zavargások felé terelni.

Jankovics biztos 1785. júliusi jelentése nemcsak a felkelés okait tárta fel, hanem olyan javaslatokat is tett a bajok orvoslására, amelyek jól illeszkedtek a jozefinista reformok gyakorlatához. Ezek között megemlíthjük az úrbérrendezést, a katonák kizárását a nép mindennapi életéből, ugyanakkor annak kötelezettségét, hogy a legközelebbi katonai parancsnok köteles legyen azonnali segítségre, a vármegye felelős-

⁷³⁰ Ebben a pontban Jankovics találkozott Hunyad vármegye vádjaival, amelyek Karp alezredesre vonatkoztak. A vármegye az alezredes viselkedését vádolta, amely szerint még a felkelés kitörése előtt a nép nyugtalanságát fenntartotta. Biztatta azokat, hogy iratkozzanak határőrnek, mert biztosan felveszik oda őket, majd a földesuraság ellen szította azzal, hogy panaszeveleket vett át a parasztoktól, amelyeket elküldött a kormányzati szerveknek, akik el is indították az esetek kivizsgálását. Uo. 584.

ségére, nemzeti ellemi iskolák felállítását, a szétszórt falusi házak egy helybe való tömörítését stb.⁷³¹

Jankovics javaslatait nemcsak az uralkodó tette magáévá, hanem az államtanács is. A legfontosabb lépés, amit II. József szinte azonnal megtett, az a katonai közigazgatás szétválasztása volt az állami közigazgatástól. Megtiltotta, hogy az összeírást ezután a katonák végezzék, mindaddig, amíg ő maga nem ad ki az arra szóló parancsot, valamint előírta, hogy a jövőben az erdélyi kormány kérésének megfelelően – de nem a vármegyei vezetők kérésére, ahogy Jankovics javasolta – a körzeti parancsnokok kötelesek lesznek az azonnali beavatkozásra. Majd július 14-én közölte az erdélyi kormányzservvel azokat az intézkedéseket, amelyeket szintén a Jankovics-féle jelentésből ragadott ki: a legfőbb hiányosság az általános úrbérrendezés hiánya, amelyet – elsősorban a zalatnai uradalomban, mert ott kezdődött a felkelés – sürgősen pótolni kell.⁷³² 1785. évben meg is kezdődött az úrbérrendezés előkészítő összeírás, a magyarországi példát felhasználva, és a művelet folytatódott a következő években is.⁷³³ II. József egyik legmaradandóbb következtetése, döntése volt, hogy 1785. augusztus 22-én eltörölte a jobbágy nevet, azzal indokolva, hogy „akármely magyarországi vagy erdélyi paraszt, akármilyen nemzetiségű legyen, *szabad költözködésű, szabad embernek kell tekinteni*”, valamint hogy „ezt a a közjó és a személyes szabadság kívánja, mely jár akármelyik embernek, a természet és az állam részéről”.⁷³⁴ Az uralkodó ezt az intézkedését – eltérően rendeleteinek nagy részétől – a halálos ágyán sem vonta vissza.⁷³⁵ Hozzá kell azonban ehhez tennünk, hogy az uralkodó a birodalom örökös tartományaiban jobbágyrendeletét – amely az örökös jobbágyság megszüntetése, a jobbágy szabad költözési jogának biztosítása mellett többek között „a munkavállalás, a mesterség-tanulás, iskolalátogatás szabadsága valamennyi földmű-

⁷³¹ Uo. 585–586.

⁷³² II. József elszántsága ellenére sem tudta rávenni az erdélyi nemességet az úrbérrendezésre. Erdélyben senki sem volt hajlandó tovább lépni a „Bizonyos punctumokon”. Még az udvari kancellária sem, amely nyíltan megakadályozta az uralkodó próbálkozásait. Az egyik látogatása alkalmával (1783. júniusában), mikor az uralkodó szemére is hányta ezt egy levelében, június 14-i válaszában, a magyar-erdélyi kancellária azt felelte, hogy feleslegesnek tartotta az összes reformok bevezetését Erdélyben. Az egészről lásd David Prodan: *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700-1848*. Bukarest, 1989. 147–186.

⁷³³ Uo. 188. Sajnos nem létezik egy átfogó kutatás róla. De annak folytatására, még 1788-ban is jelentek meg uralkodói intézkedések. II. József halála után, Váradon ünnepélyesen elégették a már vége felé tartó munkát.

⁷³⁴ Prodan, 1979. II. 588.

⁷³⁵ Barta, 1978. 118. II. József a vallási toleranciára, az új lelkeszségekre és a jobbágyságra vonatkozó rendeleteket hagyta érvényben.

vesnek ... a jobbággyerekek cselédkenyszerének felszámolása” kötelezettségeket is tartalmazta – már korábban, uralkodása első éveiben kihirdette.⁷³⁶ A lokális jobbágy-mozgalom pusztá léte alapján komoly előrelépést idézett elő egy felvilágosult abszolutista uralkodó elképzeléseiben, aki ezen intézkedésével egyrészt Magyarországon és Erdélyben is megerősítette a paraszti társadalom lassú átalakulásának folyamatát, másrészt további évtizedekre lehetőséget adott a jobbágykérdésnek (mint jobbágy-földesúri viszonynak) a társadalmi fejlődést befolyásoló problémaként való felvetésére.

⁷³⁶ Uo. 88–90. Csehországban 1781. november 1-én adta ki, Karintiában és Krajnában 1782-ben hirdették ki. A magyarországi rendeletet 1785. augusztus 22-én bocsátották ki.

VIII. ÖSSZEGZÉS

A budai Helytartótanács levéltárában általam feldolgozott, és 2006-ban, a debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadásában megjelent iratok jelenleg a Horea-féle parasztfelkelésről szóló legfontosabb magyarországi iratgyűjteményt tartalmazzák.⁷³⁷ Az iratok létezését részben már jelezte a „A Helytartótanácsi levéltár” címet viselő ismertető és leíró kiadvány,⁷³⁸ de annak feltárásával és vizsgálatával senki nem foglalkozott.⁷³⁹

Annak ellenére, hogy az általam bemutatott iratok hosszú ideig nem váltottak ki érdeklődést a magyar kutatók körében,⁷⁴⁰ forrásértékük vitathatatlan. Fontosságuk legalább két szempontból értékelhető. Elsősorban azt bizonyítják, hogy a magyar központi kormányzati szervek előtt az erdélyi parasztfelkelés nemcsak erdélyi, hanem „magyarországi ügynek” is számított. Ennek oka részben az, hogy – amint már Márki Sándor kutatásai kimutatták – a felkelés áterjedt Arad vármegye területére. Másodszorban az iratgyűjtemény zöme magyarországi keletkezésű és csak elenyésző részük származik Erdélyből, azok is főleg másolatban. Tehát az iratok ebből a szempontból is magyar ügyet jelentettek.

Az iratgyűjtemény nem hoz lényegesen új adatokat a felkelésről, nem változtat lényegesen, legfeljebb pontosít annak már közismert történetén. Ellenben új bizonyítékokat tár elénk a felkelés utolsó időszakával, befejezésével kapcsolatban. Jankovics Antal levelezése a Helytartótanáccsal tisztázza a királyi biztos szerepét a felkelés leállításában. Eszerint a fejedelemségben a főszerepet nem az uralkodó, nem is a erdélyi Gubernium vagy a katonai főhadparancsnok, sem más hatóság nem töltötte be,

⁷³⁷ A mikrofilmek 4035 kockát tartalmaznak. Ennél nagyobb iratgyűjteményt csak a Jankovics-bizottság iratai jelentenek (12 csomó), de az nem Magyarország területéről származik, hanem Erdélyből. Eredetileg a Jankovics vezette bánsági bizottság 28 fasciculusát is a Helytartótanács levéltárába helyezték el, de később, helyhiány miatt kiselejtezték azokat. Lásd Felhő Ibolya–Vörös Antal: *A Helytartótanácsi levéltár*. Budapest, 1961. 38–39.

⁷³⁸ A két iratesomó közül, amely a felkelés iratait tartalmazza, a két szerző csak az egyiket jelezte, ami a „Vármegyei ügyosztályhoz” tartozott (C. 44. Departamentum politicum-comitatum). (Uo. 147). A másik iratesomót, amely a „Közigazgatási ügyosztály”-ban található (C. 53. Departamentum politico-publicum) nem ismerték fel, pedig megjegyezték, hogy ott találhatók azok az iratok, amelyek a rablásoktól és fosztogatásoktól való elrettentést célzó rögtönítélő bíraskodás szabályozásait, valamint az azokhoz kapcsolódó iratokat tartalmazták. („A rögtönítélő bíraskodás újabb formáját először 1785-ben II. József rendelte el a lázadás vagy lázításra való bűjtogatás, rablás, katonaságtól való szökés, idegen ügynökök vagy segítőtársaik és a nép félrevezetői ellen”). Uo. 174.

⁷³⁹ Itt főleg David Prodanra gondolok, aki – az erdélyi történészek közül – a 20. század második felében elsőként kutatott a MOL-ban a Horea-féle parasztlázadásra vonatkozó iratokat.

⁷⁴⁰ Legalábbis azt állították a MOL levéltárosai, akik szerint az utolsó 200 évben az iratokhoz csak egyszer nyúltak, amikor dobozolták őket.

hanem kizárólag a királyi biztos. Az iratok forgalmából, azok hangneméből, valamint az intézkedésekből kitűnik, hogy a Helytartótanács egyféle gyűjtőintézmény szerepet töltött be, és nem a főhatóságét, aki a felkelés megfékezését kezelte volna. Magyarországon az iratok a vármegyei hatóságoktól természetesen Budára érkeztek, onnan vagy a királyi biztoshoz, vagy az uralkodóhoz kerültek át. De a konkrét határozatokat Jankovics Antal hozta, még akkor is, ha azok az uralkodó akaratát vagy óhaját jelelték meg. A szükséges intézkedéseket tartalmazó parancsok visszafelé, a Helytartótanácsból a vármegyék felé csak azután indultak, miután elsősorban Jankovics, esetleg az uralkodó vagy a bécsi katonai főhatóságok elvileg megállapították a szükséges intézkedéseket és a Helytartótanács utasításként a vármegyékhez küldte azokat. A Helytartótanács leiratai ezért is nagy-, vagy nagyon nagy késéssel érkeztek a vármegyékhez. Ezt a késést nem lehet csak a távolsággal magyarázni. Ilyenek voltak a katonai jellegű intézkedések, a határzár felállítása, a tűzfegyverek összeszedése, a puska-kereskedelmének korlátozása stb.⁷⁴¹ Még több időt kívánt az ortodox papok és a viszonylag kisszámú, bűntudatért letartóztatott ember ügyének megoldása, amely több hónapon át elhúzódott, mert a Helytartótanács az Erdélyi Magyar Kancellárián keresztül az uralkodó hatáskörébe utalta át azokat, ami még inkább meghosszabbította az ügy megoldását.

Ami Jankovics Antal királyi biztos szerepét illeti, a jelen iratgyűjtemény egyértelműen bizonyítja, hogy ő volt a felkelés lecsendesítésének irányítója. Először 1784 tavaszán, mint a rablók és fosztogatók elleni királyi biztost a Bánátba nevezték ki. Majd amikor Erdélyben kitört a parasztlázadás, az uralkodó kiterjesztette hatáskörét a fellázadt területekre, amely nemcsak Erdélyt, de Magyarországot is érintette. Mint láttuk, Jankovics Temesvárról, ahol bánati székhelye volt, elsősorban a magyarországi Aradra sietett és nem egyenesen Erdélybe, mint azt David Prodan állí-

⁷⁴¹ Elvileg Temesvárról egy levél két, esetleg három nap alatt ért el Budára. Ezeket „estafetaliter” (lőháton közlekedő váltófutárok útján) továbbították. Mégis egy ügyintézés átlagban legalább három hétig tartott, pedig egy levélcsere négy-hat nap alatt le lehetett bonyolítani. Nagyváradról vagy Aradról még gyorsabban el lehetett Budát érni. Az ügyintézésben azonban nem lehetett észlelni semmilyen változást. A nehézkes ügyintézés nemcsak a távolsággal, valamint a Jankovicsból vagy az uralkodótól várt utasításokkal magyarázható, hanem azzal is, hogy a Helytartótanács csak időnként (hetenként) ült össze és tárgyalta a beérkezett ügyeket. Ezen a szokásos ülésezési módon nem változtattak. Jankovics 1785. november 15-i levele a Helytartótanácsnak (a csapatok mozgásáról) november 19-én ért Budára. Ebben a biztos válaszolt a Helytartótanács november 9-én küldött kérdéseire. Tehát 10 nap múlt el, míg egy életbevágóan fontos katonai ügy megoldódott. De amíg a határozat életbe lépett, még ugyanannyi idő telt el. Tehát egy katonákat kérő levél 20 nap alatt vezetett megoldáshoz.

totta, aki úgy mutatta be a királyi biztost, mint egy „szörnyet”, noha Aradon Jankovics igyekezett megfékezni a vármegye bíraskodását és szabadon engedte a már letartóztatott parasztokat. Csak azután távozott Magyarországról Erdély irányába, és akkor érkezett oda, amikor az ottani parasztfelkelés majdnem egészében befejeződött. Hozzálatott a felkelés okainak feltárásához, valamint az uralkodótól kapott utasításoknak megfelelően, az ellentétek elsimításához.

De Jankovics Antal királyi biztos hatásköre ennél jóval szélesebb volt. A közölt iratokból az is kivehető, hogy ő volt az, aki a Bánátban és a kelet-magyarországi vármegyékben állomásozó katonai csapatokat arra utasította, hogy a felkelés áttérjedésének megakadályozása érdekében vonuljanak a határok irányába. Ezt Koppenzoller tábornokon keresztül tette meg, aki a temesvári katonai parancsnok volt és ugyanabban a városban állomásozott, mint Jankovics. Nem ismerjük Jankovics katonáknak kiadott parancsait, de valószínű, hogy azokat Jankovics és Koppenzoller személyesen beszélték meg. Az iratok egyértelműen azt mutatják, hogy Jankovics volt az, aki eldöntötte a katonai erők területi elosztását, meghatározta új állomáshelyüket (minél közelebb a határhoz), valamint azt is, hogy melyik vármegyébe, illetve helységbe hány katonát helyezzenek át. Nemegyszer maga a Helytartótanács sem a Magyarországon állomásozó hadparancsnoksághoz – amely elvileg felelős lett volna kérésük ügyében –, hanem Jankovicshoz fordult katonai segítségért.

Fontosnak tartom megállapítani, hogy az iratok azt mutatják: a királyi biztos szigorúan betartotta az uralkodó utasításait, nem engedett meg sem magának, sem más erdélyi vagy magyarországi hatóságnak semmilyen eltávolodást az uralkodói parancsok szellemétől, sem – esetenként – szó szerinti megfogalmazásától.

Másrészt Jankovics Antal nagyon ritkán vette fel a kapcsolatot a vármegyei hatóságokkal. Csak Arad vármegyének írt személyesen, illetve tudjuk, hogy amikor a Maros-menti városban tartózkodott, szóban is kiadta parancsait az aradi vezetőknek. De a többi esetben csak a Helytartótanácsn keresztül (és annak nevét és tekintélyét használva) szólalt meg. Ugyanazt tette az uralkodó is, betartva az állami hatósági rangsort, ez esetben a parancsok továbbításában részt vett az Udvari Kancellária illetve az udvari katonai parancsnokság és a Helytartótanács. Az állam szempontjából

érthető a rangsor betartásának szükségessége, ám mindez meg is nehezítette a döntéshozatal folyamatát.⁷⁴²

A helytartótanácsi iratok nem változtatják meg azt a tényt, hogy Magyarországon a felkelés csak Arad vármegye területére terjedt át. De azt már igen, hogy a felkelés áttérjedését megelőző vagy megakadályozó intézkedéseket nemcsak az Erdélylyel közvetlenül szomszédos (határmenti) vármegyékben léptették életbe. A határzárakat, mint láttuk, csak Krassó, Temes, Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros vármegyékben állították fel.⁷⁴³ De katonai jellegű felügyeleti intézkedéseket jóval több vármegyében hoztak. Egyrészt a hidak, átkelőhelyek és főbb utak ellenőrzését, az átutazók útlevelének ellenőrzését, a fontosabb állami intézmények biztonságának szavatolását – amit természetesen veszélyes időkben és esetekben mindig is meghoztak –, nemcsak a határmenti vármegyékben rendelték el, hanem az azokkal szomszédos vármegyékben is, ami jóval nagyobb területet vont be az egyfajta modern „szükségállapot”-ot bevezető vármegyék közé. Ez Magyarország területének körülbelül egynegyedét tette ki.⁷⁴⁴

De a felkelést megelőző és megakadályozó más intézkedéseket is jóval több vármegyében, szinte az egész országban alkalmazták. Ilyen volt a falusi lakosok általános (éjjeli-nappali) megfigyelése a helyi (uradalmi és állami) hatóságok által, a puszkapor-kereskedelem korlátozása, majd 1785 tavaszán a tűzfegyverek összeszedése, a lakossági gyülekezetek és ott elhangzott beszédek ellenőrzése. De azt is maga után vonta, hogy szinte az összes vármegye köteles volt hetenként jelentést tenni minden előfordult gyanús eseményről, ami összefüggésbe hozható volt a felkelés esetleges kirobbanásával, főleg Magyarország keleti felén. Sőt a vármegyék azt is kötelesek voltak jelenteni, ha nem történt semmi gyanús esemény. Ezek az intézkedések egyfajta nyomást gyakoroltak nemcsak a falusi lakosokra, de a helyi- (járási és ura-

⁷⁴² A felkelés híre is két heti késéssel érkezett Budára és Bécsbe egyaránt, amikor Erdélyben a felkelés legdurvább korszaka már véget ért. Ugyanannyi időre volt szükség arra is, hogy a felkelés vezetői elfogásának híre Budára vagy Bécsbe érjen. Másik példa: Forray alispán november 7-én jelentette a Helytartótanácsnak, hogy a parasztok felkeltek a vármegyéjében. A Helytartótanács csak november 17-én reagált a jelentésre és szükség volt még 3–4 napra, míg a válasz Aradra került, ami azt jelenti, hogy az ügy két hét alatt ért a végére.

⁷⁴³ Az iratok csak két vármegyéből maradtak ránk, Aradból (egy térkép) és Biharból (a határzár költségvetése). A többről csak Jankovics tett említést, amikor bánáti katonai intézkedéseit tudatta a Helytartótanáccsal.

⁷⁴⁴ Ezek Bereg, Békés, Csanád, Csongrád, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, és Ugocsa voltak, összesen 12 vármegye. Ehhez még hozzá lehet adni a bánáti Krassó, Temes és Torontál vármegyéket, amelyek ugyan nem tartoztak a Helytartótanács közigazgatási hatásköréhez, de az felkelés elleni intézkedések területéhez igen.

dalmi) hatóságokra, valamint a vármegyei szintű vezetőkre is, amit nem volt könnyű elviselni. Sőt a felkelés következményei az áruforgalmat is befolyásolták, ugyanis a kereskedők nehezebben közlekedhettek és féltek utazni, mert nekik is le kellett adniuk tűzfegyvereiket, amelyekkel biztonságukat szavatolhatták volna utazás közben (főleg Magyarország déli részén). Az első ilyenfajta intézkedés, amely ellen vármegyei hatóságok már 1785 tavaszán felléptek, az a löfegyverek összeszedése volt, bár azokat a mindennapi életben szükségeseknek ítélték, főleg az erdős vidékeken, ahol a vadállomány nemcsak az állattartóknak okozott károkat, hanem emberéletekben is. A Helytartótanács azonban – az uralkodó parancsára hivatkozva – 1785 első felében minden bizonygatás és kérelem ellenére sem vonta vissza intézkedését.

Érdemes talán megemlíteni, hogy az uralkodó Forray András és Beöthy János az aradi és bihari alispánokat, a felkelés ideje alatti tevékenységükért külön megdicsérte.⁷⁴⁵ Forray Andrást a felkelés nagyon megviselte. Számára ugyanis a felkelés jóval korábban kezdődött, mint Erdélyben, mert a Bécs Péter által vezetett Arad vármegyei betyárok elfogták és heteken keresztül maguknál tartották, míg az uralkodó meg nem kegyelmezett mindnyájuknak. Később, amikor az erdélyi felkelés áterjedt Arad vármegyébe, Forray András bizonyult legelszántabb üldözőjüknek. Ki is akarta végeztetni a letartóztatott állítólagos felkelőket, akiket Jankovics királyi biztos azzal mentett meg, hogy személyesen jelent meg Aradon és kiszabadította őket. Forray csak akkor engedelmeskedett a királyi biztosnak és szabadon engedte a parasztokat. De azután elárasztotta a Helytartótanácsot jelenéseivel és kérelmeivel, mindenben és mindenhol veszélyt látott és jelezte azt a budai kormányszervnek. Az aradi alispánnal ellentétben, Beöthy János nagyon mérsékelten viselkedett a felkelés ideje alatt és hatékonyan támogatta az uralkodó intézkedéseit, főleg a katonai mozgásokat a felkelt területek ellen. De ugyanakkor vissza is fogta a bihariakat mindenféle szélsőséges tettektől vagy túlkapásoktól a felkelőket vagy a bihari parasztokat illetően. Ezért Forray kitüntetése inkább lelki elégtételt jelentett szenvedéseieért, Beöthy viszont gyakorlati

⁷⁴⁵ Beöthy János (Beöthy II. Mihály unokája) élete utolsó három évében volt Bihar vármegye alispánja. 1786. november 2-án, Váradolaszi házában halt meg. Bánkiné, 2007. 3. sz.

ténykedése alapján a kitüntetést valóban megérdemelte. Az uralkodó a magyarországi vármegyei vezetők közül senki mást nem dicsért meg, se meg nem rótt.

Habár az Erdélyben kitört parasztfelkelés csak kis mértékben terjedt át a magyar területre, az iratgyűjtemény bizonyítja azt is, hogy a magyarországi hatóságok felkészültek rá és komolyan vették annak lehetőségét, hogy hozzájuk is elérhet. Nem voltak biztosak a saját parasztjaikban és ezért azok mindenféle „gyanús” megnyilvánulásában a felkelés veszélyét látták. Ugyanakkor azzal is tisztában voltak, hogy Erdélyben a parasztok sorsa sokkal rosszabb volt, mint a magyarországi parasztoké. Ezt tükrözi a bihari alispán nagybátyjának levele is, amit Beöthy Jánosnak intézett, amelyben 1784. november 29-én, Micskéről a következőket írta: „... nem volt ez ok nélküli való haszontalan félelem, mert ha csak még egy hétig akadály nem tétetett volna a tumultuánsoknak, ideérkezésekkel az idevaló jobbágyságot is fellázasztván, és földesuraik ellen támasztván, ezek is hasonló praedát, gyilkosságot és égetést követtek volna el, természet szerint hajlandók lévén, főképp az oláh male contentus parasztság, az eféle tumultusra és vérengzésre. Ezen veszedelemtől ugyan méltó ezen túl is tartani, ha csak felséges urunk ... nem végezteti ki az elfogattatott tumultuánsokat ... Aki előtt az Erdély országi jobbágyoknak, földesurai által gyakorlott sanyargattatása tudva vagyon, éppen nem csudálhattja, hogy ilyen extrémításokra könnyen disponáltathattak, de ha valamely gonosz igyekezetű rossz ember a mi jobbágyságainkkal is elhitetné, hogy ilyen móddal a szenvedhető iga alól is kimenekedhetnének, ki tudja, ha ők is hasonló vakmerőségre nem vetemednének? Jó volna tehát méltóságos főispány urunk eő nagysága ... s több nagy urak által (kiknek tudniillik legközelebb való influxussok vagyon az udvarnál) felséges urunkat arra vezérleni, hogy a következő veszedelemnek megelőzésére, minden keménységgel parancsolna eő felsége az elfogattatott és kézben kerülendő tumultusokkal bánni, mert ha most királyi kegyelmet nyujtva eő felsége hozzájuk, úgy a magunk jobbágyságai között sem lehetünk bátorságossak életünk megmaradása felől, ámbátor Magyarországba *urbarialiter tractáltatnak is*”.⁷⁴⁶

⁷⁴⁶ Gorun, 2000-2001. I. 259–260.

Úgy hiszem, hogy Baranyi Miklós, a micskei földesúr nagyon találóan foglalta össze az akkori magyarországi és erdélyi társadalmi helyzetet, amely 1784 őszén a Horea-féle lázadást és a térség egész életfilozófiáját szülte.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

(RÖVIDÍTÉSEK)

Leveltári jelzetek:

MOL, HttL	Magyar Országos Levéltár. Budapest, Helytartótanács Levéltára, C. 44 (Dep. pol. com.), 1784. 290. sz., 153. cs., és C. 53 (Dep. publ. pol.), 1784. 13. sz., 151. cs.
HBML	Hajdú-Bihar Megyei Levétár. Debrecen, Közgyűlési iratok, IV. A. 1/b, 172. doboz

Felhasznált irodalom:

Bánkiné, 2007.	Bánkiné Molnár Erzsébet: Adalékok a Beöthy család történetéhez és Hencida birtoklásához = <i>Rálátás</i> , 2007. 3. sz.
Barta, 1973.	Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: <i>Parasztháború 1514-ben</i> . Budapest, 1973.
Barta, 1978.	Barta János: <i>A nevezetes tollvonás</i> . Budapest, 1978.
Barta, 1982.	Barta János: <i>A felvilágosult abszolutizmus agrárpolitikája a Habsburg- és Hohenzollern monarchiában</i> . Budapest, 1982.
Bartoş, 1976.	Gheorghe Bartoş: <i>Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică</i> . Bucureşti, 1976.
Bărbulescu, Deletant, Hitchins, Papacostea, Teodor, 1998.	Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor: <i>Istoria României</i> . Bucureşti, 1998.
Bercé, 1974.	Yves Marie Bercé: <i>Histoire des croquants. Étude des soulèvements populaires aux XVII-e siècle dans le sud-ouest de la France</i> . I–II., Paris-Geneve 1974.

- Berlász, 1941. Berlász Jenő: Az erdélyi úrbérrendezés problémái = *Századok*, 1941. 7–8. sz., 236–277., 344–362.
- Berlász, 1952. Berlász Jenő: A 1784-i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágypolitikája In. *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790*, szerk. Spira György. Budapest, 1952. 385–467.
- Berlász, 1959. Berlász Jenő: *Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században*. Budapest, 1959.
- Bernath, 1994. Mathias Bernath: *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*. Cluj, 1994.
- Boia, 1997. Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. București, 1997 (Magyar fordítása *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest, 1999.)
- Delumeau, 1986. Jean Delumeau: *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediată*. I-II., București, 1986.
- Densușianu, 1884. Nicolae Densușianu: *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784–1785*. București, 1884.
- Dumitran, 2005. Daniel Dumitran: *Un timp al reformelor. Biserica greco-catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*. București, 2005.
- Dragomir, 2002. Silviu Dragomir: *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*. I-II, Cluj, 2002. (második kiadás)
- Edroiu, 1984. Nicolae Edroiu: Adunarea țărănească de la Mesteacăn Brad (31 octombrie 1784) In. *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*. Cluj, 1984. 124–140.
- Eckhart, 1956. Eckhart Ferenc: A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790-ig. = *Századok*, 1956. 12. sz., 69–125.
- Ember, 1935. Ember Győző: Mária Terézia úrbérrendezése és az államtanács In. *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar*

- Történetkutató Intézet Évkönyve*, 5., Budapest, 1935. 103–149.
- Ember, 1940. Ember Győző: *A magyar királyi helytartótanács története 1724-1848*. Budapest, 1940.
- Erdély, 1986. Erdély története, II, 1606-tól 1830-ig. Szerk. Makkai László és Szász Zoltán, Budapest, 1986.
- Goldstone, 1991. Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley-los Angeles-London, 1991.
- Gorun, 1991. Gheorghe Gorun: Contribuții documentare la istoria haiduciei din vestul și nord-vestul Transilvaniei după răscoala lui Horea = *Crisia*, 1991. 315–319.
- Gorun, 1991/a. Gheorghe Gorun: Documente referitoare la preoții români din Bihor implicați în evenimentele din timpul răscoalei lui Horea = *Crisia*, 1991. 21. 231–242.
- Gorun, 1998. Gheorghe Gorun: *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală 1750–1800*, Oradea, 1998.
- Gorun, 2000–2001. Gheorghe Gorun: *Răscoala lui Horea în comitatul Bihor. Izvoare documentare*. I–II. Cluj, 2000–2001.
- Gorun, 2001. Gheorghe Gorun: Preoții români în răscoala lui Horea (1784). In *Orizonturi teologice. 1991-2001. Zece ani de la reînființarea Facultății de Teologie ortodoxă*. Oradea, 2001. 42–49.
- Gorun, 2002. Gheorghe Gorun: *Sub semnul schimbării. Studii de istorie a românilor din Partium*. Oradea, 2002.
- Gorun-Kovács, 2006. Gorun-Kovács Blanka: *Az 1784. évi erdélyi parasztlázadás magyarországi iratai*, Debrecen, 2006.
- Gunst, 1995. Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 1995.

- Göllner, 1936. Carl Göllner: Participarea emisarilor Mihail Popescu și Salis la revoluția lui Horea = *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, VI, 1931–1935, 1936. 503–550.
- Hardrovics, Wellmann, 1951. Hardrovics László, Wellmann Imre, *Parasztmozgalmak a XVIII. században*. Budapest, 1951.
- H. Balázs, 1954. H. Balázs, Éva: A parasztok helyzete és mozgalmi (1780–1787). A felvilágosult abszolutizmus paraszt-politikájához = *Századok*, 88., 4. sz., 1954. 547–568.
- Hitchins, 1992 Keith Hitchins, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Romania* = *The American Historical Review*, 97, 1992. 4 sz. 1064–1083.
- Iorga, 1989. Nicolae Iorga: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I–II., București, 1989.
- I. Tóth, 1951. I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az erdélyi Érc-hegységben 1848-ig*. Budapest, 1951.
- Jancsó, 1899. Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története*. II. 1899.
- Josupert – Neitzel, 1986. Elke Josupert – Neitzel: *Die Reformen Joseph's II in Siebenbürgen*. München, 1986.
- Izvoare Horea, 1983. *Izvoarele răscoalei lui Horea*, Seria A. Diplomataria. szerk. Ștefan Pascu. II., București, 1983.
- Kosáry, 1983. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1983.
- Kosáry, 1990. Kosáry Domokos: *Ujjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Budapest, 1990.
- Lukinich, 1907. Lukinich Imre: Adalék a Hóra-féle lázadás történetéhez = *Századok*, 1907., XLI.

- Lukinich, 1912. Lukinich Imre: A Hóra-lázadás alkalmával megölt nemesek névsora, 1785 = *Geneologiai Füzetek*, 1912. X., 123–124.
- Magyari, 1984. Magyari András: *A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében*. Bukarest, 1984.
- Magyari, 1985. Magyari Andrei: Efectul răscoplei din 1784 în scaunele secuiești = *Sargetia*, 1984–1985, 18–19. 37–43.
- Magyarország története, 1989. *Magyarország története 1686–1790*. IV/1–2. Szerk. Ember Győző, Heckenast Gusztáv. Budapest, 1989.
- Marczali, 1888. Marczali Henrik: *Magyarország története*. II. Budapest, 1888.
- Márki, 1884. Márki Sándor: Forray András esete = *Hazánk*, 1884., 23–31.
- Márki, 1895. Márki Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. II. Arad, 1895. (*Hóra lázadása Aradban* – 431–446.)
- Márki, 1897. Márki Sándor: A Hóra lázadás magyarországi része = *Századok*, 1897. 27., 609–621, 714–727.
- Miskolczi, 2005. Miskolczi Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon*. Budapest, 2005.
- Papp, 1989. Papp Klára: Együttélő nemesek és jobbágyok érdekkonfliktusai a XVIII. századi Bihar megye mezővárosaiban = *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, XVI, 1989. 21–31.
- Papp, 1998. Papp Klára: *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században*. Debrecen, 1998.
- Papp, 2006. Papp Klára, „Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember”. *Tanulmányok a Csáky család 17–19. századi történetéből*. Debrecen, 2006.

- Pascu, 1984. Ștefan Pascu: *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*. București, 1984.
- Pop, 1972. Ioan Pop: Situația populației din districtul năsăudean înainte de militarizare (1700–1762) = *Studii și materiale*, 1972, III–IV. 223–230.
- Prodan, 1938. David Prodan: *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*. București, 1938.
- Prodan, 1968. David Prodan: Misiunea lui Ioan Piuariu-Molnar în cursul răscoalei lui Horea = *Apulum*, VII., 1968. 561–567.
- Prodan, 1979. David Prodan: *Răscoala lui Horea*. I–II. București, 1979.
- Prodan, 1984. David Prodan: Ultimatul țăranilor adresat nobilimii în răscoala lui Horea = *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*. Cluj, 1984. 141–154.
- Prodan, 1989. David Prodan: *Problema iobăgiei în Transilvania 1700–1848*. București, 1989.
- Prodan, 1991. David Prodan: Ultimatul țăranilor adresat nobilimii în răscoala lui Horea = David Prodan: *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*. București, 1991. 338–347.
- Răduțiu, 1984. Aurel Răduțiu: Reorganizarea politico-administrativă a Transilvaniei la 1784. Constituirea comitatului Turda = *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, Cluj, 1984. 76–113.
- Rácz, 1960. Rácz István: Parasztzendítő röpiratok a Felső-Tisza vidékén 1790-ben. In. *Agrártörténeti tanulmányok*. szerk. Szabó István, Bp., 1960. 209–270.
- Rösener, 2003. Werner Rösener: *Țăranii în istoria Europei*. Iași, 2003.
- Rudé, 1995. George Rudé: *Ideology and Popular Protest*. Chapell Hill – London, 1995.

- Szilágyi, 1871. Szilágyi Ferencz: *A Hora világ Erdélyben*. Pest, 1871.
- Szücs, 1970 Szücs Jenő: A nemzet histoikuma és a történelemelmélet látószöge (Hozzászólás egy vitához). Budapest, 1970
- Szücs, 1972. Szücs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája = *Valóság*, 1972. 11. sz. 12–39.
- Teleki, 1865. Teleki Domokos: *A Hóra támadás története*. Pest, 1865.
- Varga J. J., 1993. Varga J. János: Berendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk” In. *Századok füzetek. 1.* Budapest, 1993. 18.
- Verdey, 1994. Katherine Verdey: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. București, 1994.
- Zach, 1977. Christa Zach: *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*. Wiesbaden, 1977.